T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİYARBAKIRLI MEHMET SAİD PAŞA'NIN TABSIRATÜ'L-İNSAN ESERİNİN SADELEŞTİRİLMESİ VE AHLAK GÖRÜŞÜ

MENZİLE BAYIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ. DR. CENGİZ ÇUHADAR

EKİM - 2023
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Menzile BAYIR

ÖZET

YÜKSEK LISANS TEZI

DİYARBAKIRLI MEHMET SAİD PAŞA'NIN TABSIRATÜ'L-İNSAN ESERİNİN SADELEŞTİRİLMESİ VE AHLAK GÖRÜŞÜ

MENZILE BAYIR

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: DOÇ. DR. CENGIZ ÇUHADAR

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa, 19. Yüzyıl' da Osmanlı Dağılma Döneminde yaşamış önemli bir devlet ve ilim adamıdır. Memuriyet hayatında çok yönlülüğü sayesinde farklı alanlarda eserler yazmıştır. Tez çalışmamız, Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın hayatı, Ahlak alanında yazdığı Tabsıratü'l-İnsan adlı eserinin sadeleştirilmesi ve eserin incelenip değerlendirilmesinden ibarettir. Bu kapsamda tezimiz üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı dönemi ahlak çalışmaları hakkında bilgiler ve Mehmet Said Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde Tabsıratü'l-İnsan eserinin sadeleştirilmesi ve üçüncü bölümde eserin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu tez çalışmasında Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın ahlak kavramını nasıl değerlendirdiği ve ahlak hakkında neler düşündüğü anlatılmaya çalışılarak, Ahlak Felsefesine bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa, Etik, Ahlak Felsefesi, 19. Yüzyıl.

Ekim 2023, 169 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

THE SIMPLIFICATION AND EXAMINATION OF THE TABSIRATÜ'L-HUMAN WORK OF DİYARBAKIRLI MEHMET SAİD PASHA AND MORAL VIEW

MENZILE BAYIR

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGION SCIENCES
SUPERVISOR: DOÇ. DR. CENGIZ ÇUHADAR

Mehmet Said Pasha of Diyarbakır is an important statesman and scientist who lived during the Ottoman Disintegration Period in the 19th century. Thanks to his versatility in his civil service life, he has written works in different fields. Our thesis includes the life of Mehmet Said Pasha of Diyarbakır, the translation of the work Tabsıratü'l-İnsan, which he wrote in the field of Ethics, and the examination and evaluation of the work. In this context, our thesis consists of three main parts. In the first part, information about moral studies in the Ottoman period and there is information about the life and works of Mehmet Said Pasha of Diyarbakır. In the second part, the simplification of the work Tabsıratü'l- İnsan and the third part, the evaluation of the work were made. In this thesis, it is aimed to make a contribution to Moral Philosophy by trying to explain how Mehmet Said Pasha of Diyarbakır evaluated the concept of morality and what he thought about morality.

KEYWORDS: Mehmet Said Pasha of Diyarbakır, Ethics, Moral Philosophy, 19th Century.

October 2023, 169 Page

TEŞEKKÜR

Ahlak kavramı insanın yaratıldığı zamandan beri var olan bir kavramdır. Fakat Ahlakı değerlendiren ve araştıran bir ahlak felsefesi haline gelmesini sağlayan, Ahlakı felsefe dalı haline getiren kişi Sokrates'tir. Ahlak Felsefesini ciddi ve sistemli olarak ele alan ilk kişidir. Bu sebeple Ahlak Felsefesinin kurucusu sayılır.

Ahlak Felsefesi, çağlar boyu tartışılan ve sürekli olarak güncelliğini koruyan bir ilim olmuştur. Osmanlı döneminde bu alanda yazılan pek çok eser vardır. Bu eserleri günümüz Türkçesine çevirip incelediğimizde Ahlak Felsefesine çok büyük bir katkı sağlamış olmaktayız. Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın, Tabsıratü'l-İnsan adlı eseri de Ahlak Felsefesi kapsamında çevirisi yapılıp değerlendirilmesi gereken bir eserdir. Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın çok yönlülüğü Tarih ve Edebiyat gibi Felsefe alanında da bize kıymetli bir eser bırakmasını sağlamıştır. Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın 19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Döneminde, Tabsıratü'l-İnsan adlı roman tarzında mizansen bir dille yazmış olduğu eserinin sadeleştirilmesi ve incelenip değerlendirilmesi, siz değerli araştırmacıların ve ilgililerin istifadesine sunulacaktır.

Bu çalışmam için bana desteklerini sunan, beni yönlendiren ve yardımlarını hiç esirgemeyen Danışmanım Sayın Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR'a ve Kıymetli Hocam Dr. Öğretim Üyesi Hakan ÇOŞAR'a teşekkürü bir borç bilerek kendilerine teşekkür ederim.

MENZİLE BAYIR

Kastamonu, 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TAAHHÜTNAME ..... **ii**
ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
TEŞEKKÜR ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **ix**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **x**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Tezin Konusu 1
1.2 Tezin Önemi 1
1.3 Tezin Yöntemi 2
2. OSMANLI DÖNEMİ AHLAK ÇALIŞMALARI İLE İLGİLİ BİLGİLER **3**
2.1 XIII. ve XVI. Yüzyılları Arasında Yazılmış Belli Başlı Ahlak Kitapları 6
2.1.1 Aşık Paşa (1272-1333) 6
2.1.2 Cemaleddin Aksarayi (1313-1389) 6
2.1.3 İbn Melekzade Mehmet Efendi (ö. 1446-47) 6
2.2 XVI. ve XVIII. Yüzyılları Arasında Yazılmış Belli-Başlı Ahlak Kitapları 8
2.2.1 Kınalızade Ali Efendi (990-1582) 8
2.2.2 Sinan Paşa (981-1573) 8
2.2.3 Birgivi Mehmet Efendi (1523-1573) 9
3. DİYARBAKIRLI MEHMET SAİD PAŞA **11**
3.1 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa Kimdir 11
3.2 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Eserleri 12
3.2.1 Mir'at-ı Sıhhat 13
3.2.2 Nuhbetü'l-Emsal 14
3.2.3 Diyarbekir Tarihçesi 14
3.2.4 Mir'atü'l-İber 14
3.2.5 Mizanü'l-Edeb 15
3.2.6 Tabsıratü'l-insan 15
3.2.7 Hulasa-i-Mantık 16
3.3 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Etkilendiği Âlimler 16
4. DİYARBAKIRLI MEHMET SAİD PAŞA'NIN TABSIRATÜ'L-İNSAN ESERİNİN SADELEŞTİRİLMESİ **18**
4.1 Cehaletin Kötülüğü ve İlmin İyiliği 23
4.2 Kıskançlık, Düşmanlık ve İçki 25
4.3 Gençliğin Ölümü 28
4.4 Kibir ve Kendini Beğenmek 30
4.5 Pişman Olmak 32
4.6 Öfke, Nezaket ve Uysallık 33
4.7 Kötü Ahlak ve Alaycı 34
4.8 Alaycı 35
4.9 İnsan Ahlakının Tarifleri 38
4.10 İnsanın İçyüzünün Dört Esası 40

4.10.1 İlim Kuvveti 41
4.10.2 Gazap Kuvveti 41
4.10.3 Şehvet Kuvveti 41
4.10.4 Adalet Kuvveti 41
4.11 Misal 42
4.12 Ahlakın Usul ve Esasları 43
4.12.1 Hikmet 43
4.12.2 Şecaat 44
4.12.3 İffet 44
4.12.3.1 Birinci mertebe 45
4.12.3.2 İkinci mertebe 46
4.12.3.3 Üçüncü mertebe 46
4.12.3.4 Dördüncü mertebe 46
4.13 Aşkın Akıbeti 48
5. DİYARBAKIRLI MEHMET SAİD PAŞA'NIN AHLÂK KAVRAMI KAPSAMINDA TABSIRATÜ'L-İNSAN ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 60
5.1 Ahlak Nedir? 60
5.2 Ahlakın Kaynağı Problemi 62
5.3 Filozoflara Göre Ahlak 66
5.4 Ahlakın Sınıflandırılması 71
5.5 Eserin Genel Özellikleri 72
5.5.1 Sadeleştirme İle İlgili Bilgiler 73
5.5.2 Eserin Ana Fikri 74
5.6 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın İnsan ve Kuvveler Hakkındaki Düşünceleri 75
5.6.1 İnsan Üzerine Düşünceleri 75
5.6.2 Şehvet ve Cehl Kuvveti 77
5.6.3 Hüsn ve Aşk 80
5.6.4 Haset, Adavet ve İşret 82
5.6.5 Gençlik ve İnsan Ömrü Hakkındaki Düşünceleri 84
5.6.6 Kibir ve Ucb 85
5.6.7 Basiret, İntibah ve Nedamet 88
5.6.8 Gazap, Su-i Hulk ve İstihza 89
5.6.9 Özlem ve Maddiyat 91
5.6.10 Hırs, İrtikap, Tul-i Emel, Gaflet ve Kizb 93
5.6.11 Nefs Terbiyesi 97
5.7 Said Paşa'nın Ahlak Görüşünün Genel Değerlendirmesi 99
5.8 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Ahlak Felsefesinin Genel Karakteri . 100
5.8.1 Dini Ahlak 102
5.8.2 Vicdan Anlayışı 103
5.8.3 Nefs Anlayışı ve Ahlakla İlişkisi 104
5.8.4 Ahlakın Değişip Değişmeyeceği Problemi 104
5.8.5 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Ahlak Anlayışı ve İslam (Dini) Ahlakı 106
5.9 Diyarbekirli Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan Eserinin Olumlu ve Olumsuz Karakterleri 108
5.9.1 Olumsuz Karakterler 108
5.9.2 Olumlu Karakterler 111

6. SONUÇ 119
KAYNAKLAR 122
EKLER 128
EK-A: İstanbul Yazma Eserler Kurumu Tabsıratü'l-İnsan 129
EK-B: Diyarbakır Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan Eseri 130

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 2.1 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa 10

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

b	**:** Baskı
bkz	**:** Bakınız
C	**:** Cilt
Haz	**:** Hazırlayan
S	**:** Sayı
S	**:** Sayfa
A.g.e	**:** Adı geçen eser
Edi	**:** Editör
Çev	**:** Çeviri
Dr	**:** Doktor
Doç	**:** Doçent
Prof	**:** Profesör
Nşr	**:** Neşreden
Çev	**:** Çeviri
Der	**:** Derleyen
A.g.m	**:** Adı geçen makale

1. GİRİŞ

1.1 Tezin Konusu

Ahlak insanlığın varoluşundan beri varolan bir konudır. Her insanın doğasında ilkel de olsa bir ahlak bilinci vardır. Ahlak, insanların iradi olarak gerçekleştirdikleri bir tutum ve davranış şeklidir. Bu sebeple hayvanların içgüdüsel olan davranışlarında ahlak ilkesi aranmaz. İnsanlar kalabalıklaşıp topluluk halinde yaşadıkları zaman toplumsal ahlak kuralları oluşmuştur. Bu kurallara uygun eylem ve davranışta bulunanlar ahlaklı bir birey olurken bu kurallara uymayan bir davranışta bulunan insanlar toplumdan dışlanmaktadır. Herkes için geçerli olan evrensel ahlak yasası vardır. Bu yasa din, dil, ırk gözetmeksizin herkesin uyması gereken yasalardır. Ahlak felsefesinin oluşmasını sağlayan da bu ahlak yasası ve ahlakın kendisidir. Ahlakın evrensel olmasının yanında bir de ırk, din, devlet ve kavimlere ait olan yani belli bir grubun düşüncesi ve yaşam tarzı olan ahlak sistemleri de bulunmaktadır. İslam felsefeside bir inancın, bir kültürün düşünme ve yaşama ilkelerini oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde yaşamış düşünürlerimizde ahlak alanında eserler yazmış ahlak felsefesine katkı sağlamışlardır. Bu düşünürlerden birisi de Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'dır. Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan adlı ahlak kitabı ahlak alanına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu tezde hem islam düşünürü hem de Osmanlı döneminde yaşamış olan Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın ahlak düşüncesi üzerine çalışmalar sunulacaktır.

1.2 Tezin Önemi

Ahlak felsefesi alanında Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yaşayan âlimlerin yaptığı çalışmalar çok fazla olup bu konuda araştırmalar yetersiz kalmaktadır. Bizde bu çalışmayı Osmanlı Dönemi ahlak çalışmalarının tespiti konusuna katkı sağlamak ve aynı zamanda dönemin ahlak düşüncesine de bir ışık tutmak amacıyla gerçekleştirdik. Günümüzde ahlaki ilkelerin önemi insanların kalabalıklaşması ve teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte artmıştır. Ahlaki yozlaşma teknolojik aletlerin kullanımının; telefon, tablet vs. küçük yaşlara kadar düşmesi ve bilinçsiz kullanımından dolayı ciddi bir artış göstermektedir. Bu yozlaşmanın önüne bir nebze de olsa geçebilmek için

ahlak eserlerinin sadeleştirilerek tıpkı teknolojinin küçük yaşlara indirgenmesi gibi indirgemek gerekmektedir. Bu sebeple Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan eserini sadeleştirilerek herkesin okuyabileceği bir hale gelmesi gerektiği ve Mehmet Said Paşa'nın ahlak düşüncesinin de tespit edilerek ahlak alanına önemli bir katkı sağlanacağını düşünülerek böyle bir çalışma yapılmıştır.

1.3 Tezin Yöntemi

Çalışmamız Osmanlı Devlet memuru ve âlimi Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan adlı eserinin herkesin okuyup anlayabileceği şekilde sadeleştirilmesi ve Onun ahlak hakkındaki görüşlerinin ortaya çıkarılarak ahlak felsefesi alanına bir katkı sağlamayı içermektedir. Mehmet Said Paşa'nın ahlaka bakışı ve diğer düşünürlerle olan etkileşimi çeşitli kaynaklar kullanılarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

2. OSMANLI DÖNEMİ AHLAK ÇALIŞMALARI İLE İLGİLİ BİLGİLER

Tarih boyunca toplumlar ahlaklı bir nesil yetiştirmek için gayret göstermişlerdir. Bu sebeple her dönemin, her toplumun, her milletin ve devletin kendine ait bir ahlak sistemi ve ahlakı vardır.

Üç kıtada 600 yıl boyunca Asya ve Avrupa arasında bir köprü işlevi gören Osmanlı'nın ahlakı, İslam ahlakıdır. Osmanlı'nın çeşitli kültürlere sahip olması, ilmi faaliyetleri ve Türk toplumunun örf ve âdeti ile kaynaşıp bütünleşerek yeni bir sentez oluşmuş, bu sentezle birlikte Osmanlı'nın ahlakı; Osmanlı-İslam ahlakı haline gelmiştir. XVIII. Asra gelinceye kadar Osmanlı toplumunda Türk İslam Ahlakı'nın bütün canlılığı ile yöneten ve yönetilen, aydın ve halkın her kesiminden insanın uygulayıp yaşadığını ancak XVIII. Asırdan sonra ise bu canlılığın yavaş yavaş kaybolması ile bazı ahlaki çözülmeler baş göstermiştir. Bu dönemden sonra ahlak sistemi, düzeni önceki dönemlerdeki gibi olmasa da I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı halkı arasında yaşanmaya devam eder.[1]

Osmanlı Devleti ahlaklı bir nesil yetiştirmek için gayret göstermiş ve bunun içinde bazı eksik veya geç kalınmışlıklara rağmen eğitime önem vermişlerdir. Ahlak, Osmanlı medreselerinde dini eğitimle birlikte verilmekteyken Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Sıbyan mekteplerinde ders olarak okutulmamıştır. Maalesef Osmanlı Klasik Dönemi Sıbyan mekteplerinde ahlakla ilgili bir ders bulunmamaktadır. İlk dönem Sıbyan Mekteplerinde Öğrencilere güzel bir ahlak kazandırmak için özel bir ders okutulmamıştır. Ahlak eğitimi Tanzimat'tan sonra Sıbyan mekteplerinde ders olarak okutulmaya başlanmıştır.[2]

Medrese eğitimi veren okullarda İslam dini öğretilmektedir. İslam dini, güzel ahlaklı olmayı, anne-baba ve büyüklere saygılı olmayı, yalan söylememeyi, yaratılanları

---

1 Erdem, H.**, (**2006). **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak**, DEM Yayınları, İstanbul, s:139-147.

2 Erdem, H., A.g.e, s:139-147. Yazıbaşı M., A., **Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlâk Eğitimi ve Öğretimi,** İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, *C. 3*, Sayı: 4, s. 764.

sevmeyi emretmektedir. İslam dini, kendi sistemi içerisinde güzel ahlaklı olmayı ve ahlaklı bir neslin yetişmesini amaçlamaktadır[3]

Osmanlı'da ilk dönem Sıbyan mekteplerinde müstakil bir ahlak dersi olmamakla birlikte önemli derecede ahlak felsefesi çalışmalarının yapıldığı dikkat çekmektedir. Osmanlı Klasik Dönemi'nde yapılan ahlak çalışmalarında âlimler, İslam ahlak literatüründen etkilenmiştir. Bu dönemde yazılan ahlak felsefi eserlerinde İslam âlimlerinden İbn Miskeveyh, Gazali, Nasiruddin Tusi, İbn Sina'nın etkileri ve izleri görülmektedir.[4]

Osmanlı'da Tanzimatla birlikte ahlak müstakil bir ders olarak güzel, ahlaklı bir nesil yetiştirmek için devlet tarafından hazırlatılan nizamnamelerle okutulmaktadır. Buna örnek olarak 1847 yılında "Eftalin Talim ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geldiğine Dair Sıbyan Mekatibi Hocaları Efendilere İ'ta Olunacak Talimat"[5] layiha ile 1869 yılında "Maarifi Umumiye Nizamnamesidir." Bu her iki düzenlemede de ahlak derslerine yer verildiği görülmektedir.[6]

Medrese ders programlarına bakıldığında din ilimlerinin Tanzimat Dönemi de dâhil son dönemlere kadar önemli bir ağırlığa sahip oldukları görülmektedir. Bu durum medreselerin dine dayalı bir ahlak ahlak eğitimi verdiğini ortaya koymaktadır.[7]

Osmanlı'da ilk dönem Sıbyan mekteplerinde ahlakın müstakil bir ders olarak okutulmaması, ahlak öğretiminin yapılmadığı manasına gelmemelidir. Zira bütün derslerin içerisinde ahlaki bilgi aktarılmaktadır. Birçok ahlak ve ahlak felsefesi kitaplarının yazılması ve Klasik İslam Ahlak metinlerinin kullanılması bu kanaati güçlendirmektedir. Bu dönemde bilhassa klasik dönem İslam âlimlerinden İbn

---

3 Erdem, H., A.g.e, s:139-147. Yazıbaşı, M., A., A.g.e, s. 764.
4 Erdem, H., A.g.e, s:139-147.
5 Akyüz, Y., (1994). **İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı,** Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Anadolu Üniversitesi, , c:V, s:1-47.
6 Yazıbaşı, M. A., (2014). **Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi ve Öğretimi**, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, c:III, Sayı 4, s:761-780.
7 Zengin, Z. S., (2022), **II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**, Çamlıca Yayınları, 2. baskı, s:24-25.

Miskeveyh, İmam Gazali, Nasiruddin Tusi'nin ahlaka dair eserleri Osmanlı döneminde kaleme alınan kitaplarda tesirini göstermektedir.[8]

Klasik Osmanlı Dönemi'ni etkileyen İslam ahlakçılarının eserlerinde hikmet, iffet, şecaat ve adalet kişilerde bulunması gereken faziletler olarak ifade edilmiştir. Cahillik, hırs, tamah, korkaklık ve zulüm ise kötü huy olarak görülmektedir. Âlimler fazilet ve kötü huy olarak ifade ettikleri davranışları ayet ve sünnet ışığında açıklama yoluna gitmişlerdir.[9] Osmanlı'nın Klasik Dönemi'nde hem okul öncesi hem de ilköğretim konumunda olan sıbyan mektepleri diğer adıyla mahalle mektepleri Tanzimatla birlikte modernleşip ıslah edilmeye çalışılmıştır. Diğer yanda da ilköğretim kurumları olan ibtidai mektepleri açılmaya başlanmıştır. Müslüman olan her ailenin çocuğunun gelebildiği bu mekteplerin kuruluş gayesi çocuklara okuma yazma öğretmek, dini ve ahlaki öğretimi gerçekleştirmekti.[10]

15. Yüzyıl'dan sonra Osmanlı'da ahlak, müstakil bir ders olarak Sıbyan mekteplerinde okutulmasa da bir ilim olarak ameli ilimler alt başlığı altında ele alınmaktadır. Ahlak felsefesinin kurucusu sayılan Aristoteles'ten etkilenen bazı âlimler de onun fikirlerini İslam'a uygun hale getirerek yazmışlardır. Buna örnek olarak Kınalızade Ali Efendi'yi ve onun ahlak anlayışını ortaya koyduğu Ahlak-ı 'Ala'i adlı eseri gösterilmektedir.[11]

Cumhuriyet'ten sonra ise ahlak dersi 1933'e kadar malumat-ı vataniye ile okutulmuştur. 1943 yılından itibaren ahlak öğretiminin bir ders olarak mı yoksa yurttaşlık bilgisi ve Sosyoloji dersleri içinde mi okutulması gerektiği tartışılmaya başlanmıştır. Talim ve Terbiye Kurulu'nun kararıyla 1974-1975 öğretim yılından itibaren ilk ve orta dereceli okullarda birer saat ahlak derslerinin zorunlu dersler arasına alınmasına karar verilmiştir. Ahlak dersi ile "Din ve Ahlak Bilgisi" adı altında

---

[8] https://www.egitimdebiradımotesi.com/blog/osmanlı-dan-cumhuriyet-dönemine-ahlak-egitimi#_ ftn2 18.04.2023.

[9] Yazıbaşı, M. A., (2014). **Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi ve Öğretimi**, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, c:III, Sayı: 4, s:766.

[10] Ağırakça, G. P., (2012), **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**,** [Doktora Tezi], s:12.

[11] Demir, R., (2019). **Osmanlı Döneminde Bilim –Felsefe Birikimine Genel Bir Bakış**, (Makale), https://dergipark.org.tr 10.04.2023.

birleştirilmesine kadar ahlak, diğer derslerden bağımsız, mecburi bir ders olarak ilkokul dördüncü sınıftan lise onuncu sınıfa kadar okullarda okutulmuştur. [12]

XIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar olan tarihi ve yazarı belli ahlak kitabı olarak değerlendirebileceğimiz eserleri araştırarak kısa bilgiler verilecektir:

2.1 XIII. ve XVI. Yüzyılları Arasında Yazılmış Belli Başlı Ahlak Kitapları

2.1.1 Aşık Paşa (1272-1333)

Garibname veya *Maarifname* ismiyle bilinen bilgin şeyhlerden Âşık Paşa'nın ahlak ve tasavvuf kitabıda akla gelmektedir. Eser 1329 yılında yazılmıştır. Garibname, Âşık Paşa'nın ünlü 12.000 beyitlik ahlaki, felsefi, psikolojik, tasavvufi mesnevisidir.[13]

2.1.2 Cemaleddin Aksarayi (1313-1389)

Ahlak-ı Cemali, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ahlak alanında Şeyh Cemaleddin Mehmet Aksarayi tarafından yazılmış bir eserdir. Eser Osmanlı padişahlarından Yıldırım Beyazıt'a takdim edilmiştir. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde insanın kendi şahsına olan görevlerinden, ikinci bölümde insanın aile fertlerine olan görevden, üçüncü bölümde ise insanın diğer insanlara karşı görevleri anlatılmaktadır.[14]

2.1.3 İbn Melekzade Mehmet Efendi (ö. 1446-47)

Bahru'l-Hikem, İbn Melekzade Mehmet Efendi'nin bir büyük cilt Türkçe olarak yazdığı eseridir. Sultan II. Murat namına yazıldığı eserin mukaddimesinden anlaşılmaktadır. Ahlak ve ahlakla ilgili konuların yer aldığı eser üç bab yüz fasıldan oluşmaktadır.[15]

---

[12] Ağırakça, G. P., (2012), **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Doktora Tezi], s:478-479.

[13] https://tr.wikipedia.org/wiki/garibname 18.04.2023 16.20.

[14] Bursalı Mehmet Tahir Efendi, (2010), **Ahlak Kitaplarımız**, İstanbul (tarihsiz olarak kitap haline getirilmiştir), Mehmet Kasım Özgen(çev.), **Bursalı Mehmet Tahir'in Ahlak Kitabımız Adlı Eseri**, Bilimname, C: VIII, s:253.

[15] Bursalı Mehmet Tahir, A.g.e., s.253.

Bu önemli eserlerin yanı sıra yazılmış diğer kıymetli ahlak kitaplarımız da şu şekildedir:

Hekimbaşı Abdülaziz Efendi (ö. 1769) de *İlm-i Ahlak,*[16] Tosyalı Koca Nişancı Celalzade Mustafa Paşa (ö. 935/1528) *Mevahibu'l-Hallak fi Meratibi'l-Ahlak,* Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi (1648-1687) *Ahlak-ı Aziziye,*Filibeli Alaeddin Ali(ö. 950/1543) *Humayunname,*Osmanzade Taib Ahmet Efendi(ö. 1136/1724) *Ahlak-ı Ahmedi,İsmaru'l-Esmar, Telhisu'l-Hikem-Telhisun-Nesayih,* Şeyh Şemseddin Sivasi(926/1520) *Miratu'l-Ahlak ve Mirkatu'l Eşvak,* Bostanzade Yahya Efendi(ö. 1639) *Miratu'l-Ahlak,* Hüseyin Kaşif Herevi(ö.1504-05) *Tercüme-i Ahlak-ı Muhsini,* Azmizade Haleti Mustafa Efendi(ö. 1631) *Tercüme-i Ahlak-ı Muhsini,* Azmi Efendi (ö. 990) *Mekarim-i Ahlak,* Akhisari Nevali Nasuh Efendi(ö. 1595) *Ahlak-ı Nevali/Ferahname, Tercüme-i Kimya-yı Saadet,* Taşköprüzade Ahmet Efendi (ö. 1561) *Şerh-i Ahlak-ı Adudiye,* Tosyalı Küçük Mustafa Çelebi (ö. 1596) *Ahlaku's-Saltanat,* Şeyh Abdulmecid bin Nasuh Halveti(Hicri 9. asır.) *Riyazu'n-Nasihin,* Bursalı Lamii Mahmut Çelebi (1472-1532) *Şerefu'l-İnsan,* Gelibolulu Sururi Mustafa Efendi (ö. 969/1562) *Tercüme-i Zahiretü'l-Muluk,* Şehzade Korkut (1467-1513) *En-Nefsu'l-Camiha ile'l-Amali's-Saliha,* Ahmet bin Hüsamettin Sirozi (ö. h. 1033) *Mir'atu'l-Muluk,* Güvahi (16. Yy'da yaşamıştır) *Pendname.*[17]

Konumuzla alakalı olarak yararlanılabilinecek, yazarı ve tarihi belli olan eserlerimizi bu şekilde sınırlanmaktadır.

XIII. ve XVI. Yüzyılları arası Osmanlı devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemidir. Bu dönemde yazılan eserler dini ağırlıklıdır. Bu dönem yazılmış olan kitaplar hem dini öğüt niteliği taşımaktadır hem bir ahlak kitabı niteliğindedir hem felsefe hem de adab-ı muaşere eseri özelliği taşımaktadır. Bu sebeple de XIII. Ve XVI. Yüzyıl Osmanlısı'nda yazılmış olan eserler çok yönlü olduğu görülmektedir.

---

[16] Bursalı Mehmet Tahir, **Ahlak Kitaplarımız**, Saadettin Özdemir (sade.), (2009). **Ahlak Kitaplarımız**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sa. 22, s:170.

[17] Bursalı Mehmet Tahir Efendi, (2010), **Ahlak Kitaplarımız**, İstanbul (tarihsiz olarak kitap haline getirilmiştir), Mehmet Kasım Özgen (çev.), **Bursalı Mehmet Tahir'in Ahlak Kitabımız Adlı Eseri**, Bilimname, Sa. 18, C: VIII, s:253-257.

2.2 XVI. ve XVIII. Yüzyılları Arasında Yazılmış Belli-Başlı Ahlak Kitapları

2.2.1 Kınalızade Ali Efendi (990-1582)

Kınalızade Ali Efendi'nin "Ahlak-ı Alai" 1284-1867 de Mısırda basılmıştır. Eser Türkçe dilinde yazılmış olup üç kitaptan meydana gelmektedir. Bunlar:

a) Nazari ve Ameli Ahlak,
b) Aile Ahlakı,
c) Devlet Ahlakı

Osmanlı Dönemi'nde en çok bilinen eser Ahlak-ı Alai olmuştur. Mısır'da basılmış olan kitap ahlak ilmine dair kitap yazan Osmanlı eğitimcilerinin tamamına kaynaklık etmiştir. Saray kütüphanesinde nüshası en çok yer alan ahlak kitabı olması itibariyle Ahlak-ı Alai bir devlet kitabıdır.[18]

Kınalızade Ali Çelebi, Ahlak-ı Alai eserinde döneminin düşüncesini ele alırken bir yandan da bireylerin kendileriyle, aileleriyle, içinde yaşadıkları toplumla ve devletle ilişkilerini ne şekilde kurmaları gerektiğine dair bilgiler vermektedir. Eser üç ana kısımdan oluşur. İlk bölümde bireysel ahlak ele alınır. İkinci bölümde aile ahlakı ve adabı muaşeret kurallarına dair çeşitli bilgiler verir. Üçüncü bölüm ise, bir siyasetname özelliği göstermektedir.[19] Ahlak-ı Alai, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde birçok umumi ahlak ve okullarda okutulan ahlak kitaplarına kaynaklık etmiştir.

2.2.2 Sinan Paşa (981-1573)

"Nasihatname" (ahlak-name) adlı eseri bir önsözle birlikte faksimile baskısı İsmail Hikmet Ertaylan tarafından İstanbulda 1961 Yılında Maarifname adıyla yapılmıştır. Nesir olarak hikmetler ve nasihatlerle donatılmış olan eser İslam ahlakının esaslarını öğretmeyi amaçlamaktadır. Bu eserde Eflatun'un nasihatlerinden nakillerde bulunmaktadır.[20]

---

[18] Neşriyat, Ö., (1985). **Büyük Türk Klasikleri: Başlangıcından Günümüze Kadar**, İstanbul, s:173.
[19] Çelebi, K. A., (2021). **Ahlak-ı Alai**, Der. Mustafa Koç, 2. Baskı, Klasik Yayınları.
[20] https://islamansiklopedisi.org.tr/sinan-pasa. 12.09.2023.

2.2.3 Birgivi Mehmet Efendi (1523-1573)

“ et-Tarikatü’l-Muhammediyye ve’s-Sireti’l-Ahmediyye” eseri üç ana bölüme(bab), her babta üç fasla ayrılmıştır. Eser Arapça olarak yazılmıştır. Eserin yazılış amacı Hz. Peygamber’in sünnetini yaşatma ve Müslümanların inanç ve ibadet hayatına giren bid’atları insanlara anlatarak bid’atlardan uzaklaştırmaktır. Yazar, XVI. Yüzyıl Osmanlı toplumunun dini ve ahlaki bunalımlarından da bahsederek tarihe ışık tutmuştur.[21]

Bu eserlerin dışında zikredebileceğimiz eserler şunlardır:

Abdüllatif b. Durmuş fakih-i Kahramani, *Adabü’l-Menazil* (h. 985/1577 de yazılmış), Yahya Taşlıcalı *Manzıme-i Gencin-i Raz, Gülşen-i Envar, Usul-i Name* (990/1582), Aziz Efendi *Mekarim-i Ahlak* (990-1582), Azeri İbrahim Çelebi *Nakş-ı Hayal* (993-1585), Süheyli Ahmet Efendi(970-1562) *Acaibu’l-Measır ve Garibu’n-Nevadır*, Tosyalı Mehmet Çelebi(1004-1595) *Ahkamu’s-Saltana*, Gihani Mustafa Bursalı(1004-1595) *Riyazü’l-Cihan*, Cafer Efendi(XVII.Asır) *Zübdetü’n-Nesayih li Erbabi’l-Mesalih*, Şeyh Şemseddin Sivasi (1006-1597) *Mir’atü’l-Ahlak ve Mir’atü’l-İşvak*, Edip (XVII. Asır) *Eylence*, Derviş Muhyi (1014-1605) *Ahlaku’l-Kiram*, Mahmut Üsküdari (XVII. Asır) *Camlu’l-Fezail ve Kaimu’r-Rezail*, Adli(1026- 1617) *Tergibat*, Ahmet b. Hüsamettin Siruzi (1033-1623) *Mir’atü’l-Müluk*, Veysi Efendi (1037/1627) *Şehadet-Name*, Mustafa Ali Gelibolulu (1008/1599) *Kavaidü’l-Mecalis*, Seyyidi (XVII. Asır) *Ahlak Risalesi*, Nergisi Mehmet Bosnalı (1044/1634) *Nihalistan*, Ataullah Efendi (1044/1634) *Hamse-i Atai*, Nevizade Atai (1046/1635) *Nefhatü’l-Ezhar*, *Sohbetü’l-Ebrar*, Bostanzade Yahya Efendi(1050/1640) *Mir’atü’l-Ahlak*, Elbistanlı Derviş Osman Efendi (1055/1645) *Gülşen-i İrfan*, Ali Halife (XVII. Asır) *Şifau’l-Müminin*, Nuh b. Mustafa Konevi (1070/1659) *Büstan-ı Guds ve Gülistan-ı Üns*, Katip Çelebi (1067/1657) *Keşfü’z-Zünun*, Taib Ahmet Efendi *Telhisu’l-Hikem*, *Telhisu’n-Nasayih*, Nali *Tuhfetü’l-Emsal* (H. 1082/1672 de yazılmış), Muhyiddin Efendi(1091/1680) *İbretname*, İshak Tokadi *Manzumü’l-Ulüm*” (H. 1095/1684 de

[21] https://islamansiklopedisi.org.tr/et-tarikatul-muhammediyye. 12.09.2023.

yazılmıştır), Ali b. Hüseyin Amasi (XVII Asır) *Tacu'l-Edeb* (H. 1097/1686 da yazılmıştır). [22]

Osmanlı'da XVIII. Asra kadar yazılmış olan ahlak kitaplarından tarihleri tespit edilmiş, müellifi belli olan ve öne çıkan eserler bunlardır. Osmanlı'da XVII. Asra kadar ahlak ilmini dinden ayırmak mümkün değildir. Bu döneme kadar yazılan eserler birçok özelliğe sahiptir; dini, tasavvufi, ahlaki ve felsefi özelliklere sahip olan bu eserleri birbirinden ayırt etmek güçtür.[23]

Şekil 2.1 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa

[22] Erdem, H., (1996). **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak (Tanzimattan Cumhuriyete Kadar),** Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, s:33-34.
[23] Erdem, H., A.g.e, s:34.

3. DİYARBAKIRLI MEHMET SAİD PAŞA

3.1 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa Kimdir

Asıl adı Mehmet Said olan yazarımız 1832 yılında Diyarbakır'da doğmuş; birçok şair ve devlet adamı yetiştirmiş olan köklü bir aileye mensuptur. Şair, münşi ve hattat Süleyman Nazif Efendi'nin (ö. 1832, Fatin'de 1844 olarak gösterilmiştir.) oğlu[24], şair İbrahim Cehdi Efendi'nin (ö. 1789) torunu, Süleyman Nazif ile Faik Âli Ozansoy'un babasıdır. Henüz çok küçükken babasını kaybetmiş olan ve sıkıntılar içinde tahsilini tamamlamak zorunda kalan Said Paşa, 1849'da Diyarbekir Tahrirat Kalem'inde memurluğa başlamıştır. Ardından sırasıyla Vilâyet Tahrirat başkâtipliğine, mektupçu muavinliğine ve vilâyet mektupçuluğuna tayini çıkmıştır. 1872'de "mülkiye paşalığı" unvanı olan mîrimîranlık rütbesiyle Ma'mûretülazîz, iki yıl sonra da Maraş mutasarrıflığına getirildi. Ayrıca Muş, Siirt ve Mardin mutasarrıflıklarında bulundu. 1881 yılında emekliye ayrılarak sadece okuyup yazmakla meşgul oldu. 1888 yılında II. Abdülhamid'in kendisine Rumeli Beylerbeyi rütbesi vermesinin ardından tekrar Muş Mutasarrıflığına atandı. Daha sonra Mardin Mutasarrıflığına getirildi ve burada görevdeyken vefat etti. Kabri Mardin'dedir. İdareci olarak dürüstlüğüyle tanınmış, görevlerindeki başarısı dolayısıyla kırk yıl kadar uzun bir süre Diyarbekir eyaletinin önde gelen bir yöneticisi olmuştur. Bu sebeple Dicle Üniversitesi ve Atatürk Kültür Merkezi iş birliğiyle Diyarbakır'da 26-27 Mart 2015 tarihinde Said Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu düzenlenmiştir.[25]

Resmî görevleri dışında tarih, edebiyat ve matematikle uğraşan Said Paşa'nın mürettep divançesinde hâkimane manzumeler dikkati çekmekte, dinî muhtevalı şiirleri ise tevhid, münacat ve mi 'râciyyelerden meydana gelmektedir. Yaşadığı dönemde edebî temayüllerle yakından ilgilenmiş, belâgata dair olan Mîzânü'l-Edeb'inde divan şiirinin bazı taraflarını eleştirmiş, hatta bu eleştirilerinde delil olarak Divan Edebiyatı'nın Fuzûlî, Nâbî, Nef'î ve Nedîm gibi meşhur şairlerinden örnekler de vermiştir. Ali Emîrî Efendi, onun hâkimane üslûpla kaleme aldığı manzumelerini takdir ederken Fâik

---

[24] İnal, M. K., (1507). **Son Asır Türk Şairleri**, c:III, s:1581-1585.

[25] İnal, M. K., (1507). **Son Asır Türk Şairleri**, c:III, s:1583-1585. Erdoğan, K., (2004). Diyarbekirli Said Paşa Divanı, Manisa, s:27-41.

Reşad kendisini vasat bir şair olarak kabul eder ve şiirle fazla meşgul olmadığını, nesrinin nazmına göre daha kuvvetli sayıldığını, bu sebeple kendisine şairden çok münşî denmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Esasen Mîzânü'l-edeb'in hâtimesinde, Osmanlı ülkesinde şiir yazanların çokluğuna karşılık nesirle uğraşanların azlığı dolayısıyla nesirle meşgul olmayı tercih ettiğini söyler. Çeşitli antolojilere de alınan, "Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni" mısrasıyla biten manzumesi meşhurdur. Bu manzume Ziya Paşa merhumun kızgın bir zamanında söylediği "İstikamet mahz-ı cinnettir bu mülkü millete" dizesi bulunan manzumesine reddiye olarak düşünülebilir.[26]

Said Paşa'nın ismini taşıyan konak (Sait Paşa Konağı–Süleyman Nazif Evi), Diyarbakır Merkez, Sait Paşa Mahallesi'nin kuzey yakasında yer almaktadır. Ünlü şair Süleyman Nazif'in babası olan Sait Paşa tarafından kendisi için ikametgâh amacıyla yapıldığı bilinen konak iki bölümden meydana gelmektedir. İki katlı ve iki bölümlü olarak tasarlanan konak; temel yapı malzemesi olarak bazalt taşının kullanıldığı, çeşitli motiflerle bezenmiş, mimari bakımdan değerlendirdiğimizde harem bölümünde ortada kareye yakın bir avlu ve bu avlunun etrafını saran eyvan ve oda dizinlerinden oluşmaktadır.[27]

3.2 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Eserleri

Said Paşa hayatının sonuna kadar yürüttüğü yönetim hizmetinin yanında birçok eser kaleme almıştır. Ele aldığı konular geniş bir çeşitlilik gösterirse de Paşa'nın asıl ilgisinin tarih alanında yoğunlaştığı söylenebilir. Tarihten şiire, mantıktan felsefeye, cebirden logaritma ve astronomiye kadar değişik alanlarda eserler vermiştir. Said Paşa'nın çok zor geçtiği anlaşılan hayatında ve yöneticilik çalışmaları arasında bu ilmî çalışmalara zaman ayırarak imza atması ancak güçlü bir birikime sahip olmasıyla mümkün olabilirdi. Oğlu Süleyman Nazif'in bu konudaki ifadeleri onun çok iyi bir şekilde yetişmiş hatta öğrenci yetiştirecek kadar alanına hâkim bir bilgin olduğunu göstermektedir. İlmî çalışmalara olan sevdası onun birçok alanda eserler kaleme

---

[26] Mehmet Paşa, S., **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergâh Yayınları, c:VII s:430.

[27] Mehmet Paşa, S., **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org .tr/said-pasa-diyarbekirli 12.27.2021 16.00.

almasıyla anlaşılır. Hatta bazı kitapları tercüme ederek bilgi sahibi olmak için yabancı dil öğrenmiştir.

Said Paşa'nın verdiği eserler kronolojik bir gözlemle ele alınırsa eserlerinin büyük çoğunluğunu hayatının son yıllarına doğru vermiş olduğu görülür. Said Paşa, ilk eseri olan *Mir'at-ı Sıhhat* tercümesiyle *Divançe'si* ve *Nuhbetü'lEmsal* tercümesini Diyarbekir mektupçuluğu sırasında kaleme almış ve yayınlamış, diğer eserlerini ise epeyce uzun bir aradan sonra yazarak hayatının son beş yılına sığdırmıştır.[28]

3.2.1 Mir'at-ı Sıhhat

Diyarbekir Vilayeti Matbaası, 25 Zilkade 1287(16 Şubat 1871), 349 s. Sağlığa dair bu eser o zaman Vilayet Mektupçusu olan Mehmet Said (Efendi) ve Diyarbekir Memleket Tabibi Mehmet Zeki Efendi taraflarından müştereken tercüme edilmiştir. Said Paşa'nın yazmış olduğu ilk eseri Mir'at-ı Sıhhat tercümesi, Paşa'nın Diyarbakır'da bir papazdan öğrendiği Fransızcasını da Vilayet mektupçusu iken bir eser tercüme edecek kadar ilerlettiğini göstermektedir. Bu eser, bir mukaddimeyle başlar. Sonra sağlığın tanımı ve kaideleri, harekât- failiye, harekât-ı mefuliye, madde-i elektrikiye, kuvve-i dimağiye, kuvve-i ahlakiye ve hiss-i tabii, bencillik, adalet, uykunun fayda ve zararları, tütünün fayda ve zararları, beslenme ve yiyeceklerin etkileri, gıdalar, müskirat gibi konulara yer veren oldukça geniş popüler bir sağlık kitabıdır. Said Paşa bu eseri tercüme ederek bir yandan Fransızca bilgisini denemiş ve geliştirmiş bir yandan da memleketindeki insanların ihtiyacı olan pratik sağlık bilgilerini aktarmaya çalışarak toplumsal sorumluluğunu yerine getirmeye çalışmıştır.[29]

---

[28] Adsoy, Ş., **Said Paşa ve Hülasa-i Mantık Adlı Eseri,** E-şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, c:VII, . 2(14), s:331.

[29] Adsoy, Ş., **Said Paşa ve Hülasa-i Mantık Adlı Eseri,** E-şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, c:VII, . 2(14), s:331.

3.2.2 Nuhbetü'l-Emsal

Bu eser Ebu'l-Fazl Ahmet bin Muhammed'in yazmış olduğu kitaptan seçme yoluyla yapılmış bir tercümedir. Meydani'nin Mecma'ul-Emsali'nden seçtiği 330 adet Arapça meseli Türkçeye tercüme etmesiyle meydana gelmiştir.[30]

3.2.3 Diyarbekir Tarihçesi

Bir tarih özeti düzenlemesi Diyarbekir Valisi Samih Paşa tarafından arzu edildiğinden bu tarihçeyi kaleme almıştır. Eserini üç kısım olarak düzenlediğini belirten Said Paşa, birinci kısmı "Diyarbekir 'in binasından İslam fetihlerinin zaptına kadar"(s.8-26), neşretmiştir. İkinci kısmı "Diyarbakır ve Cezire'nin Müslüman Osmanlı Topraklarına katıldığı zamandan Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin zaptına kadar" (s.26-144), üçüncü kısmı ise Osmanlı hâkimiyeti dönemi olarak ele aldığını belirtmiş ancak sadece ilk iki kısmı neşretmiştir. "Başlangıçtan Osmanlı fethine kadar Diyarbekir tarihçesini özet olarak yazmıştır."[31]

3.2.4 Mir'atü'l-İber

Said Paşa'nın baş eseri olarak kabul edilebilecek olan bu kitabın Mukaddime'sinde Tarih ilmî ile ona yardımcı bilimler hakkında bilgi vermektedir. Birinci kitap'ta yaratılıştan başlayarak İslam'ın ortaya çıkışına kadarki olaylar ele alınır. Bu sırada kutsal tarih ya da peygamberler etrafında anlatılan tarih ve Asya kıtası coğrafyası, Mezopotamya ve ona bağlı ülkeler, Hint, Çin, Suriye, Tataristan ve Türkistan, Küçük Asya, Arap Yarımadası'nın coğrafyası ve tarihleri hakkında bilgi verildikten sonra dört bölge halinde ve adalarıyla Afrika kıtasının coğrafyası ve İlk Çağ'daki tarihi anlatılır. Avrupa kıtasının coğrafyası ve İlk Çağ'daki tarihi bölümünde Yunanlılar, Romalılar, Gotlar, Lombardiyalılar, Eksarhslar hakkında bilgiler yer alır. Bundan sonra, Hicret'e kadarki Bizans tarihine yer verilir. Birinci kitap İlk Çağ filozoflarıyla ilgili uzunca bir bölümle sona erer.[32]

---

30 İnal, M. K., (1507). **Türk Şairleri**, c:III, s:1585.

32 "*Diyarbekir Tarihi*", **Salname-i Vilayet-i Diyarbekir**, Sene 1302, Defa 12, Kısm-ı Sani 2.

32 Said Paşa, M., (2017). **İnsana Tutulan Ayna Tabsıratü'l- İnsan**, Eren Yavuz (haz.), Büyüyenay Yayınları, 2. B., s:31.

Kitapta mukaddimeden sonra Hz. Muhammed'in doğumundan başlayarak İslâm tarihi kısmına geçilir. Altı fasılda Hz. Muhammed ve dört halife devri olayları anlatılır. Bundan sonra Orta Çağ'da teşekkül eden İslâm Devletleri'nin tarihine geçilir ve Emevi ve Abbasi dönemlerinin tarihi anlatılarak Hülagü' nün istilasına kadar gelinir. İkinci kısımda Irak'ı Arap bölgesi coğrafyası ve Orta Çağ'daki durumları hakkında yeni bir fasıl açılarak burada Basra, Batiha, Hille ve Hulvan gibi önemli şehirlerde yaşanmış olan siyasi gelişmeler, Eyyübiler Devleti, İran bölgesinde yaşanan siyasi gelişmeler, Isfahan, Irak Selçukluları, İsmailiye hükümeti hakkında bilgiler yer alır.

Mir'atü'l-İber kitabının tamamı on cilt olarak yazılmış fakat toplamı 3186 sayfa tutan ilk dokuz cildi basılmıştır.[33]

3.2.5 Mizanü'l-Edeb

Uzunca bir mukaddimeden sonra İlm-i Meani, İlm-i Beyan ve İlm-i Bedi konuları ele alınmaktadır. Eserin girişinde "Fesahat ve Belagat" bahisleri üzerinde durulmuştur. "Heveskaran-ı İnşaya İhtarat" başlığı altında, genç şair ve yazarlara birtakım tavsiyelerde bulunur. Eserin üçüncü bölümünde "Eş'ara Dair Mülahazat" başlığını taşır. Bu bölümde, Said Paşa tarafından, eski şiirimizin gerçekle uyuşmadığı ve sosyal hayattan uzaklaştığı şeklinde bir eleştiri yapıldığı görülmektedir. Eserin son bölümü olarak "Udeba-yı Cedidemizin Asar-ı Müntehabalarından Bir Numune" başlığının düşünüldüğünü görmekteyiz. Ancak eserde böyle bir bölüm bulunmamaktadır.

3.2.6 Tabsıratü'l-insan

Bu kitap Mehmet Said imzasıyla iki kere basılmıştır. 1872'de yayımlanan eser bir roman olarak tasarlanmıştır. Akıl, Nefs-i Natıka, Şehvet, Cehl, Heves, Hüsn, Gayret, Aşk, Namus, Edep, Hayâ, Haset, Adavet, Şebap, Kibir, Nedamet, İstihza gibi ahlaki değerler arasında geçen muhavere ve münasebetlerin mizansen bir dille anlatıldığı bir eserdir.

---

[33] Said Paşa, M., (2017). **İnsana Tutulan Ayna Tabsıratü'l-İnsan**, Eren Yavuz(haz.), Büyüyenay yayınları, 2. B., s:32.

3.2.7 Hulasa-i-Mantık

Bir mukaddime ve muhtelif bahis, bap ve fasıllardan meydana gelen klasik tarzda bir mantık kitabıdır.[34]

3.3 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Etkilendiği Âlimler

Etkilendiği âlimlerin başında babası Süleyman Nazif Efendi(ö. 1832) gelmektedir. Çocukluğunda babasının yanında öğrendiği ilim ve yetişme tarzı babasını da bir devlet adamı ve aynı zamanda şiirler yazan bir şair olması kendisini etkilemiştir. Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın hem devlet adamı hem şair ve âlim olması birçok eserler kaleme alması buna bir kanıt niteliği taşır. Babasının vefat ettiği sıralarda Muş mutasarrıflığı yapıyordu. Babasının bulabildiği manzum ve mensur yazılarını bir araya getirerek 1874 Diyarbekir Vilayet Matbaasında *Süleyman Nazif Efendi'nin Manzum ve Mensur Asarı* adıyla bastırmıştır. Kitap küçük boyda 74 sayfadan ibarettir.[35] Babasının eserlerini bastırarak aslında ilime ve babasına ne kadar çok kıymet verdiği anlaşılmaktadır. Babasına ve ilime bu kadar önem veren bir insanın babasından etkilenerek ilmi ve edebi eserler kaleme almış olması mümkün ve gayet tabii bir durumdur.

İkinci olarak da etkilendiği âlim İbn Sina'dır (980-1037). Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa, Faik Reşad'ın ifadesine göre "devrin İbn Sina'sı" olarak bilinir. Tabsıratü'l-İnsan adlı eserinde nefsi aklın emrine vermesi ve aklın nefsi kontrol edip yönlendirmesi Mehmet Said Paşa'nın İbn Sina'dan etkilendiğini göstermektedir.[36] Ayrıca Said Paşa'nınTabsıratü'l-İnsan kitabı ile İbn Sina ve İbn Tufeyl'in Hayy bin Yekzan isimli kitabı şekil, üslup ve konunun işleniş şeklinin benzerliği sebebiyle hem İbn Sina'dan hem de İbn Tufeyl'den etkilendiğini açık bir dille ifade etmek mümkündür. Hayy bin Yekzan isimli kitapta verilmek istenen mesaj öykü şeklinde verilmektedir. Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan eserinde de verilmek istenen

---

34 İnal, M. K., (1507). **Son Asır Türk Şairleri**, c:III, s:1585.

35 Beysanoğlu, Ş., (2020). **Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları**, c:I, Ankara, San Matbaası; Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ahmet Yesevi Üni.; http://teis.yesevi.edu.tr/kapsam.

36 Bkz. Said Paşa, M., (1872), **Tabsıratü'l-İnsan**, Maarif Nezareti Diyarbakır, s:1-78.

mesaj öykü şeklinde verilir bu benzerlik Said Paşa'nın İbn Tufeylden etkilenmiş olduğunun kanıtı niteliğindedir. [37]

[37] İbn Sina ve İbn Tufeyl, (2019). **Hayy bin Yekzan**, M. Şerafeddin Yaltkaya, Babanzade Reşid(çev.), Yapı Kredi Yayınları, s:1-168.

4. DİYARBAKIRLI MEHMET SAİD PAŞA'NIN TABSIRATÜ'L-İNSAN ESERİNİN SADELEŞTİRİLMESİ

İnsanlık şehrinin hükümdarı olan Hayat [38] isminde kıymeti büyük hükümdarın hükümranlığına dâhil olan memleketlerin birinden soylu bir aileden gelen "İnsan" ismiyle bilinen yetim bir çocuk vardı. Adı geçen hükümdar bu yetimin bilgilerle kendini donatmış bir hocaya ayrılmaz bir şekilde bağlanmasını yetkili kişilere emrettiği sırada hem bilgisi hem de manevi derecesi yüksek birisi olduğunu büyük küçük herkesin bildiği Allah'ın Lütfu[39] isminde içyüzü aydınlık pirin seyahat yolu adı geçen şehre tesadüf etti.

Adı geçen yetimin terbiyesi için Allah'ın Lütfu isimli pire müracaat olunduğunda keramet sahibi aziz, İnsan 'da kabiliyet görmüştür. Fakat kendisinin Vicdan ülkesine seyahat etmeye niyeti olduğundan beraberinde bulunan, fazilet sermayesinin sahiplerinden hikmeti bilen hâkim ve bilgili filozof Akıl isimli, bilgisi çok olan arifi İnsan' a hoca olmak üzere seçti. Ve mevcut olan eserleri ile kendisini gözlerden yok etti.

İnsan hocası olan Aklın hizmetine devam ettiği ve maarif tahsiline çaba göstermeye başladığı, on beş yaşına girdiği sırada bir gün şöhret kaybetme odasına çekilmiş dersiyle meşgul iken kendisiyle aynı yaşta olan bir genç kapıdan içeri girdi ve kendisine hadsizce yaltaklanmaya başladı. İnsan. "Sen kimsin?" diye sorduğunda ' '

"Şehvet" ismiyle bilinen biri olduğunu ve kendisine bağlanmak arzusuyla yanına geldiğini söyledi.

İnsan Şehvetin; zarif, doğal, hafif şiveli ve güzel tarz ve tavrının kendisine hoş gelse de onun edepsiz olduğunu lakin şen ve neşeli olduğunu görmesiyle onu hizmetine kabul etti.

---

[38] Hayat: Arapça, canlılık, dirilik manasındadır.

[39] Orijinal eserde Tevfik olarak geçer: Arapçada başarıya ulaşmak, isteğe uygun olmak anlamına gelir. Herhangi bir işi yaparken Allah'ın yardımına kavuşmaktır. Allah'ın insana yardım ve lütfudur.

Bu sırada hikmet sahibi Akıl, İnsanın yanına gelmesiyle birlikte Şehvetin orada olduğunu gördü. Şehvetin hareket ve duruşunda, söyleyişinde ve bakışında açık seçikliği anlamasıyla bunun ne münasebetle yanına geldiğini İnsan'a sordu. İnsan: "Tabiatım sevdiği için bana bağlanmasını kabul ettim" cevabını verdi.

Akıl, Şehvetin kovulmasına gücünün yetmeyeceği gibi onun istikrarlı ve kararlı oluşunun başının belalara uğratacağını bildiğinden ikisini de devamlı göz hapsi altına alarak terbiyeleriyle meşgul olmaya başladı. Ne çare ki Şehvet, gönlü aydınlatan vaziyetler ve acayip tavırlar ile İnsanı inandırmaya devam ederek kalbini çelip İnsan'ın sakinliğini ortadan kaldırdı.

İş bu derecede kalmayıp İnsan ile aynı günde doğmuş ve beraber büyümüş olan Cehalet isimli hayâsız kalleş, Şehvet ile ileri derecede birlik halindeydi. İkisi birlikte İnsanın yanına sokulma bahanesiyle Akla galip gelmekte ve Aklı budala yerine koyup üzerine gelmeye ve alay etmeye başlamışlardı.

Akıl, Allah'ın Lütfu tarafından İnsanın terbiyesiyle ilgilenmek zorunda olduğundan İnsandan ayrılamayıp gördüğü muamelelere sabretti. Ve uyarılarından vazgeçmeyip iyi geçinme amacında olduğunu gösterdi.

Şehvet ve Cehalet daha ziyade İnsana çatmak ve Aklı gözden düşürmek için İnsanı zevk ve eğlenceye alıştırmaya başladılar. Bir konu düşünüp "şehrin dışında bunca ferah mesireler, zevk veren ve gezilecek, görülecek yerler varken sizin her gün böylece üzüntü, keder ve acı içinde sessizce oturur olmanız ne yazık." diye evvelce bahsi geçmiş olan yerin çeşitli vasıflarını uzun uzun anlattılar. İnsan bunu Akla anlattı.

Akıl, o yerlerin uğursuzluğunu, itibar sahibi ileri gelen ve kibar kişiler bir yana rezil ve aşağılık kişiler için bile herhangi bir sebeple gidilmesi uygun olacak yerler olmadığını söyledi. Ve kendisini Allah'ın Lütfu gibi bir aziz kimseye bağlanarak maneviyata yönelmişken rezillere mahsus olan mesirelere gitmesi ve insani faziletlerin gelişmesine engel sayılacak işleri kabul etmesinin fena haller olduğunu uzun uzadıya anlattı ve ona nasihat etti. Fakat Şehvet ile Cehaletin tatlı tatlı söyleyişleri Aklın nasihatindeki etkiyi ortadan kaldırdı.

İnsan, Aklın engellemesine bakmadı ve Şehvet ile Cehaletle birlikte onların yol göstermesiyle çıkıp gitti. Bari gittikleri yerlerde İnsanı kötülüğe sevk etmesinler diye kendisi de onların yanında bulunmak isteyen Akıl, kendi ailesinden; Irz, Namus, Hayâ ve Gayret isimlerinde sıfatı doğruluk olan kişileri alarak onların arkalarından gitmeye başladı. Şehvet ve Cehalet bunu gördüklerinde onların geri çevrilmelerini İnsandan ısrarla istediler ise de İnsan daha fazla Akla karşı gelmeye ve ileri gitmeye cesaret edemedi. Hepsi birlikte yola çıktılar ve şehrin dışında Arzu denilen ve gönle ferahlık veren yere ulaştılar.

Orada hepsi oturmuş ve gezintinin verdiği ferahlığın yastığına yaslanmış iken bu mesirenin ortasında Heves denilmekle meşhur sır dolu bir saray olduğunu Şehvet ve Cehalet gizlice İnsana haber vererek onu davet ettiler. İnsan, Akla müracaat ettiğinde bu davetin Şehvet ve Cehaletin kötülükleri olduğunu ve şu habislerin hiçbir niyetinin kendisinin rızasına uygun olmadığını Akıl, İnsana söyledi. Fakat İnsan kendisini o hevesten geri alamadı, Şehvet ve Cehaletle beraber alıp köşke doğru yürüdü.

Akıl, arkadaşlarıyla İnsanı takip edip köşkün önüne geldiklerinde Akıl ona köşkün içinde kendilerine layık olmayacak şeyler olduğunu beyan edip bu meyli ve muamelesiyle İnsanı ayıplasa da fayda etmedi. İnsan: “Sen arkadaşların ile şurada dur ben ayaküzeri gider gelirim.” Diye Aklı orada bırakıp, Şehvet ve Cehaleti yanına alıp köşkün kapısından içeri girdi. Önüne gelen bir merdivenden yukarı çıktı. Geniş bir sofaya geldiğinde sofanın etrafında bir takım süslü odalar gözüne ilişti. İleride görünen ve kapısının üzerinde Aşk diye yazılı olan odaya girip odanın içinde güzellik meclisinin başköşesinde oturan Güzel namında peri yüzlü bir kızın karşısında durarak yüzüne bakınca İnsan, cismini parlak bir ayna karşısında durur ve aksini o aynadan görür gibi hayranlıkla seyretti. Ortaya çıkan aksetme ve cezbedilme, fikrini ve iradesini kaybettirdi.

Vücudu titreyerek ve kalbi kararsız olarak Güzele bakarak ve iltifata hazır halde iken o gönül çelen kız İnsana yakınlık duyarak ayağa kalktı ve güzel bir karşılamayla onun yanına oturdu. Ve birbirlerine muhabbetlerini arz ettikten sonra Güzel, İnsana: “Sen biraz şurada dur ben şimdi gelirim.” diye odadan dışarı çıktı. O gider gitmez İnsanın huzur ve eğlenmesi ortadan kalktı. Acaba nereye gitti ne vakit gelir diye bekleyen

gözlerini donuk donuk oda kapısına yöneltip ve oraya meylederek türlü türlü ağlar ve gözünün yaşı dereler gibi çağlar iken bir de ne görsün hocası olan Akıl oda kapısından içeri giriyor.

İnsan, kimi bekler iken kimin geldiğini görür görmez sevdası kabarmaya başlayıp içinde şiddet ve nefret ortaya çıktı. Akla hitap ederek: "Ey beni bakışlarının bağıyla esir ve bağlı hale getiren ve emellerime ulaşmanın güzel tadından, vicdani ve cismani lezzetlerden mahrum etmek isteyen Akıl dedikleri haset, ben sana gelme demişken niçin yanıma geldin ey başların belası ne vakte kadar başıma bela olacaksın!" diyerek acı acı azarladı.

Akıl yumuşak yumuşak karşılık verdi ve İnsanın şiddetine dostça karşılık göstererek hiddetini aldı. Sonra dedi ki "Ey İnsan hem şu hali seçmen hem de dün elimi öperken bugün böyle edepsizlik gösterişin hakikaten acayip bir iş. İşte bu durum sizin iyiliğinizi isteyen beni, memleketinizde bir garip haline getirdi. Senden gördüğüm bu muamele artık bana seyahat yolunu gösterdi. Allah'a ısmarladık." der demez İnsan güya baygınlıktan ayılmış ve uykudan uyanmış gibi kendisine gelip ettiği edepsizliğe pişmanlık göstermeye ve kusurunun affını istemeye başladı. Bununla beraber bir peri yüzlü kızın güzelliğine kapıldığını Güzele âşık olduğunu ve o merak ile kendisini şaşırdığını sözünü sohbetini bilmediğini divane gibi olduğunu mazeret gösterdi. Akıl bu hale üzüldü. İnsana acıyıp orada dururken Güzel o gördüğü ilk görünüşünden başka bir elbise giymiş, süs ve ziynetle donanmış olarak içeri girmesiyle İnsanın artık Akla uymaya mecali ve kendisini tutmaya gücü kalmadı. Güzel kendisine hitap ile "Ey İnsan" der demez İnsan "buyurun efendim" diye cevap verdi ve yerinden kalkarak karşılamaya yönelip içinden gelen bir "ah" ile sevgiliye kavuşmayı temenni etti.

Akıl, İnsanı hayret edilecek halde gördüğüne kederlendi ve meşru olmayan bir harekette bulunmasın diye yanında durdu. İnsan, Aklın huzurunda olmasına rağmen önceki edepli halini kaybetti. İnsan, sevgiliye ulaşmaktan başka meramı ve Akıl ile artık alışverişi olmadığını açıktan açığa duyurma niyetiyle kollarını kızın boynuna attı. Akıl, İnsanın şimdiye kadar dışa vurulmamış sevdasını meydana koymak istediğini gördüğünde, İnsanı içinde bulunduğu üzüntü ile çevrili halden yalnız başına çekip çıkaramayacağını, Cehalet ve Şehvet gibi iki cesur rezilin İnsana yardım edeceklerini

anladı. Köşkün dışında kalmış olan Irz, Namus, Edep, Hayâ ve Gayret denilen arkadaşlarını içeri davet etti. Onların yardımlarının yetişmesi Aklın başladığı işe bir destek oldu. İnsanı tutup bağlayarak köşkün dışına çıkarıp evvelki yerine getirdiler. İnsan anca bir parça ayıldığında ne büyük hata işlediğini anladı. Lakin ne çare! Şehvet şeytanlıktan ve Cehalet kötülüğünden geri durmadı. İnsan, esir ve divanesi olduğu Güzel aklına geldikçe aşk ateşi ve muhabbet ocağı onun kudret ve şuurunu cayır cayır yakmakta ve hasret fırtınalarının, evler ve yolların ayrılığının sabır ve iradesini harıl harıl yakmakta olduğundan Akıl, İnsanı hoş görerek buna bir çare bulmayı gerekli gördü. Akıl artık İnsanın Cehalet ve Şehvetin pençesinde esir olduğunu kendisini bu derecelere getirdiğini ve çaresizlik içinde olduğunu, iyiyi ve kötüyü fark etmekten aciz kalmış olduğunu anladı. Onu bu halden kurtarmanın çaresinin Şehvet ile Cehaletin kovulması olabileceğini bile düşündü. Fakat Şehvetin tuhaf bir şekilde İnsanın yanına gelip sokulması sebebiyle bunda pek de bir çare olmadığını ve Şehvet her ne harekette bulunursa Cehalet denilen fesatçının telkinleriyle olduğunu, Cehalet ortadan kaldırılırsa Şehvetin artık o kadar edepsizlik edemeyeceğini ve belki terbiye olacağını düşündü. Akıl, kötülük ve fitnelerin kaynağı olan Cehalet dedikleri rezil için her türlü tavsiye ve hükümleri, kıyasları ve neticeleri ortaya koymaya ve bu işi üzerine almaya karar verdi.

Bundan sonra Akıl, İnsanı yanına çağırarak: “Ey budala, seni ileride pek büyük bir zat, yücelik ve saadetlerin kaynağı olursun ümidiyle terbiye etmeye çalışıp dururken ben senden ayıplanacak ve itibarını düşürecek haller, âleme gülünç ve maskara olmaktan başka bir işe yaramayacak haller görüyorum ve gidişatını da iyi görmüyorum. Cehalet ve Şehvet gibi birer fesatçıya aldanmış ve onların gösterdiği yollara gitmeye meylederek divane gibi perişan olmuş olduğundan haberin var mıdır? Ben seni uslu ve temkinli bir adam zannedip ahlakını düzeltesin diye sana insanlık yollarını gösterip ve adamlık öğretip aziz ömrümü senin uğrunda harcamaya uğraşırken sen rezalet öğrenmeye çalışırmışsın.” dedi.

Aklın bu sözleri üzerine İnsan henüz tatlı bir uykuda iken uykusunu alamadan zorla kaldırılmış sersem gibi durup başını önüne eğdi ve bir şeyler söylemek istese de sözünü toparlayamadı. Elleriyle gözünü sildi, kekeleyip konuşmak istese de

beceremedi. Akıl bu gidişte tehlikeli durumu ve bu yolun pek korkulu olduğunu İnsana anlatmak için şu şekilde nasihatler anlatmaya başlayıp aşağıdaki sözleri dile getirdi:

4.1 Cehaletin Kötülüğü ve İlmin İyiliği

"Ey İnsan, seni bu gördüğüm yollara sevk eden şey ilk olarak Cehalet ve ikinci olarakta Şehvettir. Âdem (a.s.) devrinden beri dünya yüzünde ne kadar fitne ve fesat olmuş ise çoğunluğu Cehalet yüzünden olmuştur. Cehalet kovulsa olsa Şehvet seni pek de fenalığa sevk edemez. Yaratılmışların içinde Cehaletten alçak ve bundan rezil bir şey yoktur. Cehaletin tehlikesi her kötülükten daha fazladır hatta küfrün türlü kısımlarından birinci kısım olup küfrün başlangıcıdır. Cehalete nispet olunan küfür diğer kısımlardan daha şiddetlidir. Zira Cehaletin sevkiyle işlenilen küfür, onu yapanları ebedi azaba uğratır. Cehalet öyle zararlıdır ki insanı ebedi azaba uğratan küfre kadar sürükleyebilir. Ey İnsan! Âdemoğlu için imtiyaz sebebi olan mutluluğun esası ilim olup Cehalet ile arkadaş olanlar bu ayrıcalıklardan mahrumdurlar. Onlara 'İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafil onlardır.'[40] denilir. Cehalet ile sohbet edenler Hakk'a yakın sözleri dinlemekten acizdirler. Zaman zaman delalet yoluna giderler; ne yolda gittiklerini bilmezler, insanlığın ne olduğunu bilmezler, nereye gitseler yollarını şaşırarak kayıp olurlar. Cehalet ile dostluk kuranlar ağızlarından çıkan sözün manasını anlamazlar, kalıp ve kıyafetçe pek yakışıklı görünen bir cahil söze başlayıp da ağzını açsa: 'Fıstığın içi boşsa eğer, içi boş olan vakte eşittir.'[41] Meali onun hayat hikâyesi sayılır. Ey İnsan! Sen de Cehalet ile dostluk ettiğin için bu söylediğim sıfat ile nitelenmişsin. Hayırlı sözü kulağından içeri koymazsın. Hak söylediği zaman gözlerin yaşarıp kekelersin, tekrar olunsa canın sıkılır kalkar savuşursun. Ben seni insan tarifini doğrular halde göremiyorum. Bu gidişatı bırakmayacak mısın? Ne zaman adam olacaksın hayvan?" deyince İnsan, binaları yıkıp altını üstüne çevirecek derecede şiddetli bir boranın içinde olduğunu anladı. Bir tatlı uykudan gözünü açmış ve henüz uykuya kanmamış ise de uyuduğu yerin her tarafı günahların tehlikeleri gibi yol kesici eşkıyalara mekân olan Hata ismiyle adlandırılmış ve korkunç bir sahra olduğunu ve artık yatacak vakti olmadığını

---

[40] Araf suresi, 179. Ayet.
[41] Aslı Farsçadır: "Peste-i bi meğz eger lob vaksindir sevaşod."

bilip gözünü açtı. Dikkatli dikkatli öteye beriye baktı. Şaşkın olduğunu anladı. Aklın elini öptü, sözünü can kulağıyla dinlemeye başladı:

“Ey İnsan, Cehalet ile dostluk eden adama cahil ve onun elinden yakayı sıyırmış olana âlim derler. İlim işlerin en faziletlisi olduğu için bilgi sahibi olmayı istemek taleplerin en üstünüdür. Âlim de en faziletli olana sahip kişidir. Onun için âlime fazilet sahibi anlamına gelen fazıl ismi verilir.

Dünya ve ahirette saadetin aslından, kıymet ve yücelik kaynağı olan hallerden her kim ayrı kalmış ise bu hicrana sebep kişiyi zelil eden cehalettir. Cehaletin kovulması ise ilimden başka suretle elde edilemez. Din ve dünyaca herkesin en fazla istediği şeref, ilim ile var olmaktadır. Cehaleti ortadan kaldırarak ilme bağlanan kişiler, gerçekleşmesi mümkün her ne kadar istekleri varsa hepsine ulaşır.

Dünyada nizam olmadıkça dince de nizam olmaz çünkü dünya ahiretin tarlası olduğundan burada ekmedikçe orada biçilmez. Dünyanın nizamlarına tabi olmak çok önemlidir ve bu da ilim olmadıkça mümkün olmayacağı kesindir.

Ey İnsan, sen bir beden ve ruhtan ibaretsin şu iki şeyin her birine özel, türlü türlü lezzetler vardır. Cismin lezzetleri yemek, içmek, uyumak ve cima etmek gibi lezzeti çabuk yok olan işler olup bu işlerde hayvanlar dahi ortaktır. Cismani lezzetler insanı aynı cinsi olmayan hayvanlardan üstün hale getiremez. Ama ruha mahsus olan, tesiri ilim ile olup ilmi lezzetlerde hayvan, insan ile ortak olamaz. İnsan ruha lezzet veren şerefli ilimleri, ilim sahibi kişiler ve kendine has nitelikler vasıtasıyla kabul ettikçe, bu kabul edişi ortaya çıkıp tesiri arttıkça ruh lezzetlenerek başkalaşır. Ve ondan evvel insan kendisini şöylece gezip oturmak, yiyip içmek ve yukarıdan ağzına geleni söylemek ve sıkıldıkça aşağıdan pislikleri defetmek için yaratıldığını zanneder. Hüner ve marifetten uzak olan cisminin leşini cenaze gibi gezdirirken, şerefli ilimlere bağlandıktan sonra dünyaya gelişinden muradın dört ayaklı hayvanlar gibi geçinmekten ibaret olmadığını bilip insaniyet nam ve şanını kazanmış olur.

Ey İnsan, dünya ve ahirette insanın iftihar edeceği, ancak ilim olup, ilim olmadıkça insanda iftihar edecek bir şey bulunmaz. Cahil her ne kadar söyleşir ve kendisine söylendiğinde anlar ise de onun bildiği ve anladığı kendisine yarayacak şeylere

ayrılmıştır. Cahiller, âlemin hallerini, insan ve hayvanın niteliklerinin ne olduğunu ve ne için dünyaya geldiğini, insanlarla güzel geçinmenin ne suretle meydana geleceğini, yerlerde ve göklerde sonsuz büyüklüğü ve kudreti, Allah'ın kudretini ispata delalet eden neler bulunduğunu bilmezler. Ve kendisinin halk üzerinde ve halkın kendi üzerinde olan hukukunu, amelleri, ahlakın güzel özelliklerle süslenmesi ve ıslahın ne ile meydana geleceğini bilmezler. Dünyevi saadet ve uhrevi kurtuluşun ne vesile ile meydana geleceğini bilmezler. Bilmeyi de arzu etmezler.

Şerefli ilimler ve ahlakı düzeltmenin ne suretle olacağını insana öğretir ise de taşlar üzerine ekilen tohumdan hayır görülemeyeceği apaçık bir gerçektir. Bu sebeple kişinin kendisine lazım olan bilgileri mükemmel olup da kendinde güler yüze kabiliyeti yoksa âlim olsa bile ne faydası görülür. O çeşit karakter sahibini, ilim ve bilgi nasıl ıslah edebilir?

Ey İnsan, sana bu ayrıntılı açıklamamdaki amacım Cehaletin ne rezil olduğunu ve ilim ile amelde ne şeref bulunduğunu anlatmak içindir. Cehaletin bu yoldan uzaklaştırılması ile seni ilmin şerefine bağlamak isterim, ne dersin?" Diye hikmet sahibi Akıl sözünü bitirdiğinde İnsan, Cehaletin zararını, ilim ve amelin kadir, kıymetini anladı. Bu ayrıntılı açıklamadan vicdani tesir bulmasıyla âlim olan akla yüreği temiz bir şekilde başvuruyla ilmin şerefine bağlanmaya başladı.

4.2 Kıskançlık[42], Düşmanlık[43] ve İçki[44]

Akıl bu halden memnun olup "Bundan sonra İnsan, artık insaniyet yoluna gitmeye alıştı." dedi. Ve o da ilim tahsiline ve insaniyetin kemalatına ulaşmak için ilime sahip olma isteğinin emareleri görünmeye başlar iken bir gün birisi Kıskançlık ve diğeri Düşmanlık isminde iki uğursuz habis İnsanın dairesine girdiler. Huzurunda yaltaklanmaya başladılar ve kendisine bağlanmak muradında olduklarını beyana cesaret ettiler. İnsan her nasılsa yine Akla müracaat etmeksizin onları kabul etti. Akıl bu iki habisi İnsanın hizmetinde gördüğünde İnsana: "Bunların kim olduklarını bilir

---

42 Kıskançlık orijinal eserde Hased olarak geçer: kalbin hastalıklarından biri olarak kabul edilen haset, kişinin başkasını sahip olduğu şeyleri kaybetmesini istemektir. Yani kıskançlıktır.

43 Düşmanlık orijinal eserde Adavet olarak geçer: düşmanca davranış, düşmanlık, husumet demektir.

44 İçki orijinal eserde İşret olarak geçer: içki içmek, alkollü meşrubat içmek manalarına gelir.

misin?" dediğinde İnsan: "Asıllarını ve nesillerini bilmem fakat hizmet için bana bağlanmak istediler." dedi. Akıl her ne kadar dil döktüyse de tesir ettiremedi. Def' edilmelerine çare düşünüp dururken bunlar günden güne işi büyütüp İnsanın eskiden beri görüşüp beraber olmaktan memnun olageldiği Edep isimli zatın harıl harıl kendisini inzivaya teşvik etmesini, ilimlerle meşgul edip uğraştırmasını Kıskançlık ve Düşmanlık çekemediler. Edebin İnsanın yanında bulundurduğu hakiki arkadaşlarından olan Ömür familyasından Gençlik isimli zatın, Örtü isminde arkadaşıyla ittifak ediyorlardı. Bu iki arkadaş Kıskançlık ve Düşmanlık denilen hainlerin maksatlarını bir türlü yerine getirmelerine fırsat vermiyorlardı. Bu sebeple bu iki güzel arkadaşı ortadan kaldırıp da zevklerine bakmak için çare aramakta iken kendi familyalarının fertlerinden İçki isimli arsız bir sefih ile bunu görüşüp konuştular. İçki görünüşte kalpleri celbeden bir sevgili ve iç yüzü her türlü ayıp ile ayıplanmış yani görünüşü yılan gibi nakışlı ve iç yüzü çaresi olmayan bir zehir olduğundan bu işi kendi üzerine aldı. Fakat İnsan ile hemen bir kere kendisini görüştürmeye gayret etmeleri lazım geleceğini söyledi. Kıskançlık ve Düşmanlık, İçkiyi donatıp kuşatarak, süslerle doldurarak yanına bir de tepsi verdiler. Tepsinin içinde birtakım şerbetler ve meyvelerle onu İnsanın huzuruna çıkardılar. İnsan: "Bu güzel çocuk kimdir?" Der demez eskiden Akıldan gördüğü hakaret üzerine gözlerden düşmüş ve bir köşeye çekilip kalmış olan Şehvet ismindeki habis yine çatmaya fırsat bulup baş göstermeye ve İçkinin güzel halinden bahsetmeye başladı. Kıskançlık ve Düşmanlık: "İçki bu kullarınızın akrabasından olup yeni gurbetten gelmiş utangaç bir dost olan bendeniz size hediye getirdim." Diyerek İçkiye işaret ettiler ve İçki yanında getirdiği tepsiyi İnsanın huzuruna arz ve takdim etmeye cesaret etti.

İnsan zaten güzelliğe aldanmış bir budala ve nerede gözüne bir güzel görünse iradesi elden giden hayâsız bir divane, İçki dedikleri habiste aslında bir çapkın olduğundan şivesini, edasını, güzellik ve zarifliğini gösterdikçe İnsanın ağzı sulanarak kendisine bir dalgınlık ve İçkinin gönül yakan tesirli güzelliğinden kalbine bir baygınlık geldi. İçkinin yanında getirdiği tepsi içindeki şerbetleri lıkır lıkır içerek ve ona hoş görünsün diye kendisini o şerbetlerle sarhoş ederek kâh "çalgıcılar nevai makamını çalın" diye çalgıcılara edepsizlikle bağırdı ve "Meyhaneci bize kadehin vereceği dermanı da getir." Diyerek sarhoşçasına muamelelere başlamasıyla iradesini elden kaçırdıktan sonra kalbine bir başka haller ve gözlerine şevk ve sevinç geldi.

Meclisinde oturan Gençlik ise gerçekte her ne kadar cesur ise de ne çare ki kendisini koruyup kollayan birine muhtaç bir sebatsızdı. Ve her ne kadar utangaç ise de bir güzel gördüğünde aşkın perişanı olurdu. Edep ve Örtü her ne kadar üzüntülerini bildirip uzunca konuştularsa da İnsan, Kıskançlık, Düşmanlık, İçki, Şehvet ve Gençlik ile kavga ettilerse de onlar hem edepsiz hem de kuvvetliydi. Bu iki zavallı da karşılıklı konuşmayı bilmeyen birer münzevi olduklarından söz dinletemeyip ikisi de kovulmuş olarak onların meclislerinden çıkıp gittiler.

Gençlik o saatte İnsan, Kıskançlık ve Düşmanlıkla arkadaş oldu. Hepsinin İçkiyle beraber İnsana kadehler sunduğunu Edep ve Örtü, Akla giderek haber verdi. Akıl büyük bir telaş ile zikredilen meclise geldiğinde İnsan şöyle çakırkeyif olmuş, yazı ve kışı birbirinden ayıramaz hale gelmişti ki ağzına geleni söyler ve kötü edebin her çeşidini gösterirdi. İnsan, Akıl ve beraberinde Edebi gördüğünde: "Otur ey Akıl, otur şöyle, şöyle yanıma buyur. Sen beni sarhoş görüp de hayıflanma; dem bu dem, saat bu saat, keyif bu keyif. Ey Akıl içki sunan bu kimsenin, şu gül gibi açılmış olan yanağına ve çıra gibi kızarmış olan dudağına dayanılır mı? Ey meyhaneci, eline bir kadeh al ve bana bir ihsan olarak buse sun. Sakın utanma, insanların dedikodularına bakılır mı hiç? Tevbe ettiysen de tevbe sendeki güç ve kuvveti almaz." Diyerek edebinin kötülüğünü, edepsizliğini herkese duyurdu. Ve Edebe "Yıkıl ey edep yıkıl, durma karşımdan çekil, senden hevesim caydı haydi bakalım haydi" deyip saçma sapan sözler söyledi ve hiddetlendi. Ve zamanla şarabın buharı başka neşeye sebep olup kendi öz bahtına: "O gün ey baht o gün bugünden iyi bir gün ve bu düğünden ala düğün olmaz." Diye şevk ve coşkunluğunu ilan etti. İşveli meyhaneci de: "Efendim bir kadeh daha alır mısınız?" dediğinde "hay hay" diyerek kadehi eline alıp sarhoşluğun kötü çeşitlerini gösterdikçe orada bulunanların yuha diye bağırdığını zavallı Akıl görür görmez şaşkınlık ve üzüntü ile İnsanın yüzüne baktı. Parmağını ağzına alıp "vah vah vah!" etti ise de yazık ona ki İnsan yeri göğü fark edemeyecek derecede sarhoş ve mecliste olanların hepsi birbirinden şaşkındı. Bu yüzden Akıl her ne söylese kendisini büyülenmiş zannederek güleceklerini ve böyle vakitte söz anlamak İnsanın şanından olmadığını bildiğinden çektiği emeklere üzüldü. Bu üzüntü Aklın mizacına fesat ve zarar, afiyetine yokluk getirdiğinden ağır bir hastalığa uğradı. Akıl hastalıkla uğraşmakta ve derdine ilaç aramakta olsun biz gelelim İnsanın hallerine:

Düşmanlık ve Kıskançlık, İçkinin vasıtasıyla İnsanın iradesini aldılar. Gençliği de kendileri gibi rezalet ve rüsvalık sokaklarına saldılar ise de Edep ve Örtü, Gençliğe mecbur ve bağlı olduklarından ve Gençlikte pek cesur olduğundan yine bir araya geldiler. Bu kurulan meclis bozulup dolu yağmış tarlaya dönmüş ise de Düşmanlık ve Kıskançlık artık kendilerine de amaçlarını icra edecek fırsat ve ortamın kalmayacağı fikrine kapıldılar. Ve "Gençliği ortadan kaldıralım." Diye bir tedbir arama yoluna girmeye acele ederek bunu Kıskançlık ve Düşmanlık beraberce müzakere ettiler. Gençlik yanlarında yokken İnsan gayet sarhoş ve İçki denilen çapkın ile kalp kalbe sersem olduğu vakitte Düşmanlık ve Kıskançlık zihinlerindeki bu gizli tedbiri dile getirdi. İnsan: "Hakikaten Örtü, zevke mâni bir dost ve Gençlikte alaka göstermiş olduğum İçki için bana rakip olduğundan ikisinin de vücutlarının ortadan kalkmasına memnun olurum." Sözünü ağzından kaçırır kaçırmaz müfsitler bundan istifade ettiler. Bu işe kendisinin vasıta olmasını İçkiye ifade ettiler.

4.3 Gençliğin Ölümü

İçki onların ricalarını memnuniyetle kabul etti. Gençlik ile buluşup ona şiveler gösterdikçe Gençlik hayrı ve şerri fark edemez oldu. İçkiye kavuşma arzusuna düştükten sonra İçki, Kıskançlık ve Düşmanlıktan aldığı talimat gereği hareket etti. Gençliğin maksadına razı olup onu tenha bir yere götürdü. Kıskançlık ve Düşmanlık gizlendikleri yerde onları bekliyorlardı. İçki, Gençliği alıp beraberce onların gizlendiği yere vardı. Gençlik bunca zamandan beri arzusu çekilen dert ve hasretini gönlünden atayım ve İçkiye kavuşmanın zevkine varayım derken Kıskançlık ve Düşmanlığı karşısında buldu. Bu ikisi Gençliğe: "Bizim akrabamızdan sayılan dostumuz ile kötü fiil işleyip ırzımızı ayakaltına alacaktın seni gidi çapkın!" diyerek Gençliği yakasından tutup yere atıp ve çeşitli hakaretler ettikten sonra acımasızlık kılıcı ile başını kesip yok olma toprağına defnettiler. Bu işi gördükten sonra İçkiyle beraber İnsan denilen gafilin yanına gelip karşısında durdular. İnsan sarhoşluktan ayılmış ve Gençlikten ayrılmış olduğunu görünce, neşe haliyle ağzından ne kaçırdığını hatırlamayarak ötede beride gözü Gençliği aradı. Fakat bulamadığında: "Gençlik nerededir?" diye sordu. Düşmanlık ve Kıskançlık: "Şu hain Gençlik, Edep ve Örtü ile müttefik olduğunu bilmiyor musunuz?" dediklerinde İnsan: "Evet öyledir. Fakat ne demek istersiniz?" demesiyle Düşmanlık ve Kıskançlık: "Edep, Örtü ve Gençlik sizi zevkten geri

bırakmaya çalıştıkları için ve bundan sonra kötü zandan emin, engelsiz ve zahmetsiz zevk ile meşgul olmanız için akşamki emriniz üzere bugün Gençliğin vücudunu ortadan kaldırdık.” Demeleriyle İnsan: “Bu nasıl lakırdı, nasıl akşam, nasıl emir?” diye şaka zannıyla tereddüt ederken onlar sözlerini doğruladı. İnsan: Bari Gençliğin kabrini ve cenazesini gösterin.” dedi. Düşmanlık ve Kıskançlık, İnsanı alıp Gençliği defnettikleri yere götürmeye koyuldular. İnsan yürüdüğü vakit vücudunda gevşeklik hissetti, cismindeki eski hareketleri bozulmuş olduğunu fark edip: “Saçın ağardığı çağ çamura düşüp çırpınır, sabahın ortaya çıkışı gibi. Gençlik müddeti tamamlandı batan ay gibi.” Diyerek hazin hazin adım atmaya başladı. Gençliğin defnedildiği yere geldiğinde tutkun tutkun baktı. İçini yakan hasret ateşini Düşmanlık ve Kıskançlık gördüklerinde bu hali İnsana unutturmak için İçkiye cilveler yapması için işaret ettiler. İçki naz, eda ve gönle ferahlık veren cilveleri yapmayı becerdiği kadar İnsana sataştı. Kâh fesini başından çıkarıp yere koyarak kâküllerini gösterdi, kâh sinesini açarak pazılarını çıkardı. Hâsılı çapkınlığın çeşitlerini icra ettiyse de İnsan eski tesirleri kendisinde göremedi. Gençliğin güzel suretini gözden ve tatlı tatlı sevilişini gönülden çıkarmadığından “bari bir kere yüzünü göreyim.” Diyerek kabrini açtı. Toprakları bir tarafa saçtı.

Gençliğin cenazesi topraktan siyah bir ur olup göründüğünde, Akıl da hastalıktan yeni kalkıp bu olaydan haber aldığından Gençliğin kabrini ziyaret etmek için araya araya bu yere, Gençliğin cenazesi açığa çıkarılmış bir vakitte İnsanın yanına geldi.

İnsan, Aklı görür görmez birdenbire gafletten ayılıp cenazeye baktığında güneşe karşı duran, güzelliğin şaşası saf nur gibi pare pare yanıp duran Gençliğin vücudu kokuşmuş bir leşe dönüşmüştü. Yıpranmış vücuduna karıncalar ve böcekler taramış ve vücudunun sinirleri harıl harıl sökülüp dağlamaya başlamış ve şahin gibi her tarafa bakan ve kuşların kalplerine muhabbet çengeli takan bu gözleri fareler çıkarmış, yerine topraklar dolmuştu. Azaları birbirinden ayrılıp vücudunun nizamı bozulmuş ve bir vakit İşretin sıcak meclisinde güzel söz ve latifeler söyleyen lisanı haşerata gıda olmuştu. Düşmanlık ve Kıskançlık denilen hainlerin Gençliğe açtıkları yaraların acısını kendi içinde duymaya başlayıp böyle candan bir yâri kaybettiğine üzüldü. Olayda ne hilekârlık geçmiş ve ne fırıldaklar dönmüş ve sebep ne ise hakikatine şimdi vakıf olduğundan kendisine büyük üzüntü gelerek gözlerinden yaşlar sel oldu. Feryat

ile aralıksız “ah” dedi. Kıskançlık, Düşmanlık ve İçki denilen fesatları yanından kovdu. Kendisi Akıl ile Gençliğin bozulmuş cenazesini yine kabre koyup üzerini örttükten sonra kabri üzerinde ağlaya ağlaya Fatiha’sını okuduktan sonra kabrini yaptırıp şu beyiti mezar taşına nakşettirdi:

“Boyunun uzun olması senin için bir övünç kaynağı olsa da,

En sonunda sen de bir gölge gibi toprağa serilirsin.”

4.4 Kibir ve Kendini Beğenmek

Bundan sonra İnsan eski yerine döndü. Akla hem mahcubiyetini arz etti hem de şahit olunmuş kötü fiillerden dolayı pişmanlık duyup mazeret beyan etti. Artık bir daha Akla ters işler işlemeyeceğine Aklı temine çalıştı ise de ne çare ki “Dünyanın ilerisi çukurdur. Karanlıkta kalanlar görürler görmediklerini.” Sözünün anlamınca çukurun en derin yeri olan bu dünya, insan ve gözlemlenen vakalar ve türlü olaylar ile devir eden bir daire olduğundan, bir gün birisi Kibir ve diğeri Kendini beğenme namıyla adlandırılmış iki rezil birader kâbus gibi biri birinden can sıkıcı oldukları halde İnsanı yakalayıp yanına gidip gelmeye başladılar. İnsan ise o sırada haylice ilim tahsilinde başarılı olmuştu.

Bu iki birader yüzüne karşı türlü türlü övgüler ve abartılı bir şekilde göz boyayarak kendilerini sevdirdiler ve aralarında sohbet bağını kurdular. İnsan bunlarla kaynaştıkça onların gönlü aldatıcı sözleri kendisini herkesten büyük ve halkı da gözüne kendisinden aşağı ve küçük gösterip kibirli bir tarz ve acayip hallere kapıldı. Akıl önceleri buna söz söylediğinde edepli kişiye yakışır şekilde anlar iken şimdi söylediği sözleri yanılttığını ve bozduğunu, kendisini hafife aldığını gördü. Ve “ilim, ilimden sonra zuhur etti.” Dedi ve bir sıkıntıya daha tesadüf ettiğine üzüldü. Kibir ile Kendini beğenmenin defedilmelerini sağlayacak sebepleri düşündüğü halde İnsanın kendisine söz bile söyletmemeye çalıştığından çaresizce sükût etme yolunu seçti. Lakin Kibir ve Kendini beğenme ile karışıp görüşenlerin mutlaka bir belaya uğrayacakları tecrübe edilmiş olduğundan İnsan şu manasız hal ile meşgul olup dururken Akıl bir gün İnsanın huzuruna çıktı. “Ey İnsan, seni terbiye ile büyütüp bu dereceye getirmiş ve her suretle hallerini ıslah etmeye çabaladığım halde Kibir ve Kendini beğenme denilen

heriflerin sana gelmesi, benden yüz çevirmene sebep olduğundan onların yanında bana lakırdı söyletmek bile istemiyorsun. Seni çıkmaz bir yola gider gördüğümden bu gidişin ve hatanı sana anlatmayı boynuma borç bildiğim ve iyiliğini istediğim için bazı nasihatler edeceğim dikkatlice dinlemelisin." der demez Kibir ve Kendini beğenme: "Ey İnsan, hele bak senin gibi bir fazılı, Akıl çocuk yerine koyup nasihat etmek istiyor. Dediklerinde İnsan hiddete gelip "Acayip, benim göğsüm ilimlerin cevheri ile doluyken ey Akıl, sen hala beni bir şey bilmez cahil yerine koyup ona göre muamele ediyorsun. Sen benden istifade edecek yerde bana ders vermeye mi geliyorsun? Hele şu cahile bak on beş yaşında gördüğü bir çocuğa nasıl muamele ederse kırk yaşında da ona o nazarla bakıp o muamelede bulunuyorsun. Kendini terbiyeye çalış benim gibi bir âlim ve fazılın sana ihtiyacı yoktur." Diye eski hocası olan Aklı küçümsediğinden ve hakkında hakarete cesaret ettiğinden Akıl bundan sıkılıp o daireden çıkıp gitti.

O gider gitmez İnsana bir sarhoşluk ve yürek sıkıntısı arız olup kafasında buhar ve şuurunda bozukluk olduğunu anlamasıyla kendisine huzur gelmesi için ayaküzeri dolanmaya ve dolandıkça zikredilen halleri artıp başı dönmeye ve yüreği bulanmaya başladı. Sersem sersem hücresine gelip "merakımı defedeyim." Diye eline bir kitap alarak okumak istedi ise de bir şey istifade edemedi. Şaşkınlıkla kitabı elinden bırakıp diğer kitapları yokladığında kütüphanesinin içinde olan kitap, evrak ve sayfaların cümlesini faydasız görmesiyle "Bir tek benim başkası yoktur."[45] İddiasına sebep oldu. Kazandığı ilimlerin mahvolup zihninde istifade etmeye layık olacak eser kalmadığını anladığından neye uğradığını bilemedi. Yalnız Akla müracaata gerçekten ihtiyacı olduğunu anlamakta gecikmedi. Her ne kadar Aklı arattı ise de bulduramadı. Bir tarafa savuştuğunu anladı ve kendisi de üzgün olarak bulunduğu memleketi terk etti.

Feryat ve figan ile bir çöle doğru firar etti. Aklı buluncaya kadar, seyahati boyunca vardığı memleketlerde onu aramaya niyet etti ve bunu isteyerek yaptı. Gittiğinde Kibir ve Kendini beğenme: "Bunca ekmeğini yemişiz. Öyle yediğimiz ekmeğe ihanet eder miyiz? Seni yalnız bırakmayız." Diye arkasına düşüp beraberce gittiler.

---

[45] Şeyh Galib'in **Hüsn ü Aşk** adlı eserinden: "İn dem ki zi şairi eser nist Sultan-ı suhan Menem diger nist." (Şairlikten eser bile bulunmayan bu zamanda söz padişahı benim, başkası değil. Sultan-ı suhan Menem diger nist." (Şairlikten eser bile bulunmayan bu zamanda söz padişahı benim, başkası değil.).

Bunların ikisi birlikte memleketleri ve beldeleri aşarak, sahrayı ve çölü dolaşarak gezip dolandıkları ve her vardıkları yerlerde kimse kendilerine selam vermediklerini görüp görmedikleri rezaletler ve çekmedikleri hakaretler kalmadığı halde gezip tozmaya devam ettiler.

4.5 Pişman Olmak

Pişman olmak namıyla isimlendirilmiş olan bir memlekete ulaştıklarında orada dinlenmek için birkaç gün durmaya karar verdiler. Şu sırada memleketin içini seyir ve temaşa ettiler. Gezerken Kibir ve Kendini beğenme, Kalp gözü namında birisiyle kavgaya tutuştular. İki taraf sözü uzata uzata kavgayı büyüttüklerinden Kendini beğenme, Kalp gözünün yakasına sarılır sarılmaz Uyanmak namında cesaretli bir kişi daha Kalp gözüne yardım etti. Bu iki zat Kendini beğenmeyi ayakaltına alıp şiddetli darbelerle ona vururken, Kibir de Kendini beğenmeye arka çıkmaya çalışmasına rağmen Kalp gözü ve Uyanmak galip gelerek ikisini de katletti.

İnsan bunların leşlerini yerde gördüğünde "Benim de bunlarla arkadaş olduğum zannına kapılırlar, belaya uğramayayım." Diyerek oradan firar etti ve memleketin merkezinde Alçakgönüllülük adında bir tekke gördüğünde sığınmak amacıyla varıp orada karar kıldı. Tekkenin içinde buna bir hücre gösterilmesiyle İnsan, dinlenmek için gidip orada uykuya daldı. Uyanıp gözünü açtığında kendisini vatanında ve kendine ait olan daire ve odada yeni uykudan kalkmış bulup Aklı da eskisi gibi yanında oturur gördü.

Şaşkın şaşkın bakarken orada gözüne ilişen bir kitabı açıp baktığında eskisi gibi güzel güzel okumaya ve anlamaya başladı. Bu sırra hayret edip şaşırmış olduğu halde Akla danışmaya utanarak özür dilemeye yeltendi: "Zanlar ve vehimler, zihnimin kavrama yetisine sığmadığından şu alçak nefsimi Kibir ile Kendini beğenme bana pek büyük gösterdiği için başımı büyük belalara uğrattım. Sana bağlı olduğum ve emrini yerine getirmeye hizmetçi olduğum zamanlar mutluymuşum." Diye kusurlarından dolayı affını isteyerek başına gelen olayların hakikatini anlamak istediğinde Akıl söze başlayıp: "Ey İnsan, Kibir ve Kendini beğenme ansızın gelen bir belaydı. Cenab-ı Hakk'ın seni onlardan kurtardığına teşekkür etmeli ve şöyle bilmelisin ki sen her ne

kadar olgunluğun faziletlerine, güzel ahlak ve bilgi elde edilecek bir âlim olsan da bu, senden önce gelmiş ve geçmiş olan âlimlerin eserlerine başvurman ve çağdaş bulunan olgun kişilere bağlanmanla oldu. Dünyada insan ilahi ilme nispetle bir şey değil, eseri olmayan olduğu her yerde: "Ve bütün ilim sahiplerinin üstünde daha iyi bilen vardır."[46] Hükmünce kendinden ziyade âlime tesadüf edeceği delile ihtiyaç olmayacak şekilde açıktır. İnsan "İşte maarifin son derecesine vardım." Derken ummadığı bir çocuk zuhur ederek kendisi cahilliğini şöyle yüzüne vurur ve utandırır ki herkes şaşıp kalır.

Hal böyle iken bir âlim Kibir sıfatında bulunmak istesin! Ve en alçak kişi iken kendini herkesten üstün zannetsin! Onun öğrendiği ilimde hayırdan bir nasip olmaz. Kendini beğenme denilen yerilmeye layık sıfat da sahibini daima belalara ve hakaretlere uğratıp âleme gülünç ve maskara eder. İnsan ki insanım diye insaniyet davasında bulunur. Bu dava kendisini beğenmek ve başkasına hor bakmakla sahih olmaz. Her ne bilse yine kendini hiçbir şey bilmez zannetmek ve başkasını kendisinden üstün bilmekle âlim olur." Demesiyle İnsan, bu uyarılara şükranlığını beyan ve memnuniyetini arz etti.

4.6 Öfke[47], Nezaket[48] ve Uysallık[49]

İnsan hiçbir vakit yakasını kötü arkadaşın elinden kurtaramayacağı ve birisini defettim derken diğerine tutulacağı âlemin yaratılışından olduğundan İnsan, Kibir ve Kendini beğenmeden kurtulduktan sonra kendinden emin ve gönlü inanmış bir şekilde oturup dururken birden şekli cehennemdeki bir kuyu gibi göründü. Ve Öfke namıyla adlandırılmış bir herif İnsanın yanına gelip gitmeye başladı. İnsanın bu defa da bununla oturup kalkmakta olduğunu Akıl görmesiyle Suphanallah deyip bir musibetin daha ortaya çıktığına üzüldü. Bununla beraber İnsana hitap etti: "Behey budala sen ne arsız şeysin bunca vukuat geçirmiş ve başın şu kadar taşlara dokunmuş iken yine mi ibret almadın? Bu defa bulduğun şu murdar arkadaş kimdir?" Der demez arka tarafta dikilmekte olan Öfke derhal meydana çıkarak: "Senin öyle kaba ve çirkin tabirler ile

---

46 Yusuf suresi, 76. Ayet.
47 Orijinal eserde Gazap olarak geçer; Kızgınlık, öfke demektir.
48 Orijinal eserde Rıfk olarak geçer; Nezaket, Yumuşaklık, yavaşlık, tatlılık demektir.
49 Orijinal eserde Mülayemet olarak geçer; Yumuşak huyluluk, uysallık, ağırbaşlılık demektir.

beni lisana almak haddin midir?" Diyerek ve gözleri kızarıp, benzi sararıp hiddetinden ağzı köpürerek Aklın üzerine hücum etmek istedi. Akıl, kendisinin halis arkadaşlarından Nezaket ve Uysallık ismindeki zatlara müracaat etti. Öfke ise hiddetinden kendisini şaşırdığından koskoca üç yiğide muktedir olup olamayacağını mütalaa düşünmeksizin kendisini üçünün de üzerine atıp yakalarına sarıldı. Bu üç yiğidin kimi Öfkenin elinden kimi boğazından tutup bunu köpek döver gibi döve döve rezil ettikten sonra ellerini ve ayaklarını bağlayıp İnsanın dairesinin bir tarafına hapsettiler.

İnsan, bunu gördüğünde Akla mahcubiyetini beyan etti. Affına müracaat etmesiyle Akıl söze başlayıp dedi ki: "Ey İnsan, şu Öfke denilen şeyin mutlaka insan ile kaynaşması zaruri ise de öyle kavga çıkarıp şuna buna hücum etmesine sebep olacak derecede yüz verilecek şey olmadığı, Öfkenin insana olan nispeti av köpeğinin avcıya olan nispeti kadardır. Lazım olduğunda kullanılıp icap etmez ise köpek gibi ahırda ve köşe bucakta gezip dolanmaktan başka işe yaramayacağını bilmelisin. Bununla beraber senin bu alçağı ahbap makamına koyup yanına almak ve hakkında öyle ikiyüzlü bir muamele göstermek gibi hallerde bulunmana ne demeli! İşte kendisini benim bile üzerime sıçratıp az kaldı ki bir bela çıkaracaktı." Dediğinde İnsan, mahcup olarak Aklın sözlerini kabul etti.

4.7 Kötü Ahlak ve Alaycı

Bu vakadan az bir zaman geçtiğinde İnsan, geçmiş hallerini hatırına getirdi. İnsan kendisini tanıyıncaya kadar başına neler geleceğini ve acaba Akıl gibi bir hocaya tesadüf etmese halinin nerelere varacağını düşünüp dururken hafıza kuvvetinin neticesi olan bilgi ve tecrübelere teşekkür edip ahlakının güzelleşmesiyle övünürken eski püskü, yırtık kıyafetli ve sureti iğrenç bir herif yanına geldi. Koynundan nakışlı bir yılan çıkarıp İnsana gösterdi. İnsan bundan iğrenerek bahsi geçen adama: "Sen kimsin?" dediğinde isminin Kötü Ahlak olduğunu söyledi. İsminin ağırlığı ve cisminin kötülüğü, İnsana hoş görünmemiş ise de bu yılanı getirmekten muradının yılanlar ve akrep gibi haşeratlar tarafından sokulmamak, zehirlenmemek için kendisini büyülemek düşüncesinden ibaret olduğunu ve zihninde bu hizmete karşı bazı akçe ve hediye almak ümidi bulunduğunu söyledi. İnsan zaten böyle büyü gibi garip işlere

heveslenir ve özel olarak haşeratın iğne ve zehrinden korunmayı arzu ettiğinden rıza gösterdi. Kötü Ahlak, büyülü yılanı İnsanın koynuna koyup biraz hediye alarak gitti. Bu yılan Alaycı namıyla meşhur ve vücudu öldürücü ve panzehiri olmayan zehir ile dolu bir uğursuz olmasıyla İnsan, görünüşünde olan nakış ve garip surete rağbet etti. Güya kendisine zararı dokunmayacağından emin olmuş ise de insanın koynunda yılan taşıması zararlıdır. Böyle şeylere meyleden adam herhalde bir fenalıkla üzülecektir. İnsan imrenip de bu kötü şeyi kabul etmemesi ve bir kere Akla da müracaat etmesi lazım gelirdi. "Vasiyet edenler gaflete dalanların oğullarıdır."[50] Sözünden anlaşılan manaya göre aldanarak yılan ile kaynaşarak yanına gelen her dost ve ahbabına hünerini göstermek ve gülüp zevk çıkarmak için koynundan yılanı çıkarıp salıvermekteydi. Onlar da nefret ve iğrenmeyle yılanın önünden sakınıp ondan kaçtıkça İnsan zevklenip kahkaha ile gülerken dost ve ahbapları bu muameleden üzülüyordu. İnsanın yüzünü gören ve ismini işiten kendisinden nefret edip hukuk ve muhabbetini feda etmekte ve yanına gidip gelmekten ve belki tesadüf olunan yerde bile merhaba demekten sakınmaktaydı. Sonra İnsan, ahbap ve dostlarından uzak ve eski hukukundan ayrı kalmış olduğundan Akıl, İnsana bazı nasihatler vermeye başlayıp şunları söyledi: "Ey İnsan, kötü ahlak haddi zatında pek fena ve insanı her neye sevk ederse zararı besbellidir. Alaycılıkta bu cümlede mevcut olmakla alaycılığın halini ve sonra güzel ahlak ve kötü ahlakın ne olduğunu sana anlatacağım." İşte:

4.8 Alaycı

Alaycı denilen sıfatı zehirli engerek yılanına benzer zararlı bir sıfattır. Halk nasıl engerek yılanından sakınırsa alaycı kimseden de öyle sakınır. Çünkü alaycı kimse, gerçekten şunun bunun üstüne yılan atmakla eğlenip kahkahalar atan kimseler gibidirler. Bir insandaki alaycı sıfatı bulunursa akrabası bile onunla sohbet etmekten memnun olmaz, haz almaz. Birbirleriyle dostluk kurmuş insanların bulunduğu bir meclise, alaycı bir kimse gelse "bizi huzurlu olduğumuz şu zamanda sıkıntı bastı." Diyerek o mecliste toplanmış olanların hepsi manevi ağırlık ve kalp sıkıntısına uğrarlar. Alaycı kişi kalkıp gitmedikçe bu manevi ağırlık ve sıkıntı bertaraf olmaz.

---

[50] Aslı Arapçadır.

Alaycı bu kimseler bunu mizah ve şaka olsun diye yaparlar, kendilerini güya şakacı zannederler. Hâlbuki şaka ve mizah yapan kişi diğer insanları üzmez. Üzüntü vermediği gibi yaygın olan davranışlarda bulunmak lazım olsa bile kötü muamelede bulunmazlar. Ve alaycılık, alay edilen adamın aşağılanması ve onurunun kırılması demektir.

Alaycı kimseler, gözlerine ilişen adamla eğlenmek isteyip bu muamelelerini de kimse fark etmez zannederler. Keklikler kar yağdığı vakit kendilerini avcılara göstermemek için başlarını kara sokup ayaklarını dışarıda bırakırlar. Artık avcı kendilerini görmez diye düşünürler. Lakin avcılar geldikleri vakit onları çok kolay ayaklarından tutup götürürler. İşte alaycı kimseler de böyledirler. Kendi nefislerine gülmeye yarayacak en ufak şeyleri gösterir ve kendilerini akıllı başkalarını bir şey anlamaz zannederler. Bu kötü zanlarıyla her kime rast gelseler halkın namus hukukuna ve insanlık hürriyetine uymayarak zevk çıkarmak için alay ederek halkın kalbine nefret verirler.

Güya alaycı kimseler bu davranışlarını, anlaşılması güç meselelerden olan ilmi bir mesele olarak kabul ederler. Bu anlaşılması güç meseleyi kendilerinden başka kimse anlayamaz düşüncesiyle, kendi yaptıklarını marifet zannederler. Hâlbuki hem Allah'ın katında hem de insanların yanında ne derece ayıplanan ve kabul edilmeyen kişiler olduklarını bilseler bu hali devam ettirmek istemezlerdi. Alaycılığa kendini mecbur hisseden kimse bir adamın vücut azalarından birisiyle alay eder ise İlahi adalete göre kendisinin de vücudunun o kısmı zayi olur. Başkasının fakir halinden dolayı olan bazı şeyleriyle alay edenler rezil bir ömür ile can verecekler. Ve bu yolda hayatını harcayanlar işin sonunda sarhoşluk veren ve esrar gibi şeylere müptela olarak bu hal ile vefat edecekler. Yaratılış ve suretçe kendisinden farkı olmayan ve hakiki Yaratıcının yüce eserlerinin en büyük örneği olan insanın zatını veya durumunu alay etmekle asla kurtuluş ve nasip bulamazlar. Yaratıcısından korkan insanların asla başka insanlarla alay etmeye cesaret edemeyeceklerine şüphe yoktur.

İnsaf gözleriyle bakılsa ve kalp gözüyle her taraf aranılıp düşünülse insan ve hayvan, gün ve mekân Yüce Allah'ın sanat eseridir. Sıradan bir şahsın bile göstereceği bir eseri başka bir adam bakıp da aşağılayıp, alaya alsa o şahsın ne kadar namusuna dokunacağı ve nefsine ne mertebe ağır geleceği malumdur. Hal böyleyken İlahi Kudret'in sanat

eseri ve mahlûkatın en şereflisi insanı alaya almak, her şeyi sanatlı olarak yaratan Allah'ın, yarattığı sanat eserine itirazdan başka manaya yormak kabul edilir mi? Acaba bu hal Yüce Yaratıcıya dokunmaz mı? Ve Cenab-ı Hakk'ın yüce gayretine dokunacak muameleyi işleyenler dünya ve ahirette mutlu olurlar mı?

Zarar veren alaycı sıfatı ana baba terbiyesi görmeyen ve dalkavuklara mecbur olan mirasyedilerde veyahut vaktiyle güzellikle vasıflanmış iken vaktini boş yere geçirmiş olan insanlarda ortaya çıkar. Dikkat edilirse bu sınıf da baba, ana ve diğer hocaları tarafından, insani edepler dairesinde bulundurmak konusunda hoşgörüde bulunmaktan ileri gelir. Her kimde ortaya çıkarsa çıksın bunun terbiyesizlikten başka anlamı yoktur. Çocukların terbiyelerinde büyüklerin hoşgörüleri, onlara baskı yapmayalım da istedikleri gibi hareket ederek serbest büyüsünler isteğinde çocukların çığırından çıkması öngörülememiştir. Alaycı kimseler, diğer yerilmeye layık vasıfların dünyada bir dostu olsa da bu gidişle pek çok düşman edineceklerinden işin sonunda: "Edebi olmayan kimseyi zaman terbiye eder." [51] Sözü manasınca başlarını taştan taşa çarpacaklar. Bundan dolayı da bu kişileri eğitenlerin, insanlık hukukunun gerçekleşmesinde büyük kusur etmiş olacakları bilinen bir gerçektir.

İnsanların terbiyesi ile memur olmanın hikmeti, herkes genç iken kendi haline bırakılırsa insan nefsi iyi yola gitmek istemeyeceğindendir. Ve binde bir insan hocası olmasa bile doğru yoldan dönmez ise de bu tür insanlar: 'Az bulunan şey yok gibidir.' [52] Sözü dolayısıyla özellikle delikanlılar, bıyığı yeni terlemiş gençler ve güzellik bağıyla bağlı olan gençlerden oluşan grup asla kendi hallerine bırakılmamalıdır.

Çoğunlukla alaycı kimse, yukarıda sayılan insanların zamanı geçmiş olanlarından ortaya çıkmasının sebebi budur. Ki bunlar genç ve taze iken güzelliklerine heveslenen ve insani edeplerin tahsiline hizmet etmemiş olan akılsız kimselerin onlarla uğraşalım diye yaltaklık gösterip söyledikleri sözleri beğenerek: "Maşallah genç, şimdi böyle dirayetli ve incelikli olunca giderek Eflatun'u geçeceğinden şüphen mi vardır?" diye onları överler. Fakat onlar aferin ettikçe, zavallı çocukların henüz güzel ve kötü olan

[51] Aslı Arapçadır.
[52] Aslı Arapçadır.

şeyleri layıkıyla anlayabilecek yaş ve şuurda olmamaları nedeniyle düşüncesiz heves sahiplerinden ne muamele görürler ise onu doğru sayarlar. Anne-babaları ise onları uyarmadıkça zavallı çocuklar, hüner öğreniyoruz zannıyla kötü dostlarından, ayıplanan bu sıfatı öğrene öğrene alaycılık gibi zarara sebep olan yerilmeye layık vasfa bağlanıp öyle davranmaya başlar. Onlar bu hallere meylederek uğraşmasalar, kötü dostları onlarla konuşmaya ve zevkini çıkarmaya meydan bulamayacaklar. Kendileriyle yakınlık kurmaktan başka yola gidemedikleri için genç ve güzel çocukları, gülünç olacak işlerle eğlendirmek işlerine yarayacağından, heveskârların her birisi, bir maskaralık göstere göstere onlar da güzel bir hüner yerine böyle şeyler öğreneceklerdir. Mademki daima alay etme gibi hallere ve kahkahalar ile gülmeye ilişmişlerdir artık kendi istekleriyle bu yoldan çıkamayacakları ve bu gidişle büyüdükten sonra alay etmenin kendilerinin ikinci tabiatı olacağı şüphesizdir.

Lakin onları böyle işlere iliştirenlerin beğenmeleri, aferinleri ve gençlerin koltuklarının kabarması sadelikleri geçinceye kadardır. Ondan sonra artık sözleri hoş gelmeyip vaktiyle küfürleri ve azarlamalarından lezzet alan izansız heveskârlar sonradan çok az kendilerine dokunan söz işitseler yaygarayı koparıp arkadaşlıklarını kesip atmaya sebep bulacaklardır. Ve ‘Acayip, çocuk yaşından beri bunca dert ve kahrını çekip kendisine riayet etmişken, beyimiz şimdi bizi beğenmez, halk içinde bize gülmeye ve bizimle alay etmeye başladı, aferin.’ Diyerek birer birer yan çizeceklerdir. Bununla birlikte zavallı çocukların bu yolda bulunmalarında, ellerinde kalacak fayda, yalnız eğitiminden ve insani edeplerin olgunluğundan mahrum olmaları ve bulundukları meclislerde diğer insanların görmek istemedikleri ve nefretle aşağılanan bir kişi olmaktan ibaret olur.” Diye Akıl, alaycılık konusuna dair faydalı ifadelerini tamamladıktan sonra güzel ahlak ve kötü ahlakın ne olduğunu Akıl, anlatmaya başlayıp aşağıdaki sözleri ifade etti:

4.9 İnsan Ahlakının Tarifleri

“Ha” harfinin fethiyle[53] yaratma ve zammıyla huy beraberce kullanılan birer kelime olup “Falanın ne güzel halkı vardır. ” Veyahut zamm’ı ile “Falanın ne güzel huyu vardır.” Denildiğinde birincisinden; göz, kaş, yüz, burun, ağız ve diğer azalar gibi dış

[53] Arapçada harf üstüne fetha (e,a) olarak okunmasıdır.

görünüşünden bahsedilir. İkincisinden; cömertlik, yiğitlik, iffet, kemal ve marifet gibi iç yüzünde olan güzellik murad olunur. Bunun izahı böyledir ki insan, beden ile ruhtan mürekkep olup bedenin "kalp gözü" namıyla bir gözü vardır. Kalp gözü, görünen ve görünmeyen güzellik ve çirkinliği görür.

Lakin kalp gözü değerli ve haysiyet yönüyle organ olan gözden pek kıymetli olduğu için ruhun ne büyük bir şey olduğunu Hakk Celle ve Ala hazretleri kendilerine açıklama buyurup onu: "Andolsun ki biz insanı kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattık."[54] "Sonra onu düzenli bir şekle sokup, içine kendi ruhundan üfledi."[55] Ayeti kerimeleriyle bedenin balçığa ve ruhun büyük sığınağı olan, kusursuz ve noksansız olan âlemlerin Rabbi 'ne nispetini beyan buyurdular.

Bu makamda ruh ile insan aynı şey demek olup "ha" harfinin zammıyla huy ruhta sağlam bir şekilde yer edinen bir durumdan ibaret olmasıyla düşünüp taşınmaya muhtaç olmaksızın o suretten kolaylıkla işler ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu işler şeri olarak ve akli olarak güzel ise o hale iyi ahlak ve kötü ahlak derler ki baştaki durum güzel huy ve sonraki durum fena huy demek olduğundan birinci hal sahibine güzel huylu ve ikincisine fena huylu denilir.

Yukarıda zikrettiğimiz durumu 'sağlam bir şekilde yer edinen hal.' Diye zikretmemizin sebebi her iş zor ve zahmetsiz şöylece gönül isteğiyle kolay kolay meydana geldiği içindir. Zira bir adam kendisi istemez iken bir gereklilik üzerine malını ihtiyaç sahiplerine dağıtacak olsa gönlünde istek ve nefsinde cömertlik olmadıkça böyle mal dağıtmaya civanmertlik denilmez.

'İşler ruhtan düşünüp taşınmaya muhtaç olmaksızın kolaylıkla zuhur eder.' Diye yukarda söylemiştik. Bunun sebebi budur ki bir adam haddi zatından cömert ve yumuşak huylu olmayıp da zoru zoruna malını şuna buna verse ona cömert denilemeyeceği gibi öfkelendiği vakit kendi kendisini sıkarak zor ile susmaya katlanan adama da yumuşak huylu denilmez.

---

[54] Hicr suresi, 26. Ayet.
[55] Secde suresi, 9.ayet.

Zikrettiğimiz ‘güzel huy’ ve ‘fena huy’ bahislerinde dört madde vardır.

1) Güzel veyahut fena iş işlemek,

2) İşlediği iş gerek gerek güzel olsun gerek fena olsun onu işlemeye kendisinde kudret olması,

3) Bu işler iyi midir fena mıdır bilmek,

4) Nefsin hali kendi isteğine bırakılsa işlenen işlerin iyisine veyahut fenasına meyletmek,

İnsanda olan huyun aslı işlediği iş demek değildir. Çünkü çok insan vardır ki huyu cömert iken kudreti olmadığı veya bir engel olduğu için malını dağıtamaz ve çok cimri vardır ki tabiatında cömertliğe meyil yok iken halk kendisine ‘iyi adamdır’ desinler diye malını dağıtır. Bu işler sadece işlemekten yani zatındaki kudreti sarf etmekten ibarettir. Zira insan bir şeyi başkasına hem vermeye ve hem de vermemeye gücü olduğu halde bazı vakit cimriliğe, bazen de bağışlamaya yakın olur.

Her bir insan hem bağışlamaya ve hem de cimriliğe kudretli yaratılmış olduğundan cömertlik ve cimrilik fiillerinden hiç birisi beraberce tabiat özelliği olmak üzere yaratılmıştır. Bu fiiller yalnız iyi ve fenayı bir ve aynı bilmekten ibarettir ki yukarıda söylediğimiz dört maddenin dördüncüsüyle yani insanda bir iç görünüş vardır ki kendisinden cömertlik veya cimrilik ortaya çıksa yine insan o hal ile kabiliyetli olur.

İnsanın iç yüzünün güzelliği bir insanın huyca dört esasına, birbirine uygunluk ve itidalin vücuda gelmesine bağlıdır. Böyle olmadıkça kişinin iç yüzü tamamıyla güzeldir denilemez. Nitekim bir insanın ağzı, burnu ve yanakları güzel olmayıp da yalnız gözleri güzel olsa onun görünen sureti tam güzeldir denilmediği gibi.

4.10 İnsanın İçyüzünün Dört Esası

1) İlim Kuvveti

2) Gazap Kuvveti

3) Şehvet Kuvveti

4) Adalet Kuvveti

4.10.1 İlim Kuvveti

Bu dört kuvvenin arasında olan ilim kuvveti, övülmüş bir kuvvedir. Sözlerde olan doğru ve yalan, itikattaki sevap ve günah, işlerde olan iyilik ve fenalık bu kuvvenin güzelliği ve iyiliği ile bilinir. Eğer bu kuvve doğru olur ise bundan hikmet meyveleri ortaya çıkar. Hikmet güzel ahlakın başıdır. "Allah hikmeti kime dilerse ona verir. Kime de hikmet verilirse muhakkak ki ona çok hayır verilmiştir." Ayeti kerimesi bunu beyan eder.

4.10.2 Gazap Kuvveti

Bu kuvve insana ferahlamak için sıkıntıya göre ve hikmetin gösterdiği ihtiyaca göre lazım olup bu derece olan gazap güzel ise de lüzumundan fazla veya eksik olur ise güzel denilmez.

4.10.3 Şehvet Kuvveti

Bu kuvve, tertemiz şeriat ne yolda lüzumunu beyan etmiş ise o daire dâhilinde ve aklın işareti altında bulunur ise güzel ve makbul olur. Bu dereceden fazla ve iradeyi yenecek derecede bulunur ise güzel denilmez.

4.10.4 Adalet Kuvveti

Bu kuvve, gazap ve şehvet kuvvelerinin müdür ve muhafızı olup şu iki kuvveyi şer-i şerif ve akıl ne işaret eder ise o işaret altında zapt ve idare ederek aşırılık ve yetersizlikten meneder.

4.11 Misal

İnsan vücudunda akıl, nasihat verici. Ve Adalet, Akıl ne işaret eder ise işleri ona uygulayıp gerçekleştirecek ve infaz edecek kudrettir. Gazap, Akıl denilen nasihat vericinin emriyle kendisinde hüküm yürütülecek şeydir. Akıl nasihat verici, Adalet icra müdürü olduğu gibi Gazap av köpeği, Şehvet ise av ve diğer ihtiyat halinde binilecek at gibi olduğundan av köpeği ava götürür ise işe yarasın diye nasıl terbiye ve talim olunmak icap eder ise Gazap kuvvetinin de öyle terbiye olunması lazım gelir. İnsanın ihtiyaç duyması halinde bineceği at ahırda bulundukça yavaş ve sakin üzerine binildiği zaman işe yarayacak derecede yürekli ve cesur olunması lazım gelir. Her nasıl ihtiyaç olur ise Şehvet kuvveti de insanın irade ipini elinden alıp alabildiğine yürür ve taş mı geldi, dağ mı, batak mı dinlemeyip fırıl fırıl fırlayıp tehlike üzere koşup duran bir kuvvedir. Bu haliyle o, haşarı ve başı sert ve gem almaz at gibi olması bir suretle icap ettikçe, lazım oldukça kullanılmalı, lazım olmaz ise kendisi sahibine galip gelmeye mecalsiz olacak derecede bulunmalıdır.

İşte şu yazdığımız özellikler her kimde orta kararda bulunur ise ona güzel ahlak sahibi denilip bu hasletlerin bazıları güzel ve orta olur ise ona göre güzel ahlak sahibi denilir. Bir insanın yüzündeki azadan bazısı güzel olur ise mesela gözü güzel veya ağzı güzel veyahut kaşı güzel denildiği gibi.

Eğer Gazap kuvveti orta kararda olur ise buna yiğit denilir, orta derecede olmaz ise ya ziyade veyahut da eksik olması gerekir. Eğer ziyade olur ise buna öfke yani akılsızlıktan doğan, sonunu düşünmeksizin işe saldırmak ve eksik olur ise buna korkaklık ve haksız iş tutmak denir. Ve güzellik, Şehvet kuvveti, orta derece olduğu surette buna İffet denilip fazla bulunur ise açgözlülük, orta dereceden az bulunur ise cimadan kesilmiş adı verilir.

Bunların en makbulü ne ziyade ve ne de eksik olarak ikisinin ortasında bulunmaktır. Böyle orta halde bulunur ise fazilet ve ziyade ve noksanına rezilet denilir. Adalet kuvvetinin, bu kuvvenin ziyade ve eksiği olmayıp belki haksızlık namıyla zıddı vardır.

Hikmet, orta yolu geçip de kötü isteklerde kullanılır ise buna kötü ve hilekâr yani düzenbaz denir ve orta dereceye varmayıp da aşağı kalır ise ahmaklık denilir. Lakin vasat hal ve orta yolda bulunduğu takdir de hikmettir.

4.12 Ahlakın Usul ve Esasları

Ahlakın kendilerinden doğduğu diğer ahlaki unsurlar yani umumi ahlakın esasları olan ahlak dörttür:

"Hikmet, Şecaat, İffet ve Adalet"

Hikmetten maksat, nefs için her ne usul seçilecekse onunla doğruyu ve eğriyi fark ve idrak edecek bir durumdur.

Adaletten murad, gazap ile şehveti hikmetin gereği üzere kullanılacak alet olmasıdır.

İffetten maksat, akıl ve şeriatın terbiye vermesiyle şehvet kuvvetinin bir terbiye altında bulunmasıdır.

İşte şu zikrettiğimiz dört esas her kimdeki orta derecede bulunur ise kendisinden herhalde güzel ahlak ortaya çıkar.

4.12.1 Hikmet

Eğer hikmet orta derecede olur ise bundan iyi düşünülerek tutulan yol, zihni olgunluk, ince işler için zan ve anlamada isabet meydana gelir.

Ve zikredilen kuvvet aşırı üzere bulunur ise bundan yalancılık, hile, kin, adam aldatmak ve cin fikirlilik hâsıl olur. Olması gerekenden az bulunur ise hayalinde selamet var iken işlerinde tecrübesizlik yani ahmaklık ve divanelik ortaya çıkar.

Ahmak, maksadı saf olduğu halde o maksadı bulayım diye yanlış yola giden adama denilir.

Divane, iradesi gerekmeyen işleri ihtiyar eden yani asıl irade eylediği işlerde yanlış olan adama denir.

4.12.2 Şecaat

Bunun orta derecesinde iyiliksever, yiğitlik, cesurluk, nefs kararlılığı, vakar, dostluk ve güzel ahlak örnekleri meydana gelir.

Aşırı derecede bulunur ise çok öfkelenme, lafçılık, hışım ve gazaptan ateşler içinde olmakta fazilet vardır zannedipte buna malik olan ben miyim diye kibir göstermek gibi yerilmeye layık vasıflar ortaya çıkar.

Olması gerekenden az bulunursa korkaklık, alçaklık ve azıcık sıkıntı görür ise dayanamayıp hemen kederini ifşa ile telaşa düşmek gibi sıfatlar ortaya çıkar. Rezil olmak ve birisinde hakkı olup da istenmesi gereken alacağı istemek lazım gelse korkup iç sıkıntısı göstermek ve azıcık açlık, susuzluk, sıkıntı ve ağrı şeyler için hemen gözleri dolup ağlamak sıfatları da ortaya çıkar.

4.12.3 İffet

Bundan cömertlik, hayâ, sabır, birisi kendi hakkında kusur eder ise ondan göz yummak, kanaat, takva, incelik, müsaade, zarafet, kötülük etmeme, rüşvet almama ve tok gözlülük meydana gelir. Eğer fazlaca ve eksik oranda bulunur ise hırs, açgözlülük, edepsizlik, habis, savurganlık, çoluk çocuğunun nafakasında cimrilik, ikiyüzlülük, yüzsüzlük ve faydasız şeylerle uğraşmak, kimi görse yaltaklanacak, haset, gürültü çıkarmak, zenginlere veyahut sözü geçen olanlara kendisini alçak gösterip fakirlere kurum taslamak gibi haller belirir.

İşte iyilerin ahlakı esasları zikrolunduğu üzere hikmet, şecaat, iffet ve adalet olup kusurları genel olarak bu dört faziletin abartı veya noksanlıktan meydana gelen şeylerdir.

Mevcudat iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birisi, oluşumunda, aslında ve tafsilinde insanın iradesinin bulunmadığı kısımdır. Gökler ve yıldızlar, insanın içerisinde ve dış

yüzünde olan aletler ve uzuvlar, hayvanlardaki cüzler gibi bunlar kendi yaratılışlarında kemal üzere yaratılmış ve kulun iradesi onlarda yer almamıştır.

Diğer kısım vücudun kusuru olarak mevcut olmuş olandır. Bu kısımda esasen mükemmeli kabul edecek bir kuvvet vardır. Fakat mükemmeli kabul etmesi için kulun iradesinin onunla irtibat kurması şart kılındığından, zikredilen şart gerçekleşmedikçe o kuvvet meydana gelmez. Misal elma çekirdeği elma ağacı değildir. Şu kadar ki bunun ağaç olması mümkün olup insanda olan irade gücünün o çekirdeği alıp bir verimli bir toprağa ekip, su verip çalışmakla o çekirdek ağaç olur. Ve bu böyle yapılırsa çekirdek ağaç olur. İşte insanın vücudundaki azalar birinci kısımdan olup el, ayak, göz, kaş, dudak her ne ise bunların değişmesi mümkün değildir. Lakin gazap ve şehvet gibi insani ahlak ikinci kısımda mevcut olduğundan bunların terbiyesi irade ile ortaya çıkar.

Gazap ve şehveti, ağacı kökünden çekip koparır gibi vücudumuzdan atmamız mümkün değildir. Şehvet ve gazabı "bizde onların eseri bile kalmasın" diye murad edecek olsak bu mümkün değildir. Lakin bize boyun eğdikleri için bir terbiye altına alalım denilse buna nefsin isteklerini kırma ve ahlakın değişmesini sağlamak ile gazap ve şehvet insana bir fenalık ettirmek isteseler, onlara rıza göstermeyerek nefsimize galip olmalarını engellemeyle başarılı olabiliriz.

Şu kadar var ki terbiye kabul edip etmemekte yaradılışlar çeşit çeşit olduğundan bazısı sürat ile bazısı yavaşlık üzere terbiye kabul ederler. Bunların terbiye edilip edilmeyeceği konusunda bazı ihtilaflar ve mertebeler vardır.

4.12.3.1 Birinci mertebe

Bu mertebede bulunan insanlar, hakkı ve batılı fark etmeye yeteneği olmayan yeteneksiz kimseler der ki bir inanca bağlanmaktan uzak olarak nasıl yaratılmışlar ise kimseden daha bir şey öğrenemeyip öyle hayatını sürdürmüş ve pek de lezzetler göremediklerinden şehvetleri de ona göre eksik kalmıştır. Bu grubun terbiyesi zor olmayıp muallim ve kılavuz veyahut nefsleriyle mücadele etmek için içlerinde bir sebep mevcut olsa pek çabuk vakitte ilaç kabul ederek huyları güzellik ve iyilik üzere olur.

4.12.3.2 İkinci mertebe

Her şeyin iyi ve fenasını bilir iken kendilerini güzel ve salih amel işlemeye alıştırmamış, öyle büyümüş ve şehvetlerine boyun eğmiş, ellerine geçen fırsatı kaçırmamış olanlardır. Bu taife o yolda gide gide kendilerine bu muameleler o kadar hoş görünmüştür ki bu yolda helak olacaklarını bilseler kolaylıkla gittikleri yoldan dönemezler. Malumdur ki bir dereceye kadar içkiye nefslerini alıştıranlar tehlikeli hastalıklara yakalanır. Doktorlar: "Alkol akciğerleri yakaladı. Biraz daha devam eder isen ciğerin ezilir, hayatından mahrum olursun!" diye her ne kadar uyaracak olsalar yine can çekişir hale geldiğinde bile mademki henüz can ceset dairesindedir diye rakı içmekten vazgeçmezler. Bu çeşit insanlar pek çok ve hesaba gelmez sayıda görülmüştür. Demek olur ki kendilerini her şeye bu derece hırsla alıştıranlar böyle olur. Bu taife her ne kadar böyle şeylerle meşgul olup nefslerini geri alamaz iseler de ne büyük kusur ettiklerini bilirler. Bunların ıslahı birinci gruptan daha zordur. Çünkü bunda olan vazife iki kat olmuştur.

Evvela kalbinde yokluk veya çokluk üzere adet edindiğinden ötürü yerleşmiş olan fenalığı gidermek ve ikinci olarak nefsinde iyileşme âdetini toprağa fidan diker gibi vücut toprağına dikmek lazım gelir. Bu grup terbiyeyi kabul etmeye oldukça isteklidir.

4.12.3.3 Üçüncü mertebe

Bu mertebede bulunan taife fena ahlakı ve yolsuz işleri hak ve güzeldir diye inanıp bağlanan takımdır ki bu takımda kılavuzluğun sebepleri iki kat olmuştur. Bunların ıslahı kolay değildir. Meğerki hidayet ve ilahi yardım yetişe.

4.12.3.4 Dördüncü mertebe

Bozuk bir düşünce ve fikir üzere büyüyüp o bozuk düşünce ve fikir ile amel ede ede terbiye görmüş olan takımdır. Mesela çocuk gözünü açar açmaz baba ve akrabasını yoldan sapmış[56] görür ve kendisini de hemen o yola sevk edip çeşitli kötülükler işler. Adam öldürmeyi, halkın malını yemeyi, şunun bunun ırzına geçmeyi fazilet sayar ve

[56] Hak yolundan ayrılıp yanlış yola girmektir. Yanlış yola sapmaktır.

bununla iftihar eder. Bu taifenin de ıslahı kolay değildir. Meğerki hidayet ve ilahi yardım yetişip yardım ede.

Bu dört grubun birincisi yalnız cehalet, ikincisi dalalet, üçüncüsü dalalet, fısk ve dördüncüsü cehl, dalalet, fısk ve şirret sıfatlarını bir araya toplar.

Gelelim diğer taifeye yani "mademki insan hayattadır, şehvet, gazap, dünya sevgisi ve diğer bu gibi ahlak kendisinden gitmez." Diye iddia edenlere bu dava batıldır. Böyle dava eden taife güya bir ağaç kökünden koparılıp bir tarafa atılır gibi insandaki şehvet, gazap ve mal sevgisi gibi sıfatlarında sanki eğitim ve terbiyeyle şöylece koparıp atılır diye iddia olunmuş da onun üzerine kendi ret ve davalarını bina etmişler gibi katıksız bir hataya tesadüf etmişlerdir. Böyle iddia olunmamıştır ve olmaz. Çünkü şehvet zaruri bir fayda için yaratılmasıyla eğer insanda olan yeme-içme zevki tamamen yok olsa insan yaşamayıp vefat eder. Bu şehveti insandan kesmeye çabalamak, onun ıslahı demek değil öldürmek demektir. Bu nedenle insan bu şehveti bizzat kesebilirse kendinin katili ve başkası diğerinin yeme-içme zevkini kesip yok ederek sona erdirebilir ise başkasının katili olmuş olur. Aynı şekilde şehvet-i cima neslin son bulmaması için gerekli olduğundan tamamen kesilse nesil son bulmuş olur.

Eğer gazap kuvveti büsbütün insandan yok olup ortadan kalksa insan kendisini helak edecek hal ve arızayı defetmeye gücü yetmeyip helakini davet etmiş olur. Ve mademki insanda şehvetin aslı devamlıdır kendisini şehvete ulaştıran bir hal ki "mal" demektir buna muhabbet de tabii ve zaruridir.

Her kim ki "ben şehvetimi, gazabımı ve mal sevgisi gibi sıfatlarımı tamamen kendimde sona erdirdim." Derse yalan söylemiş olur. Çünkü eğitim ve önlem ile şehvet, gazap ve mal sevgisi sıfatları aharlı kâğıttan[57] sünger ile yazıyı silip götürür gibi insandan silinip ortadan kaldırılmalıdır. Diye şeriat ve aklen iradeye mahal yoktur. Ancak maksat bunları aşırılık ile yetersizlik arasında bulundurmak ve irade iplerini elden alacak derecede azgın ve orta dereceye varamayacak mertebede miskin bir halde bulundurmamaktır.

---

[57] Aharlı kâğıt: ahar, kâğıdın yazı yazmaya çok elverişli olması için üzerine sürülen maddedir. Aharlı kâğıtta bu işlemin uygulandığı kâğıda verilen isimdir.

Gazap sıfatında talep edilen hal yiğitlik olup bunun da özelliği; iyice düşünmeksizin kendisini işe saldırmaktan ve bir de gayet korkaklık ve tabansızlıktan gayet uzak olmak, nefsini, bedenini oldukça kuvvetli hale getirmek ve kuvvetiyle beraber akla itaat etmek ve boyun eğmektir. Kur'an-ı Kerim'de:

"Onun beraberindekiler ise, kâfirlere karşı çok çetin, kendi aralarında son derece merhametlidirler." [58] Cesur olup düşmana karşı gaza edenlere şiddetli olmaları buyrulmuştur. Şiddet ise gazaptan başka bir şeyden meydana gelmez. Eğer gazap batıl olsa cihad da batıl olmuş olur. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de: "O takva sahipleri, bollukta ve darlıkta nafaka verenler, kızdıklarında öfkelerini yutanlar ve insanların kusurlarını bağışlayanlardır. Allah iyilik edenleri sever." [59] Buyurdular. "korkak olarak" [60] Buyurmadılar

Şehvet ile gazap sıfatlarının hiç birisinin akla galip gelemeyecek ve aklı onlara galip edecek derecede orta yola döndürülmeleri mümkündür. İşte insanın küçük yaşlarından itibaren terbiye altına alındıkları suretle ahlakı terbiye ile değişebileceği konusunda şüphe yoktur. Ahlakın değişmesi dediğimiz konu, zikredilen açıklamadan ibarettir. Yoksa ağacı kökünden koparıp çıkarmak gibi değildir.

Şu kadar ki geçmiş yaşantısında insanda yüz gösteren kötü ahlak, yaş kemale varıp da fenalık tabiatında karar kılmış olanlar ile eşitlik kabul etmez. Bizim ahlak değişebilir diye ettiğimiz iddia derece derece olup her bir dereceye alışkanlık kazanılması için uygun zaman lazım olur. İnsan herhalde yerilmeye layık vasıfların tamamen bertaraf olmasını murad eder ise tamı tamına bertaraf etmeye muvaffak olamasa bile maksadı olan miktar kendisinde kolayca gerçekleşir." Diye herkesin iyiliğini isteyen Akıl sözüne son verdi.

4.13 Aşkın Akıbeti

Risalenin başında bahsi geçtiği üzere İnsan, evvelki halinde Cehalet ve Şehvetin telkinleriyle Arzu isimli yerde Heves denilen saraydaki Aşk odasına girip orada Güzel

---

58 Fetih suresi, 29. Ayet.
59 Al-i İmran Suresi, 134. Ayet.
60 Öfkelerini yitirenler yani kaybedenler.

ismiyle bilinen bir kıza alaka göstermişti. Ve Akıl güç bir hal ile kendisini oradan çıkarıp terbiyesi hususunda hayli meşakkatler çekmiş ve bu hale kendisini sevk edenlerden Cehaleti büsbütün uzaklaştırmış ve Şehveti gözden düşürmüştü. Şehvet pek de öyle İnsana söz geçirecek derecede değildi. Hatta İnsan, İçkiye kapıldığı vakit biraz yüz bulmuş ise de Gençlikten sonra İnsan, birdenbire Şehveti gözden kaçırmıştı. Şehvet, İnsanın yanında bu derece hor görülmesini ve Akıl tarafından gördüğü hakareti çekemeyip üzüntü köşesinde kanlar yutar yutar iken ara sıra yakınlık kurduğu Özlem[61] namında bir tahrik edici ve kışkırtıcının yanına gelip Şehveti böyle kederli gördüğü için üzüntülerini arz etti ve sebebini sordu. Şehvet macerayı anlattıktan sonra Özlem: "böyle bir meseleyi vaktiyle bana haber vermeliydin. Ben onun kolayını bulurum." Diye Şehvete hizmet edeceğini vaat ederek oradan çıkıp doğruca Güzel namındaki kızın yanına vardı. Özlem, geçmiş zamanları hatırlatan ve İnsanın eski vicdani ıstırabını tahrik edip aklına getiren etkileyici mektubu Güzel'e yazdırıp mektubu yanına alarak İnsanın yanına doğru yola çıktı ve oraya ulaştı.

İnsan, bunu gördüğünde kalbinde bir hareket ve ıstırap meydana gelip kim olduğunu sordu. Özlem, Güzel isimli kızın hizmetkârı olduğunu ve Güzel'den kendisine bir mektup getirdiğini söyler söylemez Güzelin eski hali ve kendisinin orada geçen halleri hatırına gelip kalbinde geçmişteki muhabbet tazelendi. Mektubu açıp okudu. Mektubun özeti:

"Çoktan beri yüce huzurunuza mazhar olamadığımdan eski günlerde aramızda geçen sohbet ve muhabbetin hayalini aklıma getirmekle vakit geçiriyorum. 'geçmiş zaman olur ki hayali cihana değer.' Manasınca buluşup görüşme meclisinde içilen aşk ve dostluk şarabının vaktiyle pek güzel neşeleri yaşanmış ise de içki sersemliği ile uğraşırken aşinası olduğumuz huzurunuza bir mektup göndermeyi düşündüm. Mektubumu ulaştırmak için acaba kimi göndersem, dedim. 'Can gelip boğazıma hasretle dedi gönder beni." Mealince aziz canım bu hizmette bulunmayı arzu etti. Lakin Özlem önce davranarak hizmet güzergâhını tam manasıyla gösterdiği için mektubumu onunla takdim ettim. İkimizin arasında alaka bağına vücut verdikten sonra bir daha ismimi bile anmaz oldun. Ey şuh, güya biz senin ağzında vefa kelamıyız, ama sen bizi bir kere unuttun, hatırdan çıkardın! Her ne kadar hâl hatır sorma gibi alışılmış

[61] Eserde İştiyak olarak geçer: Güçlü istek, Özlem demektir.

ve sıradan muamelelere bile mazhar olmadık ise de yine duanıza devam ile ferahlıyoruz ve güzel zikriniz ile neşelenmekteyiz.” İfadelerinden ibaret idi. İnsan bunu okuduğunda vücuduna titreyişler gelmesiyle Özleme bakarken bayılıp kaldı.

Özlem, İnsanın bu halini gördüğünde, büyüleyici ifadeler ile İnsanı daha ziyade ıstıraba düşürdü. Sonra odadan dışarı çıktığında Şehvet buna karşı gelip maceradan haber aldığını söyledi ve ardı sıra: “Artık yine İnsana çatmanın zamanı geldi.” Diyerek bir eda ile odadan içeri girdi. İnsan, Şehveti gördüğünde eski arzuları birden kabardı. Şehvete bir vakitten beri baktığı hakaret nazarıyla bakamamaya başladı. Güler yüzlülükle Şehvetin yüzüne bakışlarını yöneltip onu iyi karşıladığından Şehvet büyülercesine davranışlara başladı. İnsana: “Efendim sofada bir şahsa rast geldim. Efendime bir yerden mektup getirmiştir. Cevabını soruyor.” Dediğinde İnsan, kendisini alamayıp yerinden kalktı ve odadan dışarı çıktı. İnsan ayrılık derdini defetmenin çaresini aramaya özenle gayret etmiş ise de durmaya, oturmaya, düşünmeye ve sormaya vakit ve tahammülü kalmadığından Özlem ve Şehvete “Arkam sıra geliniz.” Dedi ve Heves köşküne doğru yürüdü. Üçü birlikte zikredilen köşke varıp yine eskiden gördüğü gibi merdivenden sofaya çıkan İnsan, Aşk odasının kapısı önüne geldiğinde Özlem vasıtasıyla içeri girmeye ruhsat alıp odanın içine girdiler. Fakat Güzel, orada gözüne ilişmediği gibi odanın yarısının bir perde ile bölünmüş olduğunu görmesiyle Özleme durumu sordu. Özlem, Güzelin perdenin arkasında olduğunu ve aradan vakitler geçmesiyle eski haller başkalaştığından açıktan açığa sohbet edip görüşülemeyeceğini söyledi.

İnsan: “Bu nasıl iş, Güzelin yüzünü neden göremeyeceğim?” dedi.

Özlem: “Hele bir kere kendisine sorunuz.” Cevabını verdi.

İnsan, yüzünü perdeye doğru çevirip: “Ey Güzel” dediğinde Güzelin:

“Buyurunuz, hoş geldiniz, merhaba” demesiyle İnsan:

“Beni böyle ayrılığın sıkıntılarına uğratma.” Dediğinde Güzel:

“Bunca vakitlerdir ki insaf edipte nicedir zavallı gönlümün halini sormadın ey zalim. Sana mektup göndermemiş olsaydım beni nerde arayıp sormayacaktınız.” Diye cevap verdi.

İnsan için irade dairesinde durabilecek mecal ve sükûnete ihtimal kalmadığından: “Her ne kadar mektuplar yazmadım, haber göndermedim ise de sizinle görüşme meclisinden çıkalı hazin kalbim hasta ve Akıl dedikleri zorlayıcı vasim yakamı elden bırakmadı. Bu yüzden ellerim ve ayaklarım bağlı olduğundan hakkınızda ettiğim kusurlar cümleten zaruridir.

“Dünyadan güneş ve ay yok olsa da güzelliğinin nuru benim gözümden ve sana kavuşma şevkinin avare gönülden gitmesi mümkün müdür?”

Sözünün meali her zaman gönlüme güzel bir hal verdi. Şimdiki halde her ne söylesem telaşımdan anlamsızdır. Bu nedenle her ne geçmiş ise geçmiş, olan olmuş, giden gitmiş olmasıyla affınıza müracaat ve lütfunuzu temenniye cüret eder.” Dedi. Fakat Güzel:

“Zatınızda vefadan eser olmayıp şu sözlerinizin, gönlünüzden geçenleri yerine getirebilmek için bir avcı ve tuzak olmaları maksadıyla arz ve amaç edildiklerini biliyorum.” Dedi.

İnsan bu sözleri işittikçe halden hale girip hem üzüntülü hem de hayran bir vaziyette ıstırap ile dolu kalbinin derinliklerinden inlediğinden:

“Ey Güzel, mademki senin halin böyle olup sonunda bu sevdazedeyi aşka feda ve son vaktimde beni tutuşturacak derecede böyle naz ve eda edecektin ilk görüşmemizde beni bu ateşlerde yakmamalı ve hususiyle sonra da coşku ve muhabbet kuşunun altını yeniden ateşe vermemeliydin. Ey dermansız olanın tabibi mademki bana derman etmeyecektin beni şu gönül hastalığına bağımlı etmemeliydin.

‘Demedin mi sev beni derdine derman olayım.

Sevdiğim için arttı derdim, dertten yana beni duman eyledin’.

Ben şu hasta gönlümü, muhabbet hastalarının şifa yurdu olan şu güzelliğin aslını esasını kavrama yeri olan dergâha götürdüm. İster öldür hışımla ister azat et lütufla.

Halis kulunun gönlü halka gibi bağlanmıştır.” Dedi. Sözleri bittiğinde Güzelden yana kendisini onaylayan bir cevap alamadığı halde Şehvet:

“Ne söylenip vakit geçiriyorsun perdeden içeri yürü.” Dediğinde İnsan, artık dayanamayıp: “İşte kavuştuk!” diyerek perdeden içeri girdi.

İnsan otuz sene evvel Güzeli görmüş o vakit Güzel, yirmi yaşında bir dilberdi. Güzelliği o sıralar hem cisminde ruh ve hem de gökyüzünde güneşti. İnsan ona bu haliyle aşk ve muhabbetine tutulmuş idi. Şimdi gördüğünde yüzündeki ışıltı ve tazelikten eser, şeklinde ve suretinde şu gördüğüm eski güzellik eseridir diyecek yer kalmamıştı. Yüzü buruşup, saçları ağarmış, kırmızısı sarıya dönmüş bir bunak, velhasıl yüzüne bakılsa iğrenilecek iğrenç bir yaşlı kadın olmuştu. İnsan bunu görmesiyle:

“Bu mudur yandığın ey gönül?” diye kendisini azarladı. Kalbinde olan ateşin derhal sönmesiyle ve gözündeki eski hayallerin hepsinin saklı hale gelmesiyle, daha bir söz söylemeksizin hemen odadan dışarı çıktı. Meğerki İnsanın gittiğini Akıl haber alıp o da oraya doğru gelmekte imiş. İnsan kapıdan çıkarken Akıl kendisine tesadüf edip:

“Ey İnsan, ne yaptın?” dediğinde İnsan:

“Anladık, mecazi aşkta olan hüsranı, güç hal ile onu kapmış olan sevgilinin elinden aldık.” Cevabını vermesiyle Akıl buna bir memnuniyet gülüşü gösterip beraberce eski mekânlarına geri döndü. Geldikten sonra İnsan macerayı ayrıntılı bir şekilde anlattıktan sonra Akıl söze başladı:

“Sen Güzeli gördüğün zaman yirmi yaşındaydı. Şimdi elli yaşında olup gençlikteki parlaklık ve tazelik şimdiki bunaklık haline dönüşmüştür. Bir zaman geçtiğinde de yer altında toprak olsa gerekir. İşte dünya olan fani zevkler ve bir gün yok olacak insani lezzetlerin hepsi böyledir. En başında kimi gördün ise en sonra gördüğün yine o

vücuttur. Zamanın getirdiği değişmeler, vaktiyle esiri olduğun sevgilini son görüşünde senin de başını özgür bıraktı ve bağını salıverdi.

Senin önceleri tutulup yakalanmış olduğun ve bugün elinden yakayı sıyırdığın Aşk denilen hal, vicdani bir huzur, keramet veyahut işe yaramazlar tayfasının coşku ve bulunduğu durum bir şeyin esası, iç yüzü değildir. Aşırı şehvetin verdiği yerilmiş bir kısım ve bunun hâsılı şehvetin zararlı işlerini belirli bir maddeye hasretmekten başka bir şey olmadığı cihanın hakikati doğru tanıyan cümlesine malumdur. Bu halin zararı sınırsız ve hesaptan aşkındır. Böyle gitmeye devam eden kimse rezalet elbisesini giymiş olur ve artık o zincirini sürüyüp sokaklara düşmüş bir mecnundur.

Şayet insan iradesiz olarak böyle bir hale kapılsa düşünmeli ki bu halden ortaya çıkan netice nedir? Şehvetin eserleri midir yoksa başka bir şey midir? Acaba insani faziletlere, dünyevi ve uhrevi faydalara göre elinde ne kalacaktır? Ve bir kimse bir ilim okuyacak olsa ilk başta o ilimden kendine ne türlü fayda gelecektir? Bunu bilecek ve bu işte yol alacak insan bu işten ne öğrenecek ne anlayacaktır. Sonra okuyup iş işlemesi gerekeceği halde, bu aşk denilen yola giren kimse ne fayda olacak. Aynı şekilde aşk illetine tutulan biçarelerin derhal önü alınmadığı ve ilacı peşine düşülmeyip de nasıl isterse yani kendi seçimine bırakılması ya aklının ortadan kalkmasına yahut yok olup gitmesine sebep olur. Bunun ilacı, düşüncelerini ve dikkatini âşık olduğu kişiden başka yere kullanmak, fikirlerini değiştirmek ve bu işin gerçekleşmesi için ilim tahsil etmek, ilimle uğraşmaya çalışmaktır. Bazıları mecazi ve hakiki namıyla aşkı ikiye taksim ederler. Sevgiliye meyil, sevinç ve şevk nurlarıyla içini aydınlatmaya mecazi aşk derler.

Bundan uzaklaşma meydana geldikten sonra kişi dünyada olan eserler, sanatlar ve bütün yaratılmış varlıklar bir yaratıcı ve hakiki bir yoktan var edicinin yüce eserleridir diye: “Allah’tan başkası yok” fikri ve zikrinin büyüttüğü sevinç ağacının meyvesinin özünü, davranış ve söz bahçesine eker. Sonra her ne surete seyretse ve her neye tokluk gösterse, kerem sahibi bir Yaratıcı’nın eserlerinin nakışlarına hayran olur. Bu şekilde tefekkür ve hatırlamanın saf şarabı ile sarhoş olan zata, âşık-ı hakiki ve ondaki içe işleyen muhabbete aşk-ı hakiki derler. Her şeyin yani gerek aklı olan insanlar ve gerek ruh sahibi olan diğer varlıklar veya cansızların hilkatinde olan büyük sırrın, hakiki

Yaratıcı'nın yüce eserleri olduğunu idrak etmesi lazım gelir. Ve nakıştan nakkaşı, eserden eseri yapanı çıkarım yoluyla temaşa etmesiyle birlikte halis bir vicdanla söz ve hal lisanını "Ya Kerim" diye haykırmaya hasretmesi ve bunu sağlayacak olan yola bağlanıp onu takip etmesi lazımdır. Bu ise hakiki aşkı gönül sayfasına nakşeden olgun ve değerli idrakin zevkine uygun garip işler yapmasına, bu sırlı bilgilere[62] zevklere, asli yaratılışındaki istikamete devam etmesine ve bu yola dosdoğru bir şekilde başlamasına ve bağlanmasına bağlıdır. Hakiki aşka bağlayan arzu ve fikirler, mecazi aşka ait arzu ve isteklere uygun değildir. Mecazi aşk denilen hal ile hakiki aşk arasında hakiki bir nispetin doğruluğu, ortaya çıkan bir durum değildir.

Hal böyle iken: "Mecaz, gerçeğin köprüsüdür."[63] sözünde olan mana "Bir insan bir köprüyü geçmedikçe nehrin öte tarafını bulamayacağı gibi aynı şekilde mecazi pisliklere bulaşmış olan kimse onun getireceği fenalıkları bırakıp da varlıkların hakiki yönlerine yönünü çevirmedikçe hakikate erişmiş olamaz. Yani cismani rezillikler ve nefsanî dertler, sıkıntılar, felaketler insan ile hakikat arasında perde olduğundan onu geçmeli ve sonra hakikati bulmalıdır." Durum bundan ibaret iken güzel çocuklara abayı yakmak ve bunlara şehvet nazarıyla bakmak ve onları kendi bozuk fikirlerinde saklı olan kötü niyetlerine yaklaştırmak ümidiyle çeşitli kötülük yapma vesilelerine müracaat etmek ve dünyada nice rezalet etmeyi haşa "Hakiki aşka köprüdür." Demek ne büyük hatadır.

Gerçek şu ki; aklı başında olan kimse kendi haline kalsa, anlama ve bilme mesleğinin mensubu olsa ve nefsinin dizgini salıverilmiş iken bile olsa, bir çapkına muhabbet fikirleriyle kendisini ve alakasını bağlayıp, nefsi faydasız karışıklıklara tutulup yakalanmaz. Lakin güzel yüzlerde olan elektrik, vicdan sahasını elektirize ederek[64] fikirler ve hayal manasız titreyişler ile dopdolu olduğundan insan vicdanını cezp etme kuvvetine erişir. Ve hevai elektrik akımı[65] vücudun eklemlerine yürüyüp her nazarda bir eser meydana getirdiğinden bu hale tutulmuş olan zavallı, gittiği yolda boralar ve

---

62 Eserde geçen kelime, Ledün İlmi: Allah'ın dilediği kullarına verdiği, olayların arkasındaki sırları ve gayb bilgilerini bilme yetisi olarak tabir edilebilir. Kehf Suresi 65. Ayette Hz. Hızır'a Allah katından rahmet olarak ledün ilmi verildiğinden bahsedilir.

63 Aslı Arapçadır.

64 Elektrik ve Elektirize etmek ifadeleri müellifin kendi ifadesidir.

65 Havai Elektrik Akımı: Elektrik enerjisinin uzak yerler arasında nakledilmesini sağlamak için pilon denen yüksek direkler arasına gerilen iletken kablolara havai hat denir. Bu hatlardan santrallerde üretilen elektrik enerjisi tüketim bölgelerine dağıtılır.

yıldırımlara tesadüf edeceğini bilmeli. Ve elinden geldiği kadar kendisini bu hale getiren ilgilerle arasındaki bağları kesmeye meylederek nefsini muhafaza etmeye gayret etmeli ve kendisi irade dizginini idare etmekten aciz ise akrabaları, dostları ve kardeşleri onun yerine bu doğru davranışı yerine getirmelidirler.

Şu kadar ki öyle bir hale tutulmuş olan kimse nefsanî kirlenmeleri ve istekleri, kendi indinde haramlar içinde büyük bir haram kabul etmeli. Bundan sonra o yoldan yüz çevirmeli ve nefsanî maksatların işgalinden zihnini kurtarıp da zatına ait muhtevası hayırlı olan meşguliyetlere ara vermemeli. Yapılması vacip olan işlerini eda etmeyi insanlık vazifesi bilmeli. Bu yolda giden böyle bir kimsenin tabii olarak halinin başkalaşacağı ve gözle görünür bir ziyafet sofrasından fesatlığın tadını çıkaramayacağı, sabır ve şuur kumaşını doğru yoldan saparak dokuyamayacağı açıktır.

Lakin sevgili ile dostluk edip de yakasını şehvetin eline vermeyen ve öyle mecazi tarikte hakikiyi bulan pek nadirdir.” Diye Akıl sözüne son verdi. İnsanda böyle bir tehlikeli vakadan yakayı sıyırdığına teşekkür etti.

Bu meseleden bir zaman geçtiğinde İnsan bir gün odasında rahat yatağına uzanmış ve “Ne bulurum?” diye etraflıca düşünüp şuur köşesini araştırır iken uykuya varmasıyla birlikte uykuda misal âlemini gezdi. Orada dolaşıp maneviyatı geniş sahayı seyrettikten sonra gözünü açtığında kendisini odasında ve memleketinde bulamayıp neresi olduğunu bilmediği bir yerde ve Hırs denilen bir iskele önünde buldu. Bu hale hayret etmiş ve umulmadık hadiseleri bekler iken bir de gözüne Dünyevi Fikirler namında bir kalabalık göründü. Yanlarına vardı ve onlardan her ne kadar selamet yolunu sordu ise de maksadı olan yerlerin isimlerini bile bilmediklerini söylediklerinden dolayı çaresiz ve zoraki bir hal içinde iskelede hazır bulunan Rüşvet namıyla isimlendirilmiş bir gemiye binmek ve bir yol bulmak düşüncesine kapıldı ve yolculuk ücretini ödeyerek gemiye bindi. Bir müddet gider gitmez Allah-u Teâlâ’nın kazası olarak bir fırtınaya tesadüf etmesi ile gemi parçalandı. Ve halatı gevşemiş olup gemide olanların suya batıp boğulması ve telef olmasıyla rüzgâr kendisini bir tahta parçasıyla bata çıka bir kenara attı. Sudan çıkıp sersem sersem dolanırken gözüne karşıda büyük bir şehir göründü. Oraya varmaya niyetlenip yöneldi.

Zikredilen şehirde garip gibi dolaştı ve gözüne ilişenlerden garip gönlüne iltifat ettiği sırada bir zat buna tesadüf ederek hal ve hatır sordu. İnsan da ansızın gelen bir kazaya uğrayıp kaderin sevkiyle kendisinin o memlekete kadar geldiğini söyledikten sonra bahsi geçen kişi:

"Öyle ise sizi misafir ederek üzerime vacip olan misafiri ağırlama hukukunu icra edeyim." Dedi. İnsanı alıp konağına götürdü.

Konağa varıldığında büyük bir kapıdan içeri girildi. Ev sahibi, konuğu hakkında misafir ağırlamanın gereklerinin tamamen yerine getirilmesini hizmetçilerine işaret ederek kendisi hareme gitti. İnsanı bir odaya götürdüler ki odanın döşemesi, tavan ve duvarının göz alıcı süsler ve altın suyu ile süslenmiş nakışları ve hizmet edenlerin dünyayı aydınlatan güneşe gıpta verecek mertebedeki parıl parıl parlayan yüz güzelliklerinin şaşasına hayret etti. Velhasıl o büyük dairede mevcut olan garip, acayip ve hayret verici gösterişli haller kendisini şaşkınlığa düşürdü. Nasıl harekette bulunayım diye kendisine çeki düzen verdi. Karşısında gördüğü kimisi cihanı süsleyen güneşe, kimisi şevk arttıran aya benzer birbirinden pek güzel çok sayıda hizmetçi etrafını sardı ve aradan lüzumsuz teklifleri yok edip uzaklaştırarak İnsanın hizmetini yerine getirmeye dört elle sarıldılar.

İnsan, bu tuhaflıklar arasında şaşırmış ve gördüğü muameleden dolayı hayrette kalıp düşüncelere dalmış olduğu sırada "Acaba şu bizim konak sahibi olan velinimet kimdir?" diye hizmetçinin birine sordu. Hizmetçi zikredilen memurenin Yanılma beldesi denilen bir memleket ve hane sahibinin Hülya ismiyle vasıflanmış olduğunu ve cömertlikte ve keremde en önde gelen bir zat olduğunu söyledi.

Bir gün Hülya'nın misafirhanesine Hırs namıyla bilinen dünyayı dolaşmış bir seyyah geldi. İnsan ile sohbet etti. İnsan bununla uzun uzun konuştu. Seyyah gezip gördüğü yerlerden bahisler açtığı sırada Yanılma adlı şehrin öte tarafında Hüsran namıyla vasıflanmış olan bir büyük kale içinde bir mağara olduğunu bu mağaranın da Yalan adıyla bilindiğini söyledi. Bu mağaranın içinde tılsımlı ve her ne kadar sarf olunsa da tükenmez defineler olduğunu ve ne çare ki definenin bulunduğu yerde çukurlar, oyuklar olduğunu anlattı. Yolunun da tehlikeli olduğundan kaleye kolaylıkla çıkma

ihtimali olmadığını ve kalenin aşağısında sihir ile yapılmış haram diye anılan zehir saçan bir ejderha bulunduğunu, kale kapısının bu ejderhanın ağzı olduğunu anlattı. Bu bahsi geçen konu böylece rivayet edilmiş ise de kale kapısından içeri girenlerden geri dönmüş ve hayır getirmiş kimse olmadığından anlaşılan gidenlerin ölüm uykusuna dalmış olduklarını hikâye etti. İnsan bu hikâyenin doğruluğuna güvenerek "Elbet aslı olmasa böyle herkesçe bilinmez." Diye aklına arzular hücum etti. Misafirhane sahibinden müsaade alarak yola çıktı. Kale kapısı olan ejderhanın ağzını kendisine gösterdiler. İnsanın: "Definelere sahip olacağım." Diye ejderhanın ağzına gireceğini kalenin yanındaki İstikamet beldesinin ahalisi gördüğünde.

"Bu meçhul ve tehlikeli işi yapanlardan ve oraya gidenlerden kimsenin geriye gelmemesi delildir ki bu yola düşenler idraki olmayan kişilerdir ve oraya gidenlerin idraki kaybolur. Ejderhanın öldürücü zehrinde şifa yoktur ve ejderhanın ağzında kimseye panzehir bağışlanmaz." Dediler ise de fayda etmedi.

İnsan şuursuz, kayıtsız ve düşüncesiz bir şekilde ejderhanın ağzına girdi. Önce tuhaf Izdırap kapısından içeri girdi. Katil ve panzehiri olmayan zehrin kaynağına ve mahzenine uğrayıp güçsüz, takatsiz, zehirlenmiş ve tasaya düşmüş ve üzüntüye kapılmış olarak sersem sersem gidip öte taraftan çıktı. Fakat kendisini bir yüksek dağ üzerinde bulup aşağıda yeryüzü yukarıda da gökyüzünden başka bir şey göremedi. Ejderhanın gam, tasa, keder zehri zihninde idrak bırakmadığından ne definelerin olduğu mağarayı arayıp bulmaya arzusu kaldı ne de can korkusundan başka bir şey düşünmeye vakit bulabildi.

Etrafı ve odaları dolaştı ve insanların bulunmadığı tehlikeli bir yere düştüğüne ah vah eyledi fakat fayda vermedi. Ne yiyecek ne içecek ne de barınacak bir şey bulabildi ve hayatından ümidini kesti.

Battı balık yan gider, diyerek "Yine geldiğim yerden geri döneyim." Diye ejderhanın ağzı bile olsa her ne kadar kalenin kapısını aradı ise de onu da bulamadı. Şaştı kaldı. Yüreğinden başka kendisine acıyan ve gözlerinden başka haline ağlayan göremedi. Her kim şu kale üzerine çıkmış ise son iş olarak vücut hazinesini büyük tehlikelerin yağmasına teslim ederek telef olduğunu, gördüğü kemiklerin durumundan anladı.

Fakat her nefste yeni bir fikir ve her çıkmamış canda ümit olduğundan kurtuluş yolu bulamamaktan büsbütün ümitsiz kalmadı. Cenab-ı Hakk'a kalbini teslim ettikten ve diğer fikirleri aklından silip ortadan kaldırdıktan sonra ötede bir yerde dolanır iken yüksek bir yerin üzerinden aşağı doğru atlayayım da ne olursa olsun düşüncesine kapıldı. "Burada kalıp telef olmaktansa ya bir saat evvel bu şekilde telef olurum yahut kurtulurum" diye aşağı atlamaya karar verdi. Paldır küldür yukarıdan aşağı inerken, kâh başı kâh ayağı döner iken korku ve ıstırabın çokluğu, fikir ve şuurunu harap ederek henüz yere inmeden fikirlerini imha etti ve bayılarak his ve idrak eserlerinin yok olması ile düştüğü yeri fark ve ayırt etmekten aciz olduğu halde yere düştü. Bir müddet karışıklık ve şuursuzluk ile sersem olduktan sonra evvel zamandaki düşüş korkusunun şiddeti azalıp rahat bir hal baş gösterdiğinde gözünü açtı. Kendisini ıssız bir yerde kendinden geçmiş ve hayret toprağı üzerinde uyumuş görüp türlü türlü ıstırap ile rahatsız, vücudu yaralanmış ve büyük ümidi esef kılıcıyla parça parça edilmiş olduğu halde Tevbe namıyla isimlendirilmiş ve akmakta olan bir nehrin önüne geldi. Hüsran kalesinden aşağı düşer iken vücudunda meydana gelen kırık ve çıkıklardan yaralar meydana geldi. Bu yaralardan akan kan cisminin pişmanlık ıstırabına tutulmasına sebep olduğundan, zikredilen nehre girip vücudunu temizlemek üzere soyunarak suya girdi. Bir kere nehre dalıp başını sudan çıkardıktan sonra kendisini Selamet ismiyle meşhur Firdevs cenneti gibi bir bahçe ve Selamet Yurduna[66] eş ferah bir makamın derinliklerinde mermerden yapılmış Selamet havuzu ismiyle şöhret bulmuş latif bir havuzun içinde bulup havuzdan çıktı. Vücudunda kuvvet eserleri ve kalbinde huzur ve rahat gözlemledi. Bu rahatlık ve huzur kendisine bir istirahat uykusu getirdi. Orada biraz uyuduktan sonra gözünü açtığında kendisini asli dairesindeki odasının içinde bulup Aklı da yanında hazır gördü.

İnsan, bu acayip neşe ile sarhoş ve bu garip sırra hayran olmuştu. Birbiri ardınca yaşadığı olaylar ise hallerini başkalaştırmıştı. Bir zaman kendisini bilmez de bilir zannederken şimdi kim olduğunu, nereden geldiğini ve nereye gideceğini, geliş ve gidişinin sebep ve hikmetini, fani lezzetlerde ne kadar ölümsüzlük olduğunu, yalan, gaflet ve haramın zararını anlamış oldu. Böylece "Nefsini bilen Rabbini bilir." Sırrına erişti ve bir vakit yeri göğü fark etmez sarhoşlar gibi: "Benden başkası yoktur."

[66] Daru's-Selam: Selamet yurdu. Kur'an-ı Kerim'de cennet anlamında geçmektedir.

davasına kalkışan İnsan tam olarak kendine gelerek hallerini idrak ettiğinde, yerde oturur halde olan Akıl, İnsana eksiksiz bir edep ile yönelerek şu şekilde hitap etti:

“Ey bilgisiyle Allah’a ulaşan ve hakikat bilgisinden çokça haberli olan arif İnsan, bunca zamandır ki düşüp kalkıp insaniyet yolunu kat ettin. Yolu geçerek sonuna vardın, insaniyet ve irfan mesleğine ulaştın. Şimdiye değin sana hâkim ve zabit muamelesi gösterip seni emrim ve hareketlerini kısıtlayan bağım altında idare etmiş olduğum halde bundan sonra benim sana refakatim ve razı olma hizmetkârlıktan ibarettir. Ne Gazap ve Şehvet seni niyet ve istek oklarına hedef ve ne de Kötü Ahlak zatının istikamet üzere olan ayetlerini pişmanlık ve kedere uğratabilir. Bundan böyle artık sende nasihat ve terbiyeye yer kalmadı. İradenin dizgini artık senin elinde, senin geçmişte yaşadığın bu macera senden sonrakiler için cihana yazılmış bir ibret kitabıdır. Artık senin bana ihtiyacın kalmadı. Bu yüzden sen sağ ve biz selamet. Diyerek sözlerine son verdi.

İnsan, Cenab-ı Kibriya’ya şükran secdesi arz etti ve vaktini besleyici, terbiye edici ve rızık verici olan yüce Allah’a kulluk ve ibadete vakfederek ömrünü tamamlayıncaya kadar insaniyet mesleğinde ikamet etti.

5. DİYARBAKIRLI MEHMET SAİD PAŞA'NIN AHLÂK GÖRÜŞÜ KAPSAMINDA TABSIRATÜ'L-İNSAN ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan eserinin değerlendirilmesi kısmına geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması için ahlakla ilgili bazı bilgilerin verilmesinde fayda görülmektedir:

5.1 Ahlak Nedir?

Ahlak, genel olarak "insan topluluklarınca zamanla benimsenen, fertlerin birbirleriyle, aile, toplum, devlet ve bütün insanlarla ilişkilerini düzenleyen kurallar, ilkeler ve inançlar bütünü"[67] olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda ise "ahlak belli bir dönemde yaşayan insan topluluklarınca benimsenmiş olan, aile ve toplum içerisindeki bütün insanların aralarındaki ilişkileri düzenleyen kurallar, ilkeler ve inançlar bütünü" şeklinde açıklanmaktadır.[68]

TDK Türkçe Sözlüğünde de ahlak kelimesi huylar, seciyeler, insanın manevi yapısını belirleyen özellikler, bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda bulundukları davranış biçimleri ve kuralları olarak tarif edilmektedir.[69]

Sözlüklerde çoğunlukla insanın fiziki yapısı için halk, manevi yapısı için hulk kelimelerinin tercih edildiği görülmektedir. Bu kelimelerden halk; insanın dış davranışlarına, gözle görülen suret ve eşkâle; hulk ise, insanın iç davranışlarına, basiretle idrak olunan kuvvet ve seciyeye vurgu yapmak için kullanılmaktadır. Bu adam hulken iyi, halken güzeldir denildiğinde, gerek ruhi gerekse dış görünüşü itibariyle beğenilen bir kimse anlaşılmaktadır.[70]

Müslüman filozoflar tarafından ahlak "fiil ve davranışların insan nefsinden düşünüp taşınmaya gerek kalmaksızın kolayca meydana gelmesini sağlayan meleke" olarak

---

67 Bolay, S. H., (1987). **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Ankara, s:4.
68 Akarsu, B., (1998). **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Ahlak nedir?, İnkılap Yayınevi, İstanbul, s:18.
69 Türkmen, S., Yılmaz, Y., Aksu, B. T., Zülfikar, H., Gözaydın, N., & Parlatır, İ., (Hazırlayanlar) (1998). **TDK Türkçe Sözlük**, Ankara, s:511.
70 Erdem, H., (2006). **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak**, DEM Yayınları, İstanbul, s:51.

tanımlanmaktadır.[71] Buna göre, iyi ya da kötü davranışların kendisine değil, onların ortaya çıkmalarını sağlayan melekeye ahlak denmektedir. İyi bir davranışın ahlak kaynaklı olarak ortaya çıktığının göstergesi, bu davranışın düşünüp taşınma ve zorlanma olmaksızın içselleştirilmiş bir düşünceye dayanarak meydana gelmesidir. Ahlak, erdem ahlakı çerçevesinde yapılan bu tanımdan farklı olarak, belli bir toplumda ve belli bir dönemde benimsenen, insanların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen törel davranış veya eyleme kurallarının toplamı olarak da tanımlanmaktadır. Felsefenin bir dalı olarak ahlak, insanların bireysel ve toplumsal yaşamdaki iradi eylemleriyle ilgili sorunları inceleyen bir disiplindir.[72]

Bir toplumda yanlış ve doğrular hakkındaki kavram ve inançlar çoğunlukla bir kültür veya grup tarafında genelleştirilir ve kanunlaştırılır buna göre de üyelerinin davranışları düzenlenmeye çalışılır. Bu tür bir kanunlaşmanın uygunluğu da ahlak olarak anılabilir ve grup varlığının devamının bu ilke ve kanunların uygunluğu, uygulanması üzere olduğunu belirtebilir. Bu durumlarda, uygulamayı kabullenen bireyler ahlaklı olarak tanımlanırken uygulamayı reddeden veya davranışlarında barındıramayan bireyler toplumsal anlamda "yozlaşmış" olarak nitelendirilmiştir.[73]

Bu sebepten dolayı iyi bir yaşamın temelini oluşturan inançların ahlakı oluşturmaktadır. İnsanlığın oluşumundan günümüze kadar dinler, ideal bir yaşama dair görüş ve düzenlemeler getirmiştir. Bunun için ahlak, çoğunlukla dini emir ve prensipler ile karıştırılmıştır. Oysaki hiçbir dini inanca sahip olmayan bir insan için bile ahlak kavramı geçerlidir. Ahlakın inanç olarak değil insani bir kural olarak kabul edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

İnsanlar yeryüzünde topluluk halinde yaşayan tek canlı türü olmasa bile toplumdaki ilişkilerini ahlak kurallarına göre düzenleyen tek örnektir. Bu insanın yaratılıştan sahip olduğu akıl ve vicdan duygusunun zorunlu bir sonucudur. Özgür iradeye sahip insanlarda ahlaki erdemlerin noksan olması durumunda Hz. Âdem'in kıssasında

---

71 Demirkol, M., (2018). **İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi El Kitabı**, "İslam Ahlak Literatüründe Başlıca Perspektifler", (Editör:Prof Dr. Müfit Selim Saruhan), Grafiker Yayınları, Ankara, B. 4, s:123-130.

72 Demirkol, M., (2020). **İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi.**"Önsöz" (Editör :Prof. Dr. Murat Demirkol)Bilay Yayınları, 2. Baskı, s:11.

73 Türker, Ö., (2016). **Ahlakın Temeli,** (Editör: Prof. Dr. Murat Demirkol), Nobel Akademik Yayıncılık, Kolektif, 2. Basım, Ankara. Önsöz. https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Ahlak 27.12.2021 /20.17.

meleklerin de vurguladığı "kan döküp fesat çıkaracak" yaratıklara dönüşmeleri kaçınılmazdır.[74] İnsanlar yeryüzüne topluluk halinde yaşayıp özgür iradeleriyle hem ahlaklı bir şekilde yaşamak için hem de yaratıcıyı bulmaları ve iman etmeleri için gönderilmişlerdir. Bizim ele aldığımız ve işlediğimiz konu, birinci konudur yani insan topluluk halinde yaşarken hatta bireysel olarak da ne kadar ahlaklıdır, ahlak denilen şey tam olarak nedir ve nasıl ortaya çıkar? Tabi bu soruların tersi de sorulabilir. Yani ahlaklı olmayan insan nasıl görünür, toplumda nasıl bir soruna yol açar, bu düzeltilebilir mi?

5.2 Ahlakın Kaynağı Problemi

Ahlakın kaynağı problemi, insanın "iyi" ve "kötü" nitelemelerini yapmasını mümkün kılan ölçütün nereden geldiği meselesidir. İnsan belli bir davranışı "iyi", başka bir davranışı "kötü" diye nitelerken, bu kararı verirken aklı mı, toplumu mu, dini bilgileri mi ölçüt almaktadır? İnsanlık "hırsızlığın, ihanetin, zulmün kötü", "adaletin, cömertliğin, vefanın iyi" olduğu fikrine nereden vardı? Bunlar insanlığın tecrübesiyle mi, aklıyla mı, sezgileriyle mi ilgilidir yoksa insanlara bunları öğreten harici bir kaynak mı mevcuttur? Mesela bu ahlaka dair bilgileri insanlığa öğreten peygamberler olabilir mi? İşte bu sorular kümesi, ahlak felsefesinin en temel meselesi diyebileceğimiz "ahlakın kaynağı problemi" ne aittir.[75]

Ahlakın kaynağının ne olduğu konusunda insanlık tarihi boyunca ortaya konan üç temel görüş vardır. Bu görüşlerden ilki, ahlakı sosyolojik ve antropolojik olarak ele alan düşünürlerden oluşmaktadır. İkincisi ise ahlakı insanın hem yaratılışı, tabiatı ve peygamber aracılığıyla gönderilen vahiy kaynaklı ilkeler olarak gören düşünürler, üçüncüsü ise ahlakı akıl ekseninde ele alan düşünürlerden oluşmaktadır.[76]

Ahlakın kaynağını akıl rehberliğinde temellendiren filozoflarla başlamak istiyorum. Bilgi, estetik gibi konularda olduğu gibi ahlakın kaynağı konusunda da aklın rehberliğini kabul eden İlk çağ düşünürlerinden Stoalılar (M.Ö 3. Yy) "En yüksek iyi

---

74 Ergün, M., (2021). **Kur'an'da Toplumsal Ahlak**, Fecr Yayınevi. 1. Basım, Ankara, Giriş.

75 Demirkol, M., (2020). **İslam Ahlak Esasları Felsefesi**, (Editör :Prof. Dr. Murat Demirkol), 2. Baskı, Bilay Yayınları, s:13.

76 Öztürk, O., (2006). **Ahlak Olgusunun Kaynağı Nedir?**, Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi, Sayı 95, İstanbul, s:5-7.

erdemdir, mutluluğa da ancak erdem sayesinde ulaşılabilir. Erdemden başka kendiliğinden iyi başka bir şey yoktur. Erdem duygularımızın istekleri karşısında gösterdiğimiz özgürlüktür. Onlar buna 'apatheia' demektedirler. Apatheia, insanın tabiatına ve akla uygunluk halidir. Bu nedenle akıllı bir varlık olarak insan için en önemli ödev, aklına ve tabiatına uygun yaşamaktır. Akla uygun yaşamak, erdemli olmanın, erdemli yaşamak ise mutlu olmanın tek yoludur. Erdemli olmanın yolu da logosa, yani bilgeliğe sahip olmaktan geçer.[77]

Dine ve geleneklere dayalı "iyi" düşüncesinden akıl merkezli bir anlayışa yönelen Sokrates(M.Ö 469-399), en yüce iyiye ulaşmanın yolu olarak bilgeliği hedef göstermektedir. Ona göre erdemlerin tümü bilgeliğe dayanmakta, bilgi insanı doğru eylemlere, bilgisizlik ise yanlış eylemlere götürmektedir. Bu nedenle Sokrates'e göre, ahlaki eylemlerin kaynağı bilgi, bilginin kaynağı ise iyidir. Sokrates'in ahlak anlayışının temelinde erdem (arate) düşüncesi yatmaktadır.[78]

Platon(M.Ö 348-347), ahlakı "Devlet" adlı eserinde bireyden değil toplum üzerinden anlatmıştır. Filozofa göre ahlakın kaynağı "iyi ideasına" ulaşmaktır. Platon'a göre insan ruhunda üç temel duygu-eğilim vardır: bilgelik, cesaret ve ölçülülük ve bu üçü arasındaki dengeyi sağlayacak olan ise bilgidir. Ancak o zaman adalet sağlanmış olur. Bu adaletin ferdi olarak gerçekleşme şeklidir. Toplumsal olarak gerçekleşmesi için ise yöneticilerin, koruyucuların ve üreticilerin kendi üzerlerine düşeni yapmasıyla gerçekleşmektedir.[79] Ona göre insan, irade ve iştahı aklın süzgecinden geçirmelidir. Platon'a göre iyi insan aynı zamanda bilgili ve akıllı insandır.[80]

Aristoteles(M.Ö 384-322) aklın ahlaka kaynaklık etmesini iki delille temellendirmektedir. Birinci delil kendine yeterlik delilidir. Aristoteles bu delili şöyle açıklamaktadır: "kendisinden daha ötede nihai bir şey istenmeyecek şey mutluluktur." İkinci delil de "ergondur". Ergon, kişiye özgü karakteristik iştir, insanın ergonu ise

---

77 Tepe, H., (1998). **Bir Felsefe Dalı Olarak Etik,** Doğu-Batı, Sayı 4, Ankara, s:16.

78 Arslan, Ş., **Etikte Kuramsal Yaklaşımlar**, Ünite 3, s:4-5. https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/serif.arslan/124190/sunum_3.

79 Platon, **Devlet**, (2019). Sabahattin Eyüboğlu (Çev.), M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 23. baskı, İstanbul, s:1-372.

80 Alasdair, M., (2001). **Ethik'in Kısa Tarihi**, Hakkı-S. Zelyut Hünler (Çev.), Paradigma Yayınları, Ankara, s:39.

onu diğer canlılardan ayıran şey yani akıldır. Aklın kaynak olması insanın davranışlarındaki seçimlerine ve tercihlerine yön vermesinden dolayıdır. Aristo'nun akıldan kastı da düşünme gücü ve aynı zamanda nefsin güçlerinden biri olmaktadır.[81]

Farabi(872-959), İbn Sina(980-1037) ve İbn Rüşd'ün(1126-1198) temsil ettiği Meşşai düşünürlerinin görüşleri de Aristo'nun düşüncesinin paralelindedir. Meşşai filozofları Kur'an-ı Kerim ve Hadislerdeki ahlaki esasları Aristo'nun etkisinde yeni bir sistemle incelemektedirler. İbn Miskeveyh'in(940-1030) Tehzibü'l-ahlak'ında Meşşai düşünce belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Meşşailikte ahlak itidal düşüncesinde kurulmaktadır. İfrat ve tefritten kaçınarak orta yolda olma düşüncesine itidal denmektedir. Mutedil bir yaşam tarzıyla elde edilen dört temel erdem ve onların altında bulunan erdemlerin tek tek anlatımı bu eserde yer almaktadır. Fakat bu noktada İbn Miskeveyh, Farabi ve İbn Sinacı Meşşai yaklaşımından farklılaşmaktadır. Bu fark İbn Miskeveyh'in erdem teorisine verdiği özel önemdir. İbn Miskeveyh, itidal düşüncesini merkeze alarak uzun uzun erdemlerden ve erdemlerin ifrat ve tefrit derecesindeki erdemsizliklerden bahsetmektedir.[82]

Ahlakın kaynağını ilahi vahye dayandıran düşünürlerden örnekler verecek olursak en başta Ortaçağ dönemini gelmektedir. Ortaçağda kilisenin önem kazanmasıyla birlikte ahlakın kaynağı problemi bazı düşünürler tarafından ilahi vahiy olarak kabul edilmektedir. Ortaçağ'da din ve din adamları her alanda kendini göstermiş, mevcut anlayışlarda köklü değişimler yaşanmış, temeli teolojik olmayan görüşler tamamıyla terk edilmiştir. Yani Ortaçağ'da ahlakın kaynağı din olarak belirlenmektedir. Mesela ortaçağın son temsilcilerinden birisi sayılan Ochamlı William (1287-1347) ve Protestan düşünürlerin büyük bir kısmına göre ahlakın kaynağı ilahi vahiy olarak kabul edilmektedir. Bu düşünürlere göre iyi ve kötü hakkındaki bilgimizin kaynağı vahiydir.[83]

---

[81] Özturan, H., (2014). **Akıl ve Ahlak: Aristoteles ve Farabi'de Ahlakın Kaynağı**, Meryem Çatal (Değerlendiren), Bilim ve Sanat Vakfı, Sayı 84, s:1-2. https://www.bisav.org.tr/Bulten/207/1288/akil_ve_ahlak_aristoteles_ve_farabi_de_ahlakin_kaynagi#

[82] Özturan, H., **Klasik Dönem Meşşai Felsefede Ahlak**, İslam Düşünce Atlası, giriş, https://islamdusunceatlasi.org/klasik-donem-ahlak-ve-siyaset--dusuncesi.

[83] Aydın, S. M.., (1991), **Tanrı-Ahlak İlişkisi,** T.D.V. Yayınları, Ankara, s. 10-11.

Ahlakın kaynağını insan tabiatı, fıtratı olarak gören birçok filozoflar bulunmaktadır. İnsanı bir biyolojik varlık olarak gören birçok filozof ahlakın kaynağını insan tabiatı veya haz olarak değerlendirmektedir. Fakat ben sadece İslam düşünürümüz Ebu Mansur Muhammed bin Muhammed bin Mahmud el-Maturidi es-Semerkandi'yi(ö. 333-944) örnek olarak vermeyi yeterli görmekteyim. O ahlakın kaynağını insan tabiatı olarak değerlendirmektedir. Maturidi insanın biyolojik yapısıyla ahlaka yönelik eğilimlerini birbirinden ayırmaktadır. Maturidi'ye göre insan, doğuştan gelen bir bilgi ile tabiatına hitap eden iyi ve kötü olanı ayırt etmektedir. İnsan tabiatının genel bir özelliği olan kendisine uygun olanı istemesi ve kendisine karşıt olandan uzaklaşması iyi ve kötü olanı belirlemede aklın ölçütüne uygun olduğu müddetçe tabiat bir ölçü olarak kabul edilmektedir. Maturidi, tabiatın bu özelliğinin insana daima doğruyu bildirmeyeceğini düşünerek ahlaki alanla biyolojik alanı ayırt etmektedir. O ahlaki alanda aklın etkinliğini şart koşmaktadır. Ahlaki alana yönelik eğilimler tamamen duyu bilgisine bağlanmamaktadır. İnsanın ahlaklı olması için doğru ve iyi davranışları iradesini kullanarak bilinçli bir şekilde tekrar ederek yapması gerekmektedir. Bu sebeple Maturidi, ahlak için aklı gerekli görmektedir.[84]

İslam Dünyasında ise birçok düşünür ahlakın kaynağını ilahi vahye dayandırmaktadır. İslam Dünyasında Ebu'l Hasan Eşari'nin (873-935) ahlakın kaynağı problemini ele alışını önem arz etmektedir. Eş'ari ahlakın kaynağını Allah'tan gelen ilahi vahiy olduğunu savunmaktadır. Eşari'ye göre insan aklı, nas olmadan ahlakı belirleyemez, iyi ve kötünün mahiyetini sadece akılla bilemez. Ona göre şeriat insana iyiyle kötünün ne olduğunu bildirmektedir. Eşariye göre vahiy insana iyi ve kötünün ne olduğunu buyurmaktadır.[85]

Gazali'ye(1058-1111) göre ahlakın kaynağı, teolojidir. Ona göre ahlaklı olmak demek, Kur'an ve sünnet ışığında hayatını şekillendirmek demektir. En güzel ahlak örneği Hz. Muhammed'dir (sav.). Hz. Peygamber Yüce Allah'tan (c.c.) öğrendiğini hayatında uygulayarak Müslümanlara nasıl ahlaklı olunacağını göstermiştir. Aynı zamanda

---

[84] Maturidi, (2004). **Tevi'latü ehli's-sünne,** Fatıme Yusuf el-Hıyemi, Beyrut:Müessesetü'r-Risale, C.V, s. 464. Ateş, N., **İmam Maturidi'nin Ahlak Düşüncesinde Ahlakın Kaynağı Olarak İnsan Tabiatı,** Din&Felsefe Araştırmaları Dergisi, Haziran 2021, Sayı 4, s. 1-28.

[85] Altaş, E., & Yılmaz, M., (Edi.), (2016). **İslam Düşüncesinde Ahlaki Önermelerin Kaynağı**, Nobel Yayınları, Ankara, s:44.

insan, yaratılışında iman ve ahlakı kabule müsait bir yapıdadır. Zamanla olgunlaşabilecek bir yapıda olan insanlardaki bu ahlak potansiyeli, ahlak eğitimi gördükçe gelişmektedir.[86]

Ortaçağ etik teorilerinden "sonsuz saadet" temsilcisi olan Thomas Aquinas'a(1225-1274) göre insan, yaratıcı tarafından yaratılmış olmanın bilinciyle yaşamalı ve erdemli davranışlar sergilemelidir. Ortaçağ boyunca inancın hizmetinde olan dini ağırlıklı felsefenin geleneğe ve otoriteye başkaldırması ise modern dönem sürecinde gerçekleşmektedir.[87]

Ortaçağ Hristiyan dünyasında ise ortaçağın son temsilcilerinden Ockhamlı William(1287-1347) ve Protestan düşünürlerinin birçoğu hatta büyük bir kısmı iyi ve kötünün ne olduğunu ve ahlakın kaynağını ilahi vahiy olarak değerlendirmektedir.[88]

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşaya göre ahlakın kaynağı hem insan fıtratı hem akıl hem de Yüce Allah'ın buyruklarıdır. İnsanı fıtratını oluşturan iyi ve kötüyü belirleyen akıl, vicdan, edep, hayâ insanın fıtratında olan kuvvelerdir. Bu kuvveler insana iyi ve kötüyü ayırt etmede yardımcı olmaktadır. Bunların yanı sıra ilahi vahiy de insanın fıtratında olan bu kuvveleri destekler niteliktedir. Bu sebeple insanın tabiatı, aklı, toplumun örfü ve ilahi vahiy çoğunlukla örtüşmektedir. Paşa'nın bu görüşünü eserinde çok net bir şekilde görmekteyiz. Yani Said Paşa'ya göre ahlakın kaynağı tek bir sebebe bağlı değildir. Ona göre ahlakın kaynağı birçok sebebe bağlı bir bütündür.[89]

5.3 Filozoflara Göre Ahlak

Tarihsel süreçte dönemlere göre filozofların ahlak tanımı kültürün ve toplumda yaşanılan olayların ve biliminde etkisiyle farklılık göstermiştir. Her filozof yaşadığı dönemin koşullarına ve ihtiyaçlarına göre ahlakın tanımını yapmaktadır.

---

86 Gazali, (2013). **İhya-u Ulumi'd-din,** Mehmet Yavuz Şeker (Çev.), İstanbul, Işık Yayınları, s:1-416.

87 Aktaş, K., (2014). **Etik-Ahlak ilişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci**, Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, İnönü Üniversitesi, http://www.uysad.com 28.12.2021 15.45.

88 Aydın, M., (2021). **Ockhamlı Wılliam'ın Nominalizmi ve Ahlak Anlayışına Yansımaları:Tanrı'dan Nefret Edebilir Miyiz?**, Bozok Üniversitesi Araştırma Makalesi Dergipark, s:148-172.

89 Said Paşa, M., (1872), Tabsıratü'l-İnsan, Maarif Nezareti Diyarbakır,, s:1-78.

En ünlü sofistlerden Protagoras(M.Ö. 481-420), insanı her şeyin ölçüsü olarak görmektedir. Ahlakı bir bilim olarak görmemekle birlikte, herkes için geçerli olan prensipleri de kabul etmemektedir. Ona göre dünya üzerindeki insan sayısı kadar doğru bulunduğu için, aynı zamanda ne kadar insan varsa o kadar da ahlak vardır. Herkes için geçerli olacak mutlak bir ahlak yoktur. Sokrates(M.Ö. 469-399) ise bu görüşe karşı çıkmaktadır.[90]

Ahlakı felsefi ve kurumsal anlamda ciddi ve kapsamlı olarak ilk ele alan kişi Sokrates'tir. [91] Sokrates'e göre ahlak ile bilgi birbirine sıkıca bağlıdır. O, sorgulanmayan bir yaşamı, ahlaktan uzak bilgisiz bir yaşam olarak görmektedir. Tek bir iyi vardır, o da bilgidir. Yine tek bir kötü vardır, o da bilgisizliktir. Bilgisi olmayanın ahlakı da olmaz, ahlakı olmayandan da doğru eylemde bulunması beklenilemez.[92]

Platon'un ahlak görüşünü, Devlet isimli eserinde ideal devletin nasıl olması gerektiğinden bahsederek ortaya koymaktadır. Platon, ideal devletin nasıl olması gerektiğinden bahsederken aynı zamanda devletin ve halkın ahlakının nasıl olması gerektiğini de anlatmaktadır. Platon'un "idealar dünyası" teorisi ahlak görüşünü açıklarken de karşımıza çıkmaktadır. Platona göre mutluluğun kaynağı "en iyi" olandır. En iyiye ulaşmanın yolu da erdemlerden yani doğruluk ve adaletten geçmektedir. Fakat Platon iyinin tam olarak ne olduğunun bilinemeyeceğini söylemektedir.[93]

Aristoteles'in ahlak anlayışı da hocası Platon'un sonuç odaklı rasyonel ahlak anlayışına benzemektedir. Ancak o, Platon'dan farklı olarak beş duyu yoluyla algılanan maddi dünyadan ayrı bir idealar dünyasının varoluşunu kabul etmez. Onun için ahlak bu dünyada vardır. Ona göre iyi, her sınıfta ve her işte herkesin arzuladığı şeydir. En iyi, mutluluğu herkesin farklı farklı algılamasıdır. Mutluluk kimine göre bilgi, kimine göre haz, kimine göre erdemdir. Mutluluk için önemli olan erdeme uygun

---

90 Weber, A., (2011). **Felsefe Tarihi**, çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul, s:43.
91 Arslan, A., (2021). **Felsefeye Giriş**, Serbest Yayınları, Ankara, 24. Baskı, s:131.
92 Platon, (2013). **Sokrates'in Savunması**, Nejat Bozkurt (Çev.), Ankara, s:15.
93 Platon, (2019). **Devlet,** Sabahattin Eyüboğlu (Çev.), M. Ali Cimcoz (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 23. Baskı, İstanbul, s 1-372.

etkinliklerdir. İnsansal erdemler ise bedenin değil, ruhun erdemidir ve mutluluk da ruhun bir etkinliğidir.[94]

İslam filozoflarından Kindî(801-873), önce insan yaşamının veya ahlâkî hayatın amacının gerçek bir saadet olduğunu savunmaktadır. Aynı zamanda insanın bir beden ve bir ruhtan meydana geldiğini, bunlardan gerçekten var olanın ruh olduğunu öne sürer. Kindî, insanın başına gelen bütün mutsuzlukların maddi şeylere bağlanmaktan kaynaklandığını savunmaktadır.[95] Maddi şeylere bağlanmak insanın içsel dengesine, gerçek özerkliğine zarar verirken, insanı yoldan çıkarıp acı ve üzüntülere sevk eder.[96] Bu şekilde Kindi'nin bize sunmuş olduğu ahlak, hem bu dünyada hem de ahirette gerçek mutluluğa ulaşmaktır. Kindi'nin ahlak anlayışı, mutluluk ahlakıdır diyebiliriz.[97]

Farabi'ye göre ise ahlak, mutluluğa erişebilmektir. Mutluluk en yüce gaye, ulaşılacak en son yetkinlik ve insanın ulaşabileceği en yüksek iyiliktir. Farabi'ye göre mutluluğun ötesinde insanın elde edebileceği daha büyük bir şey yoktur.[98]

İbn Miskeveyh ahlakı; " Ahlak, nefse yerleşmiş öyle bir melekedir ki insanların davranışları bu meleke sayesinde düşünmeksizin, kendiliğinden, kolaylıkla ortaya çıkar." şeklinde tanımlamaktadır.[99]

11. Yüzyıl'da İslam'ın Altın Çağı olarak bilinen dönemde (8. yy- 14.yy) yaşamış olan İbn Sina, ahlak ilmini insanın edinmesi gereken faziletleri ve kaçınması veya kurtulması gereken reziletleri anlatan bir ilim dalı olarak görür. İnsanın olumlu ahlaki

---

94 Aristoteles, (2014). **Nikomakhos'a Etik**, Saffet Babür (Çev.), Ankara, BilgeSu Yayıncılık, s:9-27.

95 Kindi, (2014). **Kindi Felsefi Risaleler**, Üzüntüyü Yenmenin Çareleri bölümü, Mahmut Kaya (Edi.), İstanbul, Klasik Yayınları, s:311.

96 Cevizci, A., **(**2016). **Felsefenin Kısa Tarihi**, 4. b., say yayınları, s:169-170.

97 Kindi, (2014). **Kindi Felsefi Risaleler**, **Üzüntüyü Yenmenin Çareleri Bölümü**, Mahmut Kaya (Edi.), İstanbul, Klasik Yayınları. s.311.

98 Ebu Nasr El-Farabi, **Kitabu Arai Ehli'l-Medinei'l-Fazıla**, Albert Nasri Nadir (Nşr.), Beyrut 1986, s:106. Aktaran, Hasan Hüseyin Bircan, Edi. M. Cüneyt Kaya, (2013). **Ahlak: Mutluluk ve Erdem, İslam Felsefesi:Tarih ve Problemler**, İstanbul, İSAM Yayınları, s:152-155. https://www.academia.edu/4938027/%C4%B0sl%C3%A2m_Felsefesi_Tarih_ve_Problemler.

99 İbn Miskeveyh, (2013). **Tehzibu'l Ahlak; Ahlak Eğitimi**, çev. Abdülkadir Şener, Cihat Tunç, İsmet Kayaoğlu, 2. Baskı, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, s:49.

nitelikleri olan fazilet, insan aklı ile faal aklın birleşmesinden doğar. İnsanın nefsinde bulunan ham gücün zararlı bir güce, niteliğe dönüşmesi ise rezilettir.[100]

Gazali ise ahlakı "fiillerin hiçbir zaman zorlama olmaksızın kolaylıkla ve rahatlıkla kendisinden çıktığı insan nefsinde yerleşmiş bulunan bir meleke" olarak tanımlamıştır.[101] Ahlak eserlerini İslam öğretilerini referans alarak kaleme almıştır. Gazali'nin ahlak felsefesine en önemli katkısı, dini öğretilerden hareketle ahlak ilminin prensiplerini ortaya koyan çalışmalardır. [102] Gazali'ye göre insan çaba gösterirse ahlakını güzelleştirebilir. Bu düşüncesiyle Gazali ahlakın değişebileceğini savunan filozoflar arasına girmektedir.[103]

Nasıruddin Tusi(1201-1274) ahlak ilmini, ahlak sanatı olarak nitelendirerek ahlak konusunda şu tespitleri yapar: İnsanın varlığı yetkinliğe ulaşıncaya kadar kendisine özgü fiillerin meydana getirilmesini gerektiren özelliğinin açığa çıkarılması, yalnız bu sanat vasıtasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla meyvesi bu âlemin var olanlarının en şereflisini yetiştirmek olan bu sanat ancak âlem ehlinin sanatlarının en şereflisi olabilir.[104]

Aydınlanma Dönemi düşünürlerinden olan Immanuel Kant(1724-1804) için bir davranışın ahlaklı olup olmadığı ödeve uygunluğuna göre değerlendirilir. Öznenin eğiliminin doğrudan doğruya bir eğilim duyduğu eylemlerde bu ayrımın yapılmasından doğan güçlükten dolayı eylemin ödeve uygunluğunun anlaşılması o kadar kolay değildir. Örneğin, bir bakkal sahibinin, deneyimsiz müşterisini aldatmamaya yönelik hareketlerde bulunması ödeve uygun bir davranış gibi görünür. Ancak bu davranış, bakkal sahibinin bunu ödevden, dürüstlük ilkesinden dolayı böyle yaptığına inanılması için yeterli değildir. Bu nedenle ödeve uygun ahlakın dışarıdan

---

[100] İbn Sina**, (**2016). **İlmu'l-Ahlak**, ('Risale Fi İlmi'l-Ahlak' Risalesinin Takdim, Tahkik ve Çevirisi, Fatih Toktaş) Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s:1-16.

[101] Gazali, (2019), **İhya-u Ulumu'd-Din**, Ahmet Serdaroğlu ve Ali Arslan (Çev.), Bedir Yayınları,, 3. Baskı, c:I, s:53.

[102] Gazali, (2012). **Abidler Yolu**, İlyas İbn Abdullah El-Nihani (Çev.), İstanbul, Hisar Yayınevi. ; Gazali, (2001). **Yol, Bilgi ve Varlık**, Cüneyd Köksal (Çev.), İstanbul, Alperen Yayınları.

[103] Gazali, (2013). **İhya-u Ulumi'd-Din**, Mehmet Yavuz Şeker (Çev.), İstanbul, Işık Yayınları.

[104] Tusi, N., (2007). **Ahlak-ı Nasıri**, çev. Anor Gafarov, Zaur Sükürov, Litera yayıncılık, İstanbul, s.87 ; Mutlu, D., (2009). **Ahlak-ı Nasıri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

anlaşılması güçtür.[105] Bu ödev ahlakı anlayışından dolayı Kant, fayda ahlakını reddetmektedir. Immanuel Kant için bir eylemi ahlaki ya da etik kılan, onun şu veya bu amaca yararlı olması veya herhangi bir içsel-dışsal eğilim tarafından belirlenmiş olması değil, ödev olarak benimsenmiş olmasından dolayı yapılmış olmasıdır.[106] Ahlaki eylemin ödevden ve dürüstlük ilkesinden dolayı gerçekleştirilmesi gerekir. Bunun dışında kalan eylemler, ahlaki içerikten yoksundur.[107]

Faydacılık Okulunun kurucusu kabul edilen Jeremy Bentham(1748-1832) genel fayda esasını temel almaktadır. Ona göre zevklerin toplamı rahatlıkla hesaplanabilir.[108] Hesaplamanın yapılabilmesi için yoğunluk, süre, kesinlik, yakınlık, verimlilik, saflık ve büyüklük olmak üzere toplam yedi boyutun bulunması gerekmektedir. Bu yedi boyut vasıtasıyla yapılan hesaplama yoluyla toplumsal ve siyasal açıdan en büyük mutluluğun ne olduğu tespit edilebilir. Burada çoğunluğun yönelimi esastır. İnsan yaşamının temel amacı bireye tatmin duygusu veren hedonist zevklerdir.[109]

20. yy.'ın filozoflarından olan Muhammed İkbal'e(1877-1938) göre ahlak, bütün benlik ve ilahi emirlere teslim olmaktır. Benliğini mutlak ben'e bağlamaktır. Bu bağlanma sayesinde mutlak özgürlüğe ulaşmaktır. Mutlak hakikatle doğrudan temas kurmasıdır ve bu şekilde bir kişilik kazanmasıdır. Bu kişilik ise, ahlaki bilincin derinliklerinde duyarlılık kazanır.[110] Muhammed İkbal'in benlik dediği kavram aslında insanda bulunan şahsiyettir. İnsanı insan yapan unsurlardır da denilebilir.

Hilmi Ziya Ülken(1901-1974) ahlakı, "İnsanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamıdır.'' diye tanımlamaktadır.[111]

---

[105] Kant, I., (2013). **Ahlak Metafiziğinin Değerlendirilmesi**, İoanna Kuçuradi (Çev.), Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s:12.
[106] Immanuel, K., A.g.e. s:24-30.
[107] Immanuel, K., (2013). **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi,** İoanna Kuçuradi (Çev.), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, s:24-27.
[108] Bentham, J., (2011). **Yasamanın İlkeleri,** Barkın Asal (Çev.), İstanbul, On İki Levha Yayıncılık s:1.
[109] Mill, J. S., (2009). **Hürriyet Üstüne**, M. Osman Dostel (Çev.), Ankara, Liberte Yayınları s:17-21.
[110] Gülfem, A., (2019). **Ahlak ve Siyasetin Bütünlüklü Olarak Benlik: Muhammed İkbal'in Benlik Felsefesi**: Bulut Mehmet, Kudat Aydın (editör), II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Gelenek ve Bilge Bütünlüğü Sempozyumu, 11-12 Temmuz, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, s:129-138.
[111] Ülken, H. Z., (2001). **Ahlak**, Ülken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s:19.

5.4 Ahlakın Sınıflandırılması

İslam filozofları ahlak konusunda çeşitli sınıflandırmalar yapmışlardır. Bunlardan birisi de ahlakın eğitilmesi konusu göz önüne alınarak ikiye ayrılmasıdır:[112]

1. Fıtri ve Tabii Ahlak: Yaratılışta insanda bulunan iç kuvvelerin hepsine birden fıtri veya tabii ahlak denir. Bunlar ferdin fıtraten doğal halleridir.

2. Kazanılmış Ahlak: Alışkanlıklarla kazanılmış birçok dış etkenler ve çevrenin etkisiyle sonradan kazanılan huylardır.

İslam ahlakçıları arasında bu sınıflandırmaya esas olarak "ahlak değişir mi, değişmez mi?" problemi üzerine tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar sonucu üç görüş ortaya çıkmıştır:[113]

1. Ahlak kavramının tekili olan "hulk" u bütün insan fiillerinin kaynağı saymışlar ve "hulk" u tabiiyyenin değişmesine imkân olmadığını ileri sürmüşlerdir. İslam âlimlerinden bu görüşü savunanlar: Yusuf Has Hacip, Sa'di Şirazi, Nasreddin Tusi ve Kâtip Çelebi'yi sayabiliriz.[114]

2. Tabii huyun değişmeyeceğini ancak kazanılmış huyun değişeceğini savunur. Onlara göre huy arızidir, ülfet ve alışkanlıkla meydana gelmiştir. Bu huyların eğitim ve çevresel faktörlerle değişmesi mümkündür. [115]

3. Hiçbir huyun tabii olmayıp dış tesirler sonucu olduğunu bundan dolayı da bütün huyların mutlak şekilde değişebileceğini ileri sürer. Aristoteles, Farabi, İbn Sina, Gazali, Kant savunmaktadırlar.[116]

---

[112] Altıntaş, H., (2018). **İslam Ahlakı**, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, s:12.
[113] A.g.e, Altıntaş, s.12.
[114] Erdem, H., (2003). **Ahlak Felsefesi**, Hucr Yayınları, 2. Baskı, Konya, s:66.
[115] Erdem, A.g.e, s:66.
[116] İbn Sina, **İlmu'l-Ahlak**, s.197; Cavit, S., (1980). **İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, s.52.

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'da üçüncü maddedeki filozoflarla aynı görüşü savunmaktadır. Yazarımıza göre bütün huylar dış etkenler sonucu oluşmaktadır. Bu sebeple de bütün huylar değişebilmektedir. Aile, çevre ve arkadaşlar gibi faktörler insanların huyunu iyi veya kötü olarak değiştirebilirler. Akıl, ilim ve hocalar insanların huylarını daima iyi olarak değiştirmektedir.[117]

5.5 Eserin Genel Özellikleri

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa, kaleme aldığı Tabsıratü'l-İnsan isimli eserinde ahlak ile ilgili görüşlerini hikâyeleştirerek anlatmaktadır. Bu anlatım tarzını da birden fazla söz sanatı kullanarak yapmaktadır.

Bu söz sanatlarından birincisi *somutlaştırmadır*. Yazarımız, kitabında nefs, akıl, vehim, cehl, şehvet gibi konuları ayrı ayrı karakterler olarak ele almakta ve onları daha anlaşılır hale getirmek için somutlaştırarak anlatmaktadır. Bu anlatım türüne edebiyatta somutlaştırma denmektedir. Türkçede somut ve soyut kelimeler vardır. Soyut olan sözcükleri somut olan sözcüklere oranla anlamak daha zordur. Soyut olan sözcükleri daha iyi anlatabilmek için somutlama yapılır. Eserde soyut kavramlar somutlaştırılarak daha anlaşılır hale getirilmektedir. Kitapta "Bu yılan, İstihza (alay etme) namıyla isimlendirilmiş ve vücudu öldürücü ve panzehri olmayan bir zehir ile dolu bir uğursuz olduğu halde" kısmından anlaşılacağı üzere soyut olan İstihza, somut olan yılana benzetilerek bir somutlaştırma yapılmaktadır.[118]

İkinci olarak *mecaz-ı mürsel* sanatı yapılmaktadır. Mecaz-ı Mürsel, bir sözcüğü benzetme amacı gütmeden, gerçek anlamı dışında başka bir sözcüğün yerine (parça-bütün, iç-dış, neden-sonuç, yazar-yapıt, yer-insan, yer-olay gibi ilgiler kurularak) kullanma sanatıdır. Mesela nefs, benim sadeleştirmemle insan ismini aldı. Çünkü yazarımız, insanı tamamlayan nefsten bahsederek aslında insanı anlatmaktadır. Burada bir iç-dış ilişkisi kurulmaktadır.[119]

---

[117] Said Paşa, M., (1872), **Tabsıratü'l-İnsan**, Maarif Nezareti Diyarbakır, s:1-78.
[118] https://www.turkedebiyati.org/somutlama-nedir. 02.04.2023, 13.20.
[119] http://www.edebiyatbilgileri.com/9/soz-sanatlari, 03.04.2023, 14. 10.

Üçüncü söz sanatı da *kinayedir*. Kinaye, bir sözcüğün ya da sözün hem gerçek hem de mecaz anlamını düşündürecek biçimde birlikte kullanılmasıdır. Şebap yani gençliğin ölmesi hem mecaz hem de gerçek anlamda kullanılmaktadır. Gençliğin ölmesi hem gerçek; insan yaşlanınca gençliği yok olur, hem de mecaz insanın yaşlanması kastedilmektedir.[120]

Diğer söz sanatları ise *teşhis* ve *intaktır*. Eserde en çok rastladığımız söz sanatı da bu iki söz sanatıdır. Teşhis (kişileştirme) ve intak (konuşturma) olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan dışındaki varlıklara ya da kavramlara insan kişiliği kazandırma sanatına kişileştirme (teşhis) denmekte, insanın konuşma yetisinin başka varlıklara aktarılmasına da konuşturma (intak) sanatı denmektedir. Bu iki sanat genellikle birlikte kullanılır. Örneğin "İştiyak(özlem), Hüsn(güzel) isimli kızın hizmetkârı olduğunu ve Hüsn'den kendisine bir mektup getirdiğini söyler söylemez…" gibi. Eserimizden alınan bu kısımda da görüldüğü üzere hem duygular konuşturulmakta hem de insanı oluşturan duygular sanki tek başına bir insan gibi kişileştirilmektedir.[121]

5.5.1 Sadeleştirme İle İlgili Bilgiler

İslam Ahlak Felsefesi'nde bu erdemler ve bu kuvveler aynı ifadeyle kullanılmaktadır. Yazarımız erdemleri ve kuvveleri İslam Ahlak Felsefesindeki kullanımıyla kullanmaktadır. İslam filozoflarına göre insanın beden ve nefsten oluşan üç temel gücü bulunmaktadır. Bunlar; İstek gücü (arzu ve şehvet), öfke gücü(gazap) ve akıl gücü. Bu üç güç birbiriyle ilişki halindedir. Bunlardan istek ve öfke gücü insanın hayatta kalabilmesi için oldukça kuvvetlidir. Fakat insanı diğer canlılardan ayıran akıl gücü diğer iki gücüde kontrol etmektedir. Mehmet Said Paşa'da bu düşünceyi kitapta hikayeleştirerek anlatmaktadır. Fakat bu kuvveleri anlamı bozmadan en sade haline getirmeye çalışarak herkesin anlayabileceği şekle getirilmiştir.

Eser sadeleştiği için karakterlerin isimleri de şu şekilde değişmişmektedir: Nefs/İnsan, Hüsn/Güzel, Tevfik/Lütuf, Haset/Kıskançlık, Adavet/Düşmanlık, İşret/İçki, Hicap/Örtü, Ucb/Kendini Beğenme, Rıfk/Nezaket, Mülayemet/Uysallık, Su-i Hulk/

[120] http://www.edebiyatbilgileri.com/9/soz-sanatlari, 03.04.2023, 14. 17.
[121] Bkz. Çağrı Elgün, A., **Türk Edebiyatında Söz Sanatları ve İmla Noktalama**.

Kötü Ahlak, Hüsn-ü Hulk/Güzel Ahlak, İstihza/Alaycı, Tul-i Emel/Hırs, Gaflet/Yanılma ve Kizb/Yalancı. Sadeleştirme yapılırken eserin orijinalliğini koruyarak en sade ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır. Gazap kuvvesi ilk başta öfke, metnin ortasından itibaren ise anlamı genişlediği ve gerekli açıklamalar yapıldığı için Gazap olarak asıl metne göre kullanmaya devam edilmektedir. Eserde kullanılan Irz, Edep, Hayâ gibi kelimeler Türkçe' de yaygın olarak kullanıldığı için bir değişikliğe gitmeden olduğu gibi kullanılmaktadır.

5.5.2 Eserin Ana Fikri

Yazarımız bu kitabını ahlakın ne olduğunu, ahlaklı bir insan olmak için hangi mücadeleleri vermemiz gerektiğini, insanın hayatı boyunca nasıl bir yoldan geçtiğini fabl benzeri üslupla okuyucuya aktarmaktadır. Okuyucu Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan kitabını okuduğu zaman kendi hayatından örnekler bulacaktır. Alim bir insan eseri okuduğu zaman kibrin ne kadar yanlış olduğunu; dünyevi zevklere dalıp alkolün bağımlısı olan insan gençliğini ne çabuk ve boş bir heves uğruna tükettiğini görecektir.

Mehmet Said Paşa, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik olan, insanın iradesini kullanabilme özelliğinden kitabın başından sonuna kadar bahsetmektedir. Paşa'ya göre akıl, insana her zaman ve her durumda en doğru olanı gösterecek bir rehber konumundadır. İnsanın bu rehbere uyması beklenmektedir. Eğer ki insan bu rehbere uymaz nefsinin emriyle hareket ederse çoğunlukla hüsrana uğrayacak ve üzülerek pişmanlık duyacaktır. Elbette insanın tamamen duygularından uzak durması beklenemez. Said Paşa insanın, duygularını aklıyla kontrol ederek uç noktalardan kaçmasını yani itidalli olmasını beklemektedir. Ona göre insan, duygularını aklını dinleyerek yöneten ve yönlendiren, hem duygusal hem de mantıksal bir canlıdır. İnsanın hem nefsinin ihtiyaçlarını hem bedenen ihtiyacı olanı hem de aklını birlikte itidalli bir şekilde uyum içinde kullanması gerekmektedir.

Kainatta tüm canlılara verilen kuvveler vardır bunlar: Yeme, içme, uyuma, üreme ve güvenlik ihtiyacıdır. Bunların yanı sıra sadece insana verilen kuvvelerde vardır bunlarda: Kibir, haset, işret, su-i hulk, hüsn-ü hulk, adavet, kizb, tul-i emel, dünya sevgisi, istihzadır. Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsanını incelediğimizde de insanın

hayatı boyunca karşısına farklı türde kendisine zarar verecek kuvvelerin çıktığı gözlenmektedir. İnsan hayatı boyunca aklı ve kuvveler veya duygular arasında kalmaktadır. İnsan bu kuvvelerle veya duygularla başa çıkmak için akla ve kendisine yol gösterecek bir hocaya ihtiyaç duymaktadır. İnsan hayatı boyunca ahlaklı olmak için davranışlarında tutarlı ve itidalli olmalıdır.

İnsanın hayatını devam ettirebilmesi için kuvvelerden tamamen uzak durması mümkün değildir. İnsan tabiatı gereği bu kuvvelere ihtiyaç duymaktadır. Ancak insan ihtiyaç duyduğu bu kuvvelerin esiri olmamalıdır. İnsan, kendisine verilen bu kuvveleri aklıyla ve ilimle yönlendirip gerektiği zaman törpülemeli, gerektiği zaman da sivriltmelidir. Bu incelediğimiz kitabımızda da verilmek istenen mesaj bu şekilde aktarılmaktadır.

5.6 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın İnsan ve Kuvveler Hakkındaki Düşünceleri

5.6.1 İnsan Üzerine Düşünceleri

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa, eserinde insanların bedeni nasıl doğar, büyür ve ölürse; insan nefsinin yani ruhunun da aynı şekilde geliştiğini, olgunlaştığını söylemektedir. Ancak ona göre ruh, ölümsüz olduğu için insanda bulunan bu cevherin bedenden ayrıldıktan sonra en son ulaştığı olgunlukta kalmaktadır. Kitapta da nefs, olgunlaştıktan sonra son halinde kalmaktadır.

Said Paşa'ya göre insan nefsi, insanın bedeniyle birlikte büyür ve gelişir. İnsan doğduğunda ihtiyaç duyduğu şey; yeme, içme, uyuma ve güvenlik dürtüsüdür. Her insanda mevcut olan bu dürtüler, miktar bakımından insandan insana farklılık gösterir. Bu konuda insana yardım edecek şey akıldır. Kitabın başında hayat isimli hükümdarın şehrinde insan nefsini akla emanet etmektedir.[122] Çünkü insan aklı olmazsa hayvandan farkı yoktur. Yer, içer, uyur, ürer fakat bunların hiçbirini bilinçli yapmaz. Kendisi için zararlı olanı bilmez. Sadece dürtüsel olarak hareket eder. Bu sebeple insana,

[122] Bkz. Said Paşa, M., **Tabsıratü'l-İnsan** s:1-5.

hayvanlardan farklı olarak akıl tayin edilmiştir. Akıl, insanın hocası konumundadır, insanın vefatına kadar ona rehberlik etmekte ve yol göstermektedir.

Said Paşa'dan asırlar önce yaşamış olan Aristo'ya göre, akıl sahibi olan insan, bütün üstün bilgileri elde etmeye yeteneklidir. İnsan, Tanrı'yı, varlığı, oluşu ve oluşun sebeplerini kavrayabilecek şekilde yaratılmıştır. İnsan beden ve ruh yapısı yönünden tam bir kozmos, uyumlu bir âlemdir. Onu hayvandan ayıran en önemli özelliği (ayırımı) ise düşünebilmesi, buna bağlı olarak da konuşmasıdır. Onda dil ve düşünce iç içedir; bu nedenle, dil ile ifade edilen düşünce bir değer ifade ettiği için de tek anlamlı söz söyleyen varlık insandır.[123]

Said Paşa'nın insan görüşü kısmen Aristo'nun insan görüşüyle parelellik göstermektedir. İnsanın aklını kullanması ve düşünce gücü açısından diğer canlılardan üstün olması görüşü birbirine benzemektedir. Fakat Aristo'nun insanı adeta Tanrı gibi yüceltmesi, Said Paşa tarafından kabul görmemiştir. Müslüman bir filozof olan Said Paşa insanı eşrefi mahlûkat olarak görmekte hatta bu görüşü de biraz daraltarak sadece aklını kullanan insanı eşrefi mahlûkat olarak görmektedir. Said Paşa, Aristoteles gibi insanı çok fazla yüceltmemektedir.

Tıpkı Mehmet Said Paşa gibi bir islam düşünürü olan İbn Sina insan varlığını düalist bir düşünceyle ele almaktadır. İbn Sina, insanın varlığını bileşik bir ruh ve beden olarak düşünmektedir. Ona göre geçici ve camsız olan beden ile ölümsüz ve hareket ettirici ruh birleştiği zaman insan, insan olmaktadır. İnsan ruhunun amacı ve yetkinliği ele alındığında özgün ve türsel bir ayrımı görmekteyiz. İbn Sina'da tıpkı Platon gibi ruhun üç parçadan oluştuğunu söylemektedir. Bu üç parça, bitkisel, hayvani ve akli parçalardır. Bunlardan bitkisel ruh, beslenme, büyüme ve üreme; hayvani ruh, iradi hareket ve duyumlama; akli ruh ise bilme ve yapma gücüyle seçkinleşmektedir. İbn Sina'ya göre insan, bitkisel ve hayvani ruhları diğer hayvanlarla ortak iken, akli ruh sadece insanda bulunmaktadır. İnsanın ahlak kısmıda ruhun akli kısmında bulunmaktadır.[124]

[123] Çetinkaya, B. A., **Felsefe Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İlahiyat Lisans Programı, pdf, https://www.kevserhavuzu.com 19.05.2023, 10.01.
[124] Cevizci, A., **Felsefenin Kısa Tarihi**, 4. Baskı, Say Yayınları, s:186-188.

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa İbn Sina'nın birçok düşüncesi gibi insan varlığı hakkındaki düşüncesinden de etkilenmektedir. Paşa'nın incelediğimiz kitabında insanı diğer canlılardan ayıran akıl gücünü merkeze alarak ruhun, diğer iki gücünü insanın ahlaklı olması için dizginlemeye çalıştığını görmekteyiz. Said paşa'da eserinde ruhu üçe bölerek incelemektedir. İncelediğimiz kitabında insanın bitkisel ve hayvani ruhunu dizginlemek ve ölçülü, ahlaklı bir insan yetiştirmek için akli ruhu hoca olara tayin etmektedir. Aklın hoca konumunda olması bize akli gücün diğer iki güçten üstün tutulduğunu göstermektedir. Akli güç nefse rehberlik ederek onu hayvanlardan üstün konuma getirmektedir. Yazarımızın bu görüşüde etkilenmiş olduğu İbn Sina ile örtüşmektedir.

5.6.2 Şehvet ve Cehl Kuvveti

İncelediğimiz bu kitabında insan nefsini zorlayıcı kuvvetlerden bahseden Said Paşa, bu kuvvetlerden akıl ve akla yardımcı salim kuvvetlerle birlikte başa çıkılabileceğini anlatmaktadır. Bahsi geçen bu zararlı kuvvetlerin başında da şehvet gelmektedir.[125] İnsan, doğuştan bu kuvveye sahiptir. Bu kuvve bebeklikte emme ve uyuma olarak karşımıza çıkarken büyüdükçe yeme-içme ve uyumanın yanı sıra cinsel bir istek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Said Paşa'ya göre bu duyguda orta yolu bulmak gerekmektedir. Bu duygunun insanda noksan olmasının yol açacağı sorunlar; aşırı zayıflık, uykusuzluk ve evlenme isteğinin olmamasından dolayı insan neslinin yok olması gibi sorunlara yol açmaktadır. Şehvet kuvvesinin aşırı olmasının yaratacağı sorunlar; sağlıksız beslenmeden dolayı obezite, aşırı uyumadan dolayı tembellik ve aşırı cinsel dürtüsünden dolayı da terbiyesizlik ve haramlara bulaşmaktır. Görüldüğü üzere bu kuvvenin noksan veya aşırı olması hem sağlık açısından hem de toplum ve dini açıdan birçok soruna yol açmaktadır. İnsanların sağlıkları, inançları ve yaşadıkları topluma uygun bir şekilde yaşamaları için şehvet kuvvesini iradeleriyle kontrol altına almaları gerekmektedir.

[125] Bkz. Diyarbakırlı Mehmet Sait Paşa, **Tabsıratü'l-İnsan**, s:3.

Daha sonra Sait Paşa, insanın şehvet kuvvesiyle birlikte cehl kuvvesiyle de mücadele etmesi gerektiğini söylemektedir.[126] Cehalet yani cehl insanın felaketidir ki akıl bu sebeple insanın en çok başvurduğu kuvvedir. İnsan, bildikçe güçlenir, öğrendikçe zararlardan korunur. Cehalet, şehvet duygusuyla birleştiğinde iğrenç bir mahlûk ortaya çıkar. İşte akıl bunun için şehvetten çok cehaletin ortaya çıkmasına dayanamamış ve onu def etmek için çaba göstermiştir. Cehaletten kurtulmanın ise tek yolunun ilim olduğu, ilim talep etmenin ise işlerin en faziletlisi olduğu belirtilmektedir.

Mehmet Said Paşa'ya göre nefs yani insan maalesef sadece cehaletten kurtulmakla da iyi, örnek bir insan olamamaktadır. Kitapta akıl, nefse "sadece âlim olmak yetmiyor nice âlimler var yaptıklarını cahil insanlar yapmaz" der. Yani sadece bilmek yetmez, insanın yüreğinin de temiz olması gerekmekte; nefsini kontrol altına alabilecek iradesinin de kuvvetli olması gerekmektedir. Bilgi güç sağlar fakat sadece bilmek yetersiz kalır. Bildiğini uygulamak gerekmektedir. Kur'an'da da böyle kimseler için kullanılan bir tabir vardır: "Kitap yüklü eşekler".[127] Bu tabir ile kastedilen Tevrat ile yükümlü tutulan Yahudilerin Tevrat'ın içeriğini okuyup hayatlarına geçirmemeleri ve Tevrat'ın hükümlerini de inkâr edememeleri sonucunda Yüce Allah tarafından yapılan bir benzetmedir. Bu benzetme bu tip âlimler için de kullanılmaktadır. Âlim kişi bilen kişidir fakat bildikleri ile yaşadıkları arasında bir bağ kurulamıyorsa bu tabir onlar için de geçerlidir. Kitapta aklın vurguladığı gerçek âlim, bilen ve bildiğini hayatına geçiren insandır.

Said Paşa'ya göre cehalet insanın, şehvet, gazap, işret gibi duygulara çabuk kapılması ve bu kuvvetlerin emrine girerek hayvanlardan daha aşağı bir mahlûk olmasına sebep olmaktadır. Bu cahil insan, çok tehlikeli bir insana dönüşmektedir. Öncelikle cahil insan aklını kaybetmektedir çünkü cehaletin ele geçirdiği bir insan aklı dışlar, akla heves etmez. Akıl kitapta da olduğu gibi hastalanır yani sağlıksız düşünceler sağduyuyu bloke eder. Bu kuvvetler eğer cehalet ortadan kalkar ise sağduyulu, sağlıklı akıl tarafından orta yola sevk edilirler. İslam'ın da emrettiği gibi izlenmesi gerekilen yol, orta yoldur.

[126] Bkz. Age, s:3-4.
[127] Cuma suresi, 5. Ayet.

İslam, bu kuvvetlerin insanda hiç olmamasını, yani tefrit derecesini de yasaklamaktadır. Çünkü insanın neslini devam ettirmesi ve dünya da insan için yaratılmış helal rızıkları tatmak, helal bir şekilde dünyadan zevk almak için şehvet kuvvetine, dışarıdan gelecek tehlikeleri def etmek için de gazap kuvvetine ihtiyacı vardır. Bu kuvvetler itidal derecesinde kullanılırsa o zaman yaratılışa uygun olur. Bu kuvvetlerin ifrat derecesi kargaşaya, tefrit derecesi de yok olmaya sebep olur. İslam'a uygun olan itidalli olmaktır ki Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa da bu yolu savunmaktadır.

Said Paşa'nın erdemlerin itidalli olması gerektiğine ilişkin savı ile Aristo'nun erdemlerin altın ortası savı uyuşmaktadır. Aristoteles'e göre de ahlaki erdemlerin veya karakter erdemlerinin ifratla tefrite düşmemekten, iki aşırı uç arasındaki altın ortayı bulmaktan meydana geldiğini söylemektedir. Örneğin cesaret korkaklık ile düşüncesiz atılganlığın, cömertlik savurganlık ile cimriliğin doğru ortası olmak durumundadır. Söz konusu karakter erdemlerinde pratik akıl, doğru düşünme ve yargılamayla, insanın aşırılık ve eksiklik arasındaki doğru ortayı bulmasını sağlar.[128] İkisi de insanın erdemler konusunda ifrat ve tefritten kaçınarak itidalli olması gerektiğini savunmaktadırlar. Fakat sadece bu benzer düşüncelerinden ötürü Said Paşa'nın Aristoteles'ten etkilendiğini söylememiz doğru olmayacağı gibi bu düşüncelerinin nedenine bakarak Said Paşa'nın Aristo'dan etkilenmediğini sadece bir benzerlik olduğunu söylememizde pek doğru olmamaktadır. Çünkü Said Paşa itidalli olmayı İslam dini böyle emrettiği için inancı doğrultusunda savunmaktadır, Aristoteles ise pratik akıl teorisinden dolayı insanı doğru düşünmeye sevk etmektedir. Yaşadıkları dönem ve inançları farklı olsa da insanın orta yolu bulması gerektiği düşüncesinde birbiriyle paralel bir düşünceye sahiptirler diyebiliriz.

Said Paşa'nın şehvet ve cehl ile ilgili düşüncesiyle Nasirüddin Tusi'nin şehvet ve cehl ile ilgili düşüncesi benzemektedir. Tusi şehvetin ifratını hazlara düşkünlük ve tefritini isteksizlik olarak tanımlamaktadır. Said Paşa'da aynı şekilde tanımlamaktadır. Nasiruddin Tusi ile Mehmet Said Paşa, bir noktada farklılaşmaktadırlar. Tusi

[128] Cevizci, A., **Felsefenin Kısa Tarihi**, 4. Baskı, Say Yayınları, s:85.

erdemlerin korunmasında ve tedavisinde tıp ilminden faydalanırken Mehmet Said Paşa, akıldan ve Kur'an-ı Kerim'in ilminden faydalanmaktadır.[129]

5.6.3 Hüsn ve Aşk

Sait Paşa gençlik çağında şehvet ve cehl kuvveleri ile karşılaşan insanın, daha sonra hüsn ve aşk ile de karşılaştığını ve bunun sonucunda da yanlış bir yola girdiğinden bahsetmektedir.[130] İnsan tabiatı gereği güzel olanı, hoşa gideni sever. Yine tabiatı gereği kendine göre güzel olan bir insana da âşık olur. Güzellik kaidesinin tek bir tarifi yoktur, herkese göre değişmektedir. Bir insanın güzel bulduğunu diğer bir insan güzel bulmayabilir. Her insanın gençlik döneminde güzel bulduğu, ilgi gösterdiği bir şeyi yaşı ilerleyip olgunlaştığında beğenmeyebilir. Said Paşa'ya göre de böyledir. Genç bir delikanlı iken insan şehvet duygusunun ve cehaletin verdiği cesaretle kendisi için güzel olana âşık olmakta ve ona kavuşmak için mantık dışı hareketlerde bulunmaktadır. Burada sadece akıl yeterli olmamakta ve akıl, yardımcı kuvvetlere de ihtiyaç duymaktadır. Bunlar; ırz, namus, edep, hayâ ve gayret kuvvetleridir.[131]

Sait Paşa'ya göre akıl ile hareket eden bu yardımcı kuvvetler, insanı zarara uğramaktan korumaya çalışmaktadırlar. Kısmen başarılı olsalar da insanın şehvet duygusundan tamamen sıyrılması mümkün değildir. Tabiatı gereği insan bu duygudan tamamen arınamaz. Bu sebeple şehvet duygusunu terbiye altına almak mümkün olduğu için insanın öncelikle cehaletten kurtulması gerekmektedir. Çünkü cehalet birçok kötülüğün itici kuvvetidir. Bu sebeple insanın ilim talep etmesi, ilim tahsiliyle cehaletten kurtulması gerekmektedir. Aynı zamanda da bilgili ve kültürlü birilerinden nasihat almak da gerekmektedir. Tecrübeli insanların tecrübelerini dinlemek, ders çıkarmak da gerekmektedir. Bu şekilde cehaletten en makul mertebede kurtulmak şehvet duygusunu kontrol altına alarak insanın zararlardan korunması sağlanmaktadır.

Yazarımızın aşk hakkındaki görüşü de şu şekildedir:

---

[129] Tusi, N., (2007). **Ahlak-ı Nasıri**, 4. bs., Tahran, h.1369, Anar Gafarov, Zaur Şükürov(çev.), İstanbul, Litera Yayın, s:109-116.
[130] Sait Paşa, M. **Tabsıratü'l-İnsan**, s:7.
[131] Bkz. Age, **Tabsıratü'l-İnsan**, s:5-9.

Tabsıratü'l-İnsan da Hüsn'e âşık olan nefs, irtikâp sayesinde sevgilisine yeniden kavuşmaktadır. [132] Ancak nefs, sevgilisine kavuştuğunda sevgilisi Hüsn'ün yaşlandığını, gençliğindeki güzelliğinin kalmadığını görmektedir. Hüsn'ün yaşlanmış halini beğenmeyen nefs, ondan vazgeçip ona karşı beslediği aşktan vazgeçmekte. Paşa, bunun sebebini aşk zannedilen şeyin aslında maddiyata dökülmüş bir şehvet olmasından kaynaklandığını anlatmaktadır.[133]

Ele aldığımız bu kitapta hocası olan Aklın da dediği gibi gerçek bir aşk olsaydı maddiyata değil maneviyata bakardı ve asla kalbindeki aşk sönmezdi. Eğer Nefs, Hüsn'ün ruhuna, huyuna âşık olmuş olsaydı onun yaşlanmış olmasına bakmaz bu durumu normal karşılar ve bu kadar önemsemezdi. Yazarımız bu anlatımında maddi şeyleri seven, maddiyata önem veren insanların sevgisinin o maddi şey gidene kadar ya da değişene kadar olduğunu anlatmaktadır.[134]

Güzellik nedir? sorusunu ilk kez ele alan filozof Platon olmuştur. Platon'a göre de güzellik ideadır.[135] Eğer daha önceden güzelliğin ne olduğunu bilmeseydik, onu şimdi farkedebilir miydik? Biz de bir "güzellik ideali" önceden var olmasaydı ve gördüğümüz şeyi bu ideale göre değerlendirmeseydik, onun güzel olduğunu nasıl bilebilirdik? Bizdeki "güzel" anlayışı "güzel" ideasından pay aldığı için tanınıp ayırt edilir.[136]

Sait Paşa, Platon'un güzellik fikrinden farklı bir düşünce savunmaktadır. Platon asıl güzel olanın idealar dünyasında olduğunu bu dünyada gördüğümüz güzelliklerin ise idealar dünyasının bir yansıması olduğu düşüncesini savunmaktayken Sait Paşa, dış dünyada gördüğümüz güzelliğin bir aldatmaca olduğunu asıl güzel olanın mahiyetinde güzellik bulunduğunu ve insanı Allah'a yakınlaştırdığını savunmaktadır.

Klasik Dönem İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Ebu Muhammed İbn Hazm'a(994-1064) göre güzellik, duyusal ve ruhsal bir çeşitliliktir. Ona göre güzellik,

---

[132] Bkz. A.g.e, s:59.
[133] Bkz. A.g.e, s:59-60.
[134] Bkz. A.g.e, s:59-60.
[135] https://www.felsefe.gen.tr/guzellik-problemi-guzel-nedir/ (22.05.2023 11.10)
[136] Taylan, N., (2018), **Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi**, Ensar Yayınları, 10. Baskı, s:68.

insan deneyimi ve insan üzerindeki etkisiyle oluşmaktadır. Fakat güzellik basit bir duyusal haz değildir. Güzellik insanda oluşturduğu ruhsal etkilerle kişinin hem dünyaya bakışını hem de davranışlarına bir anlamlılık katmaktadır. İbn Hazm'a göre gerçek anlamda güzelin "insan için bir nesne" olması gerekmektedir.[137] Mehmet Said Paşa, İbn Hazm gibi düşünmemektedir. Said Paşa'ya göre dış güzellik geçici bir hevestir asıl güzellik insanı Allah'a bağlayan ruhi ve ahlaki güzelliktir.[138]

5.6.4 Haset, Adavet ve İşret

Mehmet Said Paşa'ya göre insan, hüsn ve aşkla olan imtihanını da atlattıktan sonra karşısına farklı kuvvetler çıkmaya devam etmektedir. Bunlar: Haset, adavet ve işret kuvvetleri[139]. Haset, kıskançlık ve çekememek demektir. Haset şeytanın, insana vesvese yoluyla bulaştırdığı en habis kuvvedir.

Adavet, düşmanlık ve zulmetmek manasına gelir. Düşmanlık, insanın kalbini, ruhunu karartan kötü bir duygudur. Düşmanlık, insanın kalbini kurutur, bedenini yıpratır, zihnini gereksiz yere yorar.

İşret ise; eğlence, yeme, içme, ziyafet anlamlarında kullanılır.[140] Ancak Sait Paşa'nın konu edindiğimiz kitabında işret genel olarak içki anlamında kullanılmaktadır. Bu üçü de insanın hayatı boyunca karşısına çıkabilecek şeylerdir. Kâmil insana düşen görev bu üçünden de uzak durmaktır. Said Paşa, eserinde bu üç hasleti yermiş ve bu üçünden ne kadar uzak durulursa o kadar iyi olacağından bahsetmektedir. Yerilen bu üç kuvveden uzak durulmazsa ne tür felaketlerin ortaya çıkacağını anlatmaktadır. Hatta bu üç kuvvenin ilk başta bir şey olmaz diye küçümsenmesinin ne kadar akılsızca bir davranış olduğunu anlatmaktadır. Bir kereden bir şey olmazla başlanılan işlerin, ilk zamanlar küçümsenen şeylerin daha sonra nasıl vazgeçmesi zor, sıkıntılı bir noktaya

---

[137] İbn Hazm, (1961). **Kitabu'l-Ahlak ve's-Siyer**, Beyrut, s:53. Yıldız, M., (2012). **İbn Hazm'ın Güzellik Anlayışı**, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 13, s:89-106.
[138] Said Paşa, M., (1872), **Tabsıratü'l-İnsan**, Maarif Nezareti Diyarbakır, s:7-9.
[139] Bkz. Age, Said Paşa, s:17-18.
[140] Bkz. Age, Said Paşa, s:18.

geldiği herkesçe bilinen bir gerçektir. Aşağıda belirtilen ayetlerde görüldüğü gibi bu yerilen hasletlere yaklaşmamak gerekmektedir:

- "Size verilenlerin tamamı, dünya hayatının (geçici) metaıdır. Allah'ın yanında olanlar ise, iman eden ve yalnızca Rablerine tevekkül edenler için daha hayırlı ve daha kalıcıdır."[141]

- "Onlar ki; büyük günahlardan ve fuhşiyattan kaçınır, kızdıkları zaman da bağışlarlar."[142]

- "Kötülüğün karşılığı misli ile kötülüktür. Kim de (haksızlığa uğramasına rağmen) affeder ve ıslah ederse, onun mükafatı Allah'a aittir. Şüphesiz ki O, zalimleri sevmez."[143]

- "Müminler ancak kardeşlerdir. Kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkup sakının. Umulur ki merhamete nail olursunuz."[144]

- "Şeytan, içki ve kumarla ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"

Allah insanın iradesini kaybetmesine sebep olan maddeleri yasaklamıştır. Bunların başında da alkol gelmektedir. Said Paşa, eserinde bu konuyu da ele almaktadır. Bütün kötülüklerin anası diye tabir edilen alkol, kitapta aklın hastalanmasına sebep olmaktadır. Akıl hastalanınca nefs, iradesini kullanamayıp edepten sıyrılmakta ve bu kötü hasletlere uymaktadır. Bunun neticesinde de şebap'ın öldürülmesine müsaade etmektedir.

[141] Şura Suresi 42/36.
[142] Şura Suresi 42/37.
[143] Şura Suresi 42/40.
[144] Hucurat Suresi 49/10.

Gazali'ye göre ise hasedin psikolojik ve sosyal sebepleri vardır ve şunlardır: Düşmanlık, hor görülmek, kibir, kendini beğenmişlik, menfaat çatışması, mevki ihtirası ve kötü kalplilik. Bu sebeplerden biri veya birkaçı haset olmaya yetmektedir.[145]

Haset duygusunun tedavisi için yol gösteren Gazali, bu duyguyu kalbin en önemli hastalığı olarak kabul eder ve ondan kurtulmanın ilimle mümkün olacağını belirtir. Bu tedavi yöntemi, inanın başkasına haset etmekle Allah'ın takdirine karşı isyan ettiğinin şuuru içinde bulunması şeklinde olur. [146]

5.6.5 Gençlik ve İnsan Ömrü Hakkındaki Düşünceleri

Şebap, kelime anlamı olarak gençlik demektir. Kitabın gençliğin ölümü başlığında Said Paşa, insanın alkol belasına bulaşıp gençliğini yararsız, boş ve kötü işlerle geçirmesi ve gençliğinin daha ne olduğunu anlamadan kaybolup gitmesi anlatmaktadır.[147] Gençliğini böyle niteliksiz bir şekilde geçiren insan, gençliğinin elden gittiğini ve yaşlandığını anladığı vakit büyük pişmanlık duymaktadır. Ne çare ki bu pişmanlık kaybettiği gençliğini geri getirmeye yetmemektedir. Gençliğinin kıymetini pek az insan bilmektedir. Gençlik tekrarı olmayan bir nimettir. Bu nimetin çok iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Asla yaşlanmayacak gibi yaşanması sonra insana büyük pişmanlık getirmektedir. Gençlik bir daha geri gelmeyecek bir nimet olduğu için gençlik dönemini, hayırlı işlerde ve ahlaklı bir şekilde dolu dolu yaşamak gerekmektedir.

Müellifin, gençliğin öldürülmesi kısmında kastettiği mana eğlenmeyin, gülmeyin, inzivaya çekilin tüm insanlardan ve bütün nimetlerden uzak durun demek değildir. Asıl kastettiği şey; bu dünyada en hayırlı, örnek bir ahlaka sahip olarak Müslüman gibi yaşamaktır. İnsan yaşlandığı zaman birçok ibadeti yapamaz olur, bu yüzden gençken ibadetlerini layıkıyla yapması gerekmektedir. Tabiri caizse heybesi dolu bir şekilde gitmeli insan bu dünyadan. İnsan yaşlandığı vakit hastalıklar etrafını sarar. İnsan, gençliği elinden gitmeden hem ahiretini kazanmalı hem de dünyada sunulan helal

[145] **İhya,** A.g.e., c:III, s:83.
[146] **İhya,** A.g.e., c:III,s. 170.
[147] Bkz. Said Paşa, A.g.e., s:22.

nimetlerden faydalanmalıdır. Zira insan, yaşlandığı zaman birçok ibadeti yapamayacağı gibi birçok helal nimetlerden de faydalanamaz olur.

İncelediğimiz kitapta nefs, gençliğini içki masasında ve faydasız işlerle öldürmektedir. Gençlikte insan, kendine hücum eden duygularla baş etmekte zorlanmaktadır. Aklının sesini dinlemez, iyi duygulara meyletmez, öğrendiği ilmi hayatına uygulamakta zorlanmaktadır. Bunun sonucunda insanın elinde boş geçen gençliğinden başka bir şey kalmamaktadır. İnsan, gençlik elden gittikten sonra büyük pişmanlık duymaktadır. Ama insan, bu pişmanlıktan ders almayıp başka kötü bir duyguya kanmaktadır. Sahip olduğu ilimden dolayı kibirlenme duygusuna kapılmaktadır.

5.6.6 Kibir ve Ucb

Mehmet Said Paşa'ya göre kibir, yerilen nefsin hastalıklarındandır. Kibirli insan, kendini herkesten üstün görür, kimseyi beğenmez.[148] Tıpkı İblisin, Hz. Âdem'e, sen topraktan yaratıldın ben ateşten diyerek büyüklenip Hz. Âdem'e secde etmemesi gibi. Kibirlenen insanın sonu da tıpkı kibirlenen şeytanın cennetten kovulması gibi yerilip kovulmasıdır. Allah "Haksız yere yeryüzünde büyüklük taslayanları, ayetlerimden çevireceğim."[149] ayetinde kibirlenenleri yermektedir.

Mehmet Said Paşa'ya göre ilim, herkese verilen nimetlerin en güzeli olan aklın gıdasıdır. İnsan aklını beslediği için kibirlenmemeli zira bu hususta övünülecek bir şey yoktur. Böbürlenmek cahil kimselere ait bir özellik olduğu için öğrendiği ilmi gerçekten özümseyen insan böyle bir cahillik yapmaz. Zaten ilim herkese verilmektedir, bu büyük nimetten nasiplenen kimsenin şükretmesi gerekmektedir. Alimin, akli melekelerinin yerinde, ilim öğrenebileceği sağlıklı bir beyine ve ilim öğrenme imkânına sahip olmasından dolayı kibirlenmek şöyle dursun çokça şükretmesi gerekmektedir. Said Paşa'nın eserinde bahsettiği kâmil insanın şükretmesi ve asla kibirlenmemesi gerekmektedir.

Mehmet Said Paşa incelediğimiz kitabında insanın ilminden dolayı kibirlenmesi sebebiyle şöyle bir öğütte bulunmaktadır: "Çağlar boyu nice âlimler gelmiş geçmiş,

[148] Bkz. A.g.e., Said Paşa, s:26.
[149] Araf suresi, 146. Ayet.

nice bilgiler ortaya çıkmış, nice bilgiler değişmiştir. Bununla övünen insan da toprak olmuştur, hiç bilmeyen insan da sadece bilgiler kalıcı olmuştur. Yanlış bir bilgi bile kalıcıdır fakat insan fanidir. Bazı âlimlerin isimleri günümüze kadar yaşamış ve birçok insan tarafından bilinmekte ve hâla bilime kattıkları bilgilerle, araştırmalarla kısmen yaşamaktadırlar. İnsan, kalıcı olanın bilgi olduğunu, insanın kendisinin kalıcı olmadığını bilmeli ve kibirlenmekten vazgeçmelidir. O edindiği bilgileri ona öğreten, öğrenmesine müsaade eden Allah'ı unutup kibirlenme gafletine düşmemesi gerekmektedir."[150]

İncelediğimiz bu eserde akıl, insana aynen böyle nasihat etmektedir. Nefs en sonunda. Kibir ve ucb'tan kurtulmak için basiret, intibah ve nedametin yardımını almıştır.[151]

Konuyla alakalı olarak İmam Gazali'nin görüşlerine de yer vermekte fayda var çünkü Yazarımızda bu konuda Gazali ile benzer bir görüşü savunmaktadır.

İmam Gazali'ye göre de kibrin sebepleri 7 adettir:

1. Sebep ilimle kendini büyük görmektir.

2. Züht ve ibadette kibirdir.

3. Nesebiyle kibirlenmek

4. Güzellik ve süs ile kibirlenmek

5. Zenginlik ile kibirlenmek

6. Zayıflara karşı kuvveti ile kibirlenmek

[150] Bkz. A.g.e., Said Paşa, s:28-29.
[151] Bkz. A.g.e., Said Paşa, s:29.

7. Birisinin maiyetinde olmak veya talebesi, hizmetçisi, müridi olmak gibi nimet saydığı şeylerle övünmek kibir olur.[152]

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa Gazali'nin ortaya koyduğu ilk maddeye eserinde yer vermiştir. Paşa, kibrin sebebi olarak insanın aldığı eğitimden dolayı kendini üstün görmüş olmasını anlatmaktadır.[153]

Gazali kibrin tedavisinin iki çeşit ilaçla tedavi olacağını söylemektedir. Bu ilaçlardan biri kısa diğeri ise uzundur. Kısa tedavi, ilim ve ameldir. İlimle olan tedavi, Allah-u Teala'yı tanımak kibre ve yüceliğe ondan başkasının layık olmadığını bilmekle ve kendini tanıyarak kendinden aşağı ve hakir hiçbir şey olmadığını anlamakla olur. Ameli ilacı, her işte ve her harekette alçakgönüllü insanların yaptıklarını yapmaktır. Buna en güzel örnekte Hz. Peygamberdir.

Nitekim Resulullah (sav.) Peygamber olduğu halde yerde yemek yerdi; yerken bir yere dayanmazdı ve "Ben kulum, kullar gibi oturur ve yerim. Ben ancak bir kulum!" buyurmuştur. [154] Hz. Peygamber bu şekilde davranarak Peygamber veya sıradan bir kul olsun herkesin Allah katında sadece kul olduğunu ve eşit olduklarını anlatarak kibrin yersizliğini anlatmıştır. Hz. Peygamberin bu davranışı kibirli olmamak gerektiğinin güzel bir örneğidir.

Gazali'ye göre kibrin uzun tedavisi ne ile tekebbür ettiğine dikkat etmektir. Eğer soyu ile büyükleniyorsa, kendi soyunu Allahü Teâla'nın bildirdiği şekilde bilmelidir. Allah-u Teâla "Senin aslın topraktandır, nesebin menidendir" buyuruyor. [155] Meni ve topraktan aşağı hiçbir şey yoktur.[156]

İnsan zenginliği, hizmetçilerinin çokluğu ve amirliği ile kibirleniyorsa, bütün bunlar kendinin dışındadır. Malını hırsız çalsa veya onu sultanlıktan azletseler elinde ne kalır? Güzellik, kuvvet, soy ve nesepte geçici şeylerdir. Bunların hepsi kullanmamız için bize

[152] Gazali, (2013). **Kimya-yı Saadet,** Bedir Yayınevi, İstanbul, c:I-II, tek kitap, Tercüme A. Faruk Meydan, s:553-559.
[153] Said Paşa, M., (1872), **Tabsıratü'l-İnsan**, Maarif Nezareti Diyarbakır,. S. 29.
[154] Gazali, **Kimya-yı Saadet**, s:561-562.
[155] 32 Secde, 7. Ayet.
[156] Gazali, **Kimya-yı Saadet, *s:***563-564

emanet edilmiştir. Hiçbiri bizim değildir hepsi emanettir. Zahiren senden olup da gururlanacağın şeyler ilim ve ibadettir.[157]

Mehmet Said Paşa da kibrin tedavisi için Gazali'nin birinci tedavi yöntemini kullanmaktadır. İnsanı ilim ve amele yönlendirerek kibrin yanlış olduğunu ve neticelerini öğüt vererek anlamasını sağlamaktadır. İnsan da hocası olan aklın öğüdünü dinleyip kibirden ilime sarılarak vazgeçmektedir.[158]

5.6.7 Basiret, İntibah ve Nedamet

Öncelikle basiret, nedamet ve intibah'ın ne anlama geldiklerine bir göz atalım:

- Basiret kelime anlamı olarak idrak, feraset, kalp gözüyle görüş demektir. Basiretin terim anlamı seçilmesi gereken durum ya da konu ile sakınılması gereken durumu ya da konuyu belirlemek demektir.[159]

- Nedametin kelime anlamı pişman olmaktır. Terim anlamı da yapılan bir şeyden vicdanen pişmanlık duyup üzülerek tevbe edilmesidir.[160]

- İntibahın kelime anlamı ise uyanış, uyanmak, haberli olmak demektir.[161]

Bu üç kuvve sayesinde nefs, hakikate uyandı, gerçekleri gördü ve yaptıklarından pişman olarak tevbe etti. nefs bu kuvveler sayesinde kötü hasletlerden kurtulup tövbekâr olmuştur. Kitapta aklın da dediği gibi kibir ve ucb insana ansızın gelen bir beladır. İnsan bu beladan ancak basiret, intibah ve nedamet sayesinde kurtulmaktadır. Belki de âlimlerin en büyük imtihanı budur, öğrendiği ilimler için böbürlenmeden, büyüklenmeden, tevazu sahibi olarak yaşamak. Tevazu sahibi olmak için de âlimin

[157] Gazali, A.g.e, s:564.
[158] Said Paşa, M., (1872), **Tabsıratü'l-İnsan**, Maarif Nezareti Diyarbakır, s:29-30.
[159] TDV İslam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/basiret. 12.11.2023.
[160] TDV İslam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/nedamet. 12.11.2023.
[161] TDV İslam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/intibah. 12.11.2023.

aklında bulundurması gereken şey her şeyi mükemmel şekilde bilen bir Yaratıcı'nın varlığını aklından çıkarmamaktır.[162]

Akıl, nefsi kibirlenme duygusundan da kurtarmaktadır fakat nefsin karşısına yeni bir kötü haslet çıkmıştır. Bunlar; gazap, su-i hulk ve istihzadır.[163]

5.6.8 Gazap, Su-i Hulk ve İstihza

Gazabın kelime anlamı kızgınlık ve öfke demektir. Bu kuvve insanın kendisini tehlikelerden koruması için zorunlu bir kuvvedir. Bu kuvve insana kendini tehlikelerden koruması için verilmiştir. İnsanın güvenlik ihtiyacı için gerekli olsa da her kuvve gibi bu kuvveninde fazlası tehlikelidir. Eğer insanda gazap kuvveti fazla olursa ona buna çatan, kavgacı ve sorunlu bir insan olur. Böyle bir insanın ortaya çıkaracağı sorunlar çok fazladır. Gazap kuvvesini kontrol edemeyen kişi hem kendine hem de başka canlılara zarar verir. Öfke kontrolü olmayan kimseler maalesef başkasının canına kastedip katil olma potansiyeline sahip olmaktadırlar. Bu kimseler için öfke kontrol tedavisi bulunmaktadır.[164]

Gazap kuvvesinin ifrat derecesi kötü olduğu gibi tefrit derecesi de kötüdür. Gazap kuvvesinin tefrit derecesi, kendini koruyamayacak kadar güçsüz ve savunmasız bir durumda olması demektir. İnsanın kendisini koruyacak gücü kendisinde bulamaması başına türlü belaların gelmesine yol açmaktadır. İnsan kendi canını tehlikeli hayvanlardan, kötü insanlardan koruyamazsa o insan korkak ve zayıf bir insan olarak Mehmet Said Paşa da Tabsıratü'l-İnsan kitabında bu kuvvenin insanlarda orta derecede olması gerektiğini anlatmaktadır. Bütün kuvvelerde olduğu gibi bu kuvvede de itidalli olmak ve aklın yönlendirmesine uymak gerekmektedir.[165]

Su-i hulkun kötü ahlak anlamına gelmektedir. İnsana sunulan iki farklı ahlak vardır. Bunlar; su-i hulk ve hüsn-i hulk. Hüsn-i hulk, güzel ahlak; su-i hulk, kötü ahlaktır. İnsanın kötü ahlakı seçmesi istenmeyen ve yerilen bir davranıştır. Mehmet Sait Paşa,

---

[162] Said Paşa, M., (1872), **Tabsıratü'l-İnsan**, Maarif Nezareti Diyarbakır, s:31.
[163] Bkz. Sait Paşa, **Tabsıratü'l-İnsan**, s:32-36.
[164] Bkz. Sait Paşa, **Tabsıratü'l-İnsan**, s:32-36.
[165] Bkz. Sait Paşa, **Tabsıratü'l-İnsan**, s:32-36.

kötü ahlakın tanımını yaparken zorunlu olarak iyi görünen kimseleri de kötü ahlaklı insanlar tanımının içine almaktadır. Aynı şekilde sırf başkaları "ne kadar iyi insan" desinler diye iyi görünmeye çalışan kimseleri de kötü ahlaklı insanlar tanımının içine dâhil etmektedir.[166]

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan eserinde bahsi geçen bir diğer zararlı kuvve ise istihzadır. İstihzanın kelime anlamı da insanlarla alay etmek demektir.[167] İstihzanın terim anlamı da insanların eksikliklerileyle, kusurlarıyla ya da farklılıklarıyla; söz, yazı, ima yoluyla alay etmek demektir. İstihza yapan kişiye de müstehzi denmektedir.Yaratılış itibariyle birbirinden hiçbir üstünlüğü olmayan insanın istihza yapması cahilce bir davranıştır. Müstehzi olan kişi hem cahil hem de kibirlidir. Eğer cahil olmasaydı insanların Allah katında yaratılış itibariyle bir olduğunu sadece imtihan kısmında birbirinden ayrıldıklarını, bir kusurmuş gibi görünen şeylerin aslında kusur değil bir imtihan olduğunu bilirdi. Fakat müstehzi eğitim görmüş olsa bile aldığı eğitimi, ilmi anlayamayacak kadar cahildir.

İshihza eden kimse alay ettiği insanların imtihanını bilememektedir. Allah (c.c) insanların kimini fakirlikle, kimini zenginlikle, kimini hastalıkla, kimini ailesiyle vs. imtihan etmektedir. İstihza eden kişi kendisini istihza ettiği insanlardan üstün görmektedir. Bu üstün görme aynı zamanda kibirli olmaktır.

Yazarımızın da eserinde istihzayı yılana benzeterek kinaye yapması alaycılığı genel olarak özetlemektedir. İstihzanın derisi nakışlı yılana benzetilmesi, istihza yapan kişiye yaptığı şeyin sadece kendine güzel görülmesine yapılan bir kinaye; o nakışlı yılanı görenlerin kaçışması ise insanların müstehzilerden hoşlanmayıp bu kimselerden kaçmasına bir göndermedir. İstihza kötü ahlakın bir çeşididir. İstihza yapan kimse aynı zamanda da kötü ahlaklı olmaktadır.[168]

İstihzayı Kur'an-ı Kerimde yüce Allah (c.c.) yasaklamaktadır. "Ey iman edenler! Bir erkek topluluğu, başka bir erkek topluluğuyla alay etmesin. Belki (alay ettikleri) kendilerinden daha hayırlıdır. Kadınlar da kadınlarla alay etmesinler. Belki (alay

[166] Bkz. Sait Paşa, **Tabsıratü'l-İnsan**, s:33-36.
[167] Bkz. Sait Paşa, A.g.e., s:36.
[168] Bkz. Sait Paşa, A.g.e., s:36.

ettikleri) kendilerinden daha hayırlıdır. Kendi nefislerinizi ayıplamayın, birbirinize lakap takmayın. İmandan sonra fasıklık, ne kötü bir isimdir. Kim de tevbe etmezse bunlar zalimlerin ta kendileridir.[169] Buyurarak müminlerin alay etmelerini kesin bir şekilde yasaklamıştır. Böyle kesin bir dille yasaklanan bu özelliğe riayet etmek inanan bir kimse için zorunludur.

Hasede gelince, hasedin kötü karakteri hakkında hadislerde de oldukça sert ifadeler yer almaktadır. Örneğin Hz. Peygamber (sav.) "Bir kulun kalbinde imanla haset bir arada bulunmaz." [170] Ve "Ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi haset de iyilikleri mahveder" [171]buyurmaktadır. Anlaşılacağı üzere haset, hem ferdi hem de içtimai bir problem olarak tedavi edilmesi gereken ruhsal bir hastalıktır.

5.6.9 Özlem ve Maddiyat

Sait Paşa kitabında insanların zaman zaman geçmişi özlemesi ve geçmişte her ne yaptıysa ona tekrardan yönelmeleri fakat geçmiş yaşantılarındaki gibi aynı tadı almamalarından bahsetmektedir.[172] Buna sebep olarak da; insanın yaşının ilerlemesi, hayat tecrübesinden dolayı fikirlerinin değişmesi ve eskiden heves ettiği şeyin de zaman içinde değişmesini göstermektedir.

Müellifimiz insanın geçmişine özlem duymasını normal olarak karşılanmaktadır. Fakat o, geçmişine dönüp aynı hataları tekrar yapmaya çalışan insanları eleştirerek onlara akıl aracılığıyla öğütler vermektedir. Özlem duyan insanlara geçmişlerinde yaptıkları hatalarından ders alıp aynı hataları bir daha yapmamaları için önlem almalarını öğütlemektedir. Hatta aynı hatalara dönmemek için yapılan hatayı teferruatlı bir şekilde düşünüp buna sebep olan etkenleri öğrenmek ve bunları ortadan kaldırmak gerektiğini savunmaktadır.[173]

---

[169] Hucurat 49/11.
[170] Nesai, Ahmed b. Şuayb b. Ali, (2007). **Sünen-u Nesai, Daru'l-Marife,** Beyrut, Cihat, s:8.
[171] İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, (1998). **Sünenu İbn Mace,** Daru'l-Marife, Beyrut, Zühd, s:22.
[172] Bkz. A.g.e, s:59.
[173] Sait Paşa, A.g.e, s:59-60.

Sait Paşa'ya göre cismani lezzetler, nefsanî lezzet veya sıkıntılar geçici ve insanın hakikatle arasında bir perde konumundadır. İnsanında bu perdeyi geçip hakikate ulaşması gerekmektedir. Bunun için insanın dünyada bulunan dünyalık her şeyin geçici olduğu bilmesi ve kalıcı olan ahiret hayatına hazırlık yapılması gerekmektedir.[174]

‘‘ Hep geçer 'âlemde hiçbir hâlete yoktur sükûn

Zevke bak değmez teessüf etmeğe dünyâ-yı dûn

İstikâmet şerr-i a'dâdan seni eyler masûn

Hakk eder ashâb-ı sıdkın hasmını elbet zebûn

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni’’[175]

Mehmet Said Paşa'nın Divanında bulunan bu meşhur muhammesinin bu beytinde de söylediği gibi her şey geçicidir, üzülmeye değmez. Dünya hayatı gelip geçicidir. İnsan, her şeyin gelip geçici olacağını bilirse kaybettiği ya da gerçekleşmeyen şeyler için kendisini üzmez, telef etmez. İnsan üzülerek hiçbir şeyi değiştiremez. Bu sebeple insan, dünya hayatını geçici olduğunun bilincinde olmalı ve Allah'a güvenmelidir.

Tabsıratü'l-İnsan da çıkarım yapmamız gereken bir konu da bu dünya da güzelliğinde kötülüğünde geçici olduğudur. Örnek verecek olursak eserde Nefsin âşık olduğu güzeller güzeli Hüsn'ün güzelliğinin geçip yaşlanması gibi.[176] Nefs'in gençliğinin kaybolmasıyla artık yaşlanması gibi[177] her şey gelip geçicidir. Müellifimiz, eserinde her şeyin gelip geçici olduğunu verilen örneklerde olduğu gibi okuyuculara bir hikâye üzerinden anlatmaktadır. Said Paşa eserinde, insanın elinden geldiği kadar kendini

[174] Bkz. A.g.e, s:59-60.
[175] Kılıç, A., (2016). **Diyarbakırlı Said Paşa Divanı'nın Neşri Üzerine Notlar,** Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s:40-41.
[176] Bkz. Said Paşa, A.g.e., s:22.
[177] Bkz. Said Paşa, A.g.e., Gençliğin Ölümü başlığı, s:22.

dizginlemesi ve nefsini terbiye etmesi mesajını vermektedir. Yazarımıza göre insan, nefsanî şeylere boyun eğmemek için gayret etmelidir.[178]

5.6.10 Hırs, İrtikap, Tul-i Emel, Gaflet ve Kizb

Tabsıratü'l-İnsan'ın sonuna doğru bu defa da nefsi; hırs, irtikâp, tul-i emel, gaflet ve kizb gibi dünyevi duygular, fikirler karşılamaktadır[179]. Nefs, dünyalık işler için hırsa kapılıp irtikâp gemisine binmektedir. İrtikâpta bir makam ya da mevki sahibi kimsenin makamını ve mevkiini kötüye kullanarak haksız kazanç elde etmesidir. Türk Ceza Kanunu'nda yer alan yüz kızartıcı bir suçtur.

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan kitabının devamında Nefs'in bindiği irtikâp gemisinin battığı yazmaktadır. Buradan kastedilen şeyin, rüşvet alındığı ortaya çıktığı ve batan gemiden sürüklenerek bir kıyıya çıkması ise, bulunduğu makamdan kovulmasıdır. İrtikâp yapan kimse sonsuza kadar görevini sürdüreceğini ve hep böyle olacağını zannetmektedir. Ancak gerçeklerin ortaya çıkma gibi bir huyu vardır eninde sonunda ortaya çıkar. Rüşvet aldığı ortaya çıkan kimse de bulunduğu makamdan kovulmaktadır.[180]

Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan eserinin devamında nefsin bir karaya sürüklenmesi, garip bir memlekette gezinmesini iki farklı manada değerlendirilebilir: Birincisi, maddi olarak gariplik yani bilmediği bir memlekete sürgün edilmiş ya da kendisi yaptığı işlerin utancından, halkın onu kınamasından dolayı başka bir memlekete kaçmış olmasıdır. İkincisi ise manevi gariplik, yaptığı kötü işlerden kalbinin kararmasından dolayı kendi kendine yabancılaşması, kendine garipleşmesidir.[181]

Said Paşa'nın ele aldığımız kitabının genelinde manevi unsurlar kişileştirildiği için ikincisinin olma ihtimali daha kuvvetlidir. Kendi kendine garipleşen Nefsin, Gaflet beldesinde Hülya isimli ev sahibinin yanında konaklaması; insanın gaflete kapılıp

[178] Bkz. A.g.e, s:1-78.
[179] Bkz, A.g.e, **Tabsıratü'l-İnsan**, s:70-73.
[180] Bkz, A.g.e, s:70-73.
[181] Bkz, A.g.e, s:71-73.

hakikati görememesi ve hülyalara kapılmasıdır.[182] Hülyanın sınırı yoktur. Bu yüzden insan gerçekten çok uzaklaşıp hiç olmayacak şeyler hayal edebilir. Hayal kurmak güzel bir şey olsa da gerçekten uzaklaşıp kendini hayallere kaptırmak zararlıdır. Fazla hayalperest olmak insanın gerçeklik algısının bozulmasına sebep olmaktadır. Aşırısı tedavi edilmesi gereken psikolojik bir hastalıktır.

Tabsıratü'l-İnsan'da daha sonra Tul-i emele kapılan Nefs, yalan mağarasında harama bulaşmaktadır.[183] Makam ve mevki tutkusu insanın kalbini doldurduğunda gaflete kapılıp kendi kendini kandırıyor. Kendisine bile yalan söyleyen bu kimseler makam ve mevki tutkusundan dolayı başka insanlara da ziyadesiyle yalan söylemektedir.

Mehmet Sait Paşa'ya göre insanlar daha fazla kazanma hırsıyla harama bulaşmaktadırlar. Haram, bulaştıktan sonra insanı zehirler haram işlemeye devam ettikçe insan kendisini kaybeder. Haram kendisine ilk başta tatlı gelse de daha sonra kendisini yakar, perişan eder. Nefsin, harama bulaşmaması için istikamet sahibi olması yani doğru yolda olması gerekmektedir. Diğer bir tabirle Sırat-ı müstakime sımsıkı tutunması ve ölçülü olması gerekmektedir.[184] Said Paşa, bu konuya meşhur muhammesinde de değinmektedir:

"Zâmin ü kâfil olan erzâka Hâlık'dır sana

Mâsivâya ser-fürû' etmek ne lâyıkdır sana

Izdırâbı celbeden meyl-i alâyıkdır sana

Gayr içün düşme lisân-ı nâsa yazıkdır sana

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni"[185]

[182] Bkz. A.g.e., s:72.
[183] Bkz. A.g.e., s.73.
[184] Bkz, A.g.e, **Tabsıratü'l-İnsan**, s:71-73.
[185] Kılıç, A., (2016). **Diyarbakırlı Said Paşa Divanı'nın Neşri Üzerine Notlar**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s:40-41.

Müellifimizin de bu beytinde söylediği gibi Allah kulunun rızkını verir. Buna inanan kimse üç beş kuruş için kimseye boyun eğmez, kuldan medet ummaz. Asla harama bulaşmaz. Dosdoğru yolda istikamet üzere yürür, yolundan sapmaz.

Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan eserinin devamında nefsin kizb mağarasına girmesi ve çıkamaması, insanın bir kere yalanın içine girdiği zaman kolay kolay çıkamamasıdır. Çünkü yalan yalanı doğurmakta ve bu böyle devam etmektedir. İnsan için en kolay yol doğru olmaktır. Yalancı kimse, yalanının ortaya çıkmasını engellemek için başka bir yalan söyler sonra onun da yalan olduğu ortaya çıkmasın diye yine yalan söylemek zorunda kalır. İşte bu yüzden yalan yalanı doğurur denilmektedir. Yalan dolanla kolayca ulaşılmaya çalışılan her şey hüsranla sonuçlanmaktadır. Yalancı insan, hüsrana uğrayıp sağda solda çaresizce çıkış aramaya başlamakta fakat bulamamaktadır. Bu durumdan kurtulmanın tek yolu tevbe etmektir. Tevbe etmek insan nefsine zor gelmektedir bu sebeple tövbe etmeyenler de çaresizlik içinde ölüp gitmektedir.[186]

İncelediğimiz kitapta Nefs, bu çaresizliğe düşmüş, sağa sola gitmiş bir çıkış yolu aramakta ama bulamamaktadır. Tek kurtuluş yolu olarak da önünde görünen uçurumdan aşağı atlaması gerekmektedir. Bu önünde duran sonunu bilmediği uçurumdan cesaretini toplayarak atlayan nefs, yara bere içinde kalmakta ama tevbe nehrinde yıkanarak temizlenmekte ve iyileşmektedir. Nefsin aldığı yara bere, pişmanlıktan dolayı edinilmiş manevi yaralardır. Tevbe nehrinde yıkanan Nefs, kendisini selamet isminde Firdevs cenneti gibi bir bahçede Daru's-Selam'a eş ferahlatan bir makamın derinliklerinde mermerden yapılmış bikre-i necat isminde bir havuzun içinde bulup oradan çıkarak kurtuluşa ermektedir. Böylece vücudunda kuvvet kalbinde huzur bulmaktadır.[187]

İnsanın Rabbinden af dilemesi için Tevbe kapısı kıyamete kadar açık olan bir kapıdır. Tevbe etmek insana ilk başta çok zor gelse de daha sonra kalbi huzur bulmakta ve rahatlamaktadır. Böylece gelmekte ve kâmil insan sıfatına nail olmaktadır. Tövbekâr kimseleri öven çok fazla ayet vardır. Hatta Kur'an-ı Kerim'de bu isimde bir sure de

[186] Sait Paşa, A.g.e, s.77-78.
[187] Bkz. A.g.e., s:76-77.

vardır. Bu sure Tevbe Suresidir. Bu surede Allah'ın tövbeleri kabul edeceği ve Allah'ın bağışlayan ve esirgeyen olduğu buyrulmaktadır. Tevbenin nasıl yapılacağıyla ilgili ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin!"[188] Ayeti kerimesinde Yüce Allah Tevbenin içtenlikle, samimi bir şekilde yapılması gerektiğini buyurmuştur. Tevbe ile ilgili Resulullah'ın (s.a.v.) hizmetkârı olan Ebu Hamza Enes İbni Malik el-Ensari'den (r.a) rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Kulunun tövbe etmesinden dolayı Allah Teâlâ'nın (c.c.) duyduğu memnuniyet, sizden birinin ıssız çölde kaybettiği devesini bulduğu zamanki sevincinden çok daha fazladır."[189]

İnsanoğlu günah işlediğinde ve pişman olup tevbe etmediği zaman kaybolmuştur. Yani Allah yolundan sapmış yolunu kaybetmiştir. Allah bu günahkâr kuluna yolunu bulabilmesi için bir yol haritası vermektedir, bu yol haritası da tevbe etmektir. Yaptığından pişmanlık duyan kul, Rabbine tevbe eder yalvarırsa tekrar yolunu bulmakta, helak olmaktan kurtulmaktadır. Allah tevbe eden kulunu çok sever.

Yüce Allah konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: "Allah, (sizleri tevbeye muvaffak kılarak) tevbelerinizi kabul etmek ister. Şehvetlere tabi olan kimseler ise sizin büyük sapıklıkla sapmanızı isterler."[190]

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan eserinde anladığımız gibi İnsan zayıf bir varlıktır, meraklıdır bu yüzden çok hata yapar, günah işler. Yüce Allah(c.c.) bunu bildiği için insanlara bir tevbe kapısı açmıştır. İnsanlar tevbe ederlerse günahları affedilir eğer ki günahını bilmez tevbe etmezse affedip affetmemek tabikî Yüce Allah'a kalmıştır. Günahını günahtan saymayıp bundan bir şey olmaz diyenin ise vay haline bu kimseleri ahirette büyük bir azap beklemektedir. İnsanın günahını bilmesi bundan pişmanlık duyup içtenlikle Rabbine tevbe etmesi en güzelidir.

[188] Tahrim Suresi(66),8.
[189] Buhari, Daavat 4; Müslim, Tevbe 1, 7,8.
[190] Nisa Suresi 4/27.

Tabsıratü'l-İnsan kitabında nefs, çokça yol kat edip doğru yolu bulduktan sonra artık "Nefsini bilen Rabb'ini bilir." Sırrına mazhar olmaktadır. Said Paşa eserinde Nefsi insaniyet yollarından geçirdikten sonra nihayet kendisini bulmakta ve Rabb'inin gösterdiği yola ulaşmaktadır.[191]

Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan kitanın sonunda artık arif bir insan olan Nefsi, Akıl tebrik etmektedir. Son bir öğüt verdikten sonra artık sana öğüt ve terbiye vermeye gerek kalmadı sen kendi iradenle doğru yoldan ayrılmazsın diye sanki veda eder gibi bir konuşma yapmaktadır. Nefs artık kendi yolunda Rabbine en güzel şekilde kulluk ederek kalan ömrünü ibadetle geçirir.

Tabsıratü'l-İnsan kitabında okuduğumuz ve değerlendirdiğimiz bütün kötü özelliklerin kaynağı dünya sevgisidir. Dünya sevgisi bir insanın kalbine yerleştikten sonra daha çok kazanmak için gereksiz hırsta gösterir, çıkarı için yalanda söyler, harama da bulaşır yani her türlü kötü hasletleri yapmaktan çekinmez. Yüce Allah (c.c) Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatı ile ilgili şöyle buyurmaktadır: "İyi bilin ki (ahirete yer vermeyen) dünya hayatı, bir oyundur, bir oyalanmadır, bir süstür. Kendi aranızda karşılıklı övünme, mal ve nesli çoğaltma yarışıdır. Tıpkı o yağmura benzer ki bitirdiği ürün, çiftçilerin hoşuna gider. Ama sonra kurur, sen onu sapsarı kurumuş görürsün. Sonra da çerçöp haline gelir. İşte dünya hayatı da böyledir. Ahirette ise kâfirler için şiddetli bir ceza, müminler için ise Rableri tarafından bir mağfiret ve rıza! Evet, dünya hayatı aldatıcı bir menfaatten başka bir şey değildir."[192] Ayetten de anlaşılacağı üzere geçici dünya hayatına hırsla ve sevgiyle bağlanan insan hem bu dünyadan tat alamaz hem de ahiretini yakmış olur. Dünya sevgisi bütün günahların başıdır denilebilir.

5.6.11 Nefs Terbiyesi

Mehmet Said Paşa ele aldığımız kitabında iradesi zayıf olan insanların durumlarını anlatarak onların nefslerini terbiye etmelerine yardımcı olacak kimselerden bahsetmektedir. Sait Paşa, eğer kişi kendi başına nefsini terbiye edemiyor ise ona ailesi, akrabası, dostları, hocası ya da emin olduğu bir kişinin yardım etmesi

[191] Bkz. Said Paşa, A.g.e., s:78.
[192] Hadid, 57/20.

gerektiğini anlatmaktadır. Bu kimselerin yardım istemesini ayıp ve kınanacak bir durum olarak görmemektedir. Bilakis bu durumdaki kişilere yardımcı olmanın faziletli bir davranış olduğunu anlatmaktadır. Nefsini kendi kendine terbiye edemeyen kişinin de yardım alırken kendisine yardımcı olan kişi veya kişileri dinlemesi ve hayırlı bir işle meşgul olması gerekmektedir. İnsan faydalı bir işle meşgulken kendisi için zararlı olacak şeyleri düşünmemektedir.[193]

Said Paşa'ya göre insan nefsini terbiye ederken faydalı bir işle uğraşmalı, vacipleri eda etmeli ve zihnini arındırmalıdır. Kendine inanarak niyet etmeli ve niyetinde salim, kendisi de kararlı olmalıdır. Şehvet ve gazaba karşı itidalli olmak için sabırlı ve şuurlu olunmalıdır. Sabır gidilmesi zor bir yol fakat sonu çok güzel olan bir yoldur. İnsan şuurunu açık tutarak bu yoldan gidilirse ancak yolun sonundaki mutluluğa erişebilir. Zorluktan kaçan ya da yorulan kişi maalesef yolun sonundaki güzelliğe ve kalıcı olan mutluluğa, huzura ulaşamaz. Bu yola hiç girmeyen, şehvet ve gazaba karşı şuurlu olamayan kimse geçici bir mutluluk ve beraberinde iç sıkıntısı ve huzursuzluk sahibi olmaktadır.

Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan kitabının devamında Nefs, Akıldan aldığı öğütlerle hakikati daha net görmekte ve akla teşekkür ederek ilmi işlere yoğunlaşmaktadır. Bir müddet bu şekilde devam etmektedir. Fakat ne yazık ki insanın imtihanı bir türlü bitmemektedir. Bir işten kurtuldum rahatlayayım derken bu defa daha beteri karşısına çıkmaktadır. İnsan-ı kâmil olmak için insan, nefsin bütün mertebelerini başarılı bir şekilde geçmeli, bütün imtihanlarda Yüce Allah'a sığınmalıdır.[194]

Gazali'ye göre ahlakı düzeltmenin yolu nefsin yapmak istediği bir şeyi yapmamaktır. Zira şehveti onun istediğini yapmayarak terbiye ederiz. Zira her şeyin ilacı zıttındadır. Sıcaklıktan meydana gelen hastalığın ilacı, soğukluktur. Gazaptan meydana gelen hastalığın ilacı, tevazu ve alçakgönüllülüktür. Cimrilikten meydana gelen hastalığın ilacı da mal vermektir. Bütün huylar bunun gibidir.[195]

[193] Bkz. Said Paşa, A.g.e, s:1-78.
[194] Bkz. Said Paşa, A.g.e., s:1-78.
[195] Gazali, A.g.e., s:389

Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan kitabında gördüğümüz gibi iyi işleri adet edende, iyi huylar meydana gelir. Şeriatın iyi işleri yapmayı emretmesinin sırrı da budur. Zira bu iyi amellerden maksat, kalbi çirkin suretten, iyi surete çevirmektir. İnsanın zorla adet edindiği şey onun tabiatı olur. Hatta kendine uymayan şeyleri de onu yapa yapa alışkanlık haline getirir. Hilekârlığa, dolandırıcılığa alışan; dayakta yese, eli de kesilse dayanır. Hatta bununla övünür. O halde tabiatın zıttı ve muhalifi, adet ile tabiatın aynısı oluyorsa, yeme ve içmenin bedene uygun olması gibi tabiata uygun olan şeylerin adet yoluyla tabiat edinilmesi daha kolay olur.[196]

Nefs terbiyesi konusunda Said Paşa ve Gazali farklı bir yöntem benimsemektedirler. Said Paşa nefs terbiyesini akıl, ilim ve büyüklerin (aile, iyi arkadaş, hoca gibi) sözlerini dinlemekle sağlanacağını savunurken; Gazali ise, nefsin isteğinin zıttını sürekli olarak yaparak bunu alışkanlık haline getirmekle ahlakı terbiye etmiş olunacağını savunmaktadır.

İbn Haldun "usulsüz yapılan ağır riyazetler kamil insan olmayı temin etmediği gibi beden ve ruh sağlığının, akli dengenin bozulmasına, batıl inançlara sapılmasına sebep olabilir."[197] Demektedir. Mehmet Sait Paşa'da nefs terbiyesi için ağır riyazetleri önermemektedir. O da tıpkı İbn Haldun gibi belli bir usulle itidalli olmayı önermektedir.

5.7 Said Paşa'nın Ahlak Görüşünün Genel Değerlendirmesi

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa, Tabsıratü'l-İnsan eserinde ahlak kavramını hayatın olağan akışına uygun olarak hem mantıksal hem de duygusal açıdan ele alabilmeyi başarmıştır. Eserinde tıpkı İbn Sina gibi kişiselleştirme yapmaktadır. İnsanın doğumundan ölümüne kadar karşılaşabileceği ruhsal çatışmayı kişiselleştirerek bir roman haline getirmiştir. İnsanın ruhsal çatışması ve duygu karmaşaları dönem dönem ayrılmış ve konu hakkında öğüt niteliğinde bilgiler verilmiştir. Kitapta kişiselleştirilmiş ve bir hoca olarak görülen Akıl, aslında olayları Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın gözünden değerlendirmemizi sağlamaktadır. Çünkü Said Paşa, kendi

[196] Gazali, A.g.e., s:390
[197] İbn Haldun, (2020). **Şifa'ü's-sa'il,** Çev. Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, Baskı 4, İstanbul, s:31.

düşüncelerini kitaptaki Akıl karakteri ile bizlere sunmaktadır. Kitaptaki Akıl karakterini izleyerek Said Paşa'nın ahlak hakkındaki düşünceleri öğrenilebilir:

Kitapta akıl karakteri, her olayda sağduyudan ve dinin koyduğu kurallardan dışarı çıkılmaması gerektiğini öğütlemektedir. İnsanların her olayda sabırlı bir şekilde dini kurallara uygun olarak ve itidalli bir şekilde hareket etmesini öğütlemektedir. Akıl karakteri aynı zamanda bir hoca konumundadır. İnsan olgunlaşana kadar ona öğütler vererek onu doğru yola sevk etmeye çalışmaktadır. İnsan olgunluğa ulaştığında ise insanla vedalaşır gibi konuşmaktadır. Buradan şöyle bir çıkarım yapılabilir:

Akıl, insanın olgunlaşana kadar yanında ona yol gösteren hocası veya aile büyüklerinden birisidir. İnsana yanlış olanı anlatarak ona doğru yolu göstermiş, onu doğru yola sevk etmeye çalışmıştır. İnsan tıpkı talebenin hocasına isyan ettiği gibi zaman zaman isyan etmekte ve tıpkı okuldan kaçan yaramaz öğrenciler gibi ara sıra aklın yanından kaçmaktadır. Fakat yaşadığı olumsuz olaylarda da hemen akla koşarak mahcup bir şekilde af dileyip yardım istemektedir. Akıl da tıpkı hocalar gibi öğrencisini affedip hatasını düzelmesinde ona öğütler verip, yol göstererek hatasını telafi etmesine ve doğru yolu bulmasına yardımcı olmaktadır. Bütün bunlar da bize müellifin aklı, bir hoca olarak değerlendirdiğini ispatlamaktadır.[198]

5.8 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Ahlak Felsefesinin Genel Karakteri

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa insan ahlakına açıklamaya geçmeden önce insanın ruh ve beden olmak üzere iki kısımdan yaratıldığını ifade etmektedir. Ruh mu önce yaratıldı yoksa beden mi? Bu konuda farklı fikirler vardır. Lakin Said Paşa, eserinde bu konuyla ilgilenmemektedir. Onun ilgilendiği ruhun bedenle birlikte işlediği ameller ve bu amellerin ahlak kaideleridir.

Said Paşa, ahlakı iki kısma ayırmış ve iki kısımda incelemiştir. Bunlar. su-i hulk ve hüsn-ü hulktur. Su-i hulk, kötü ahlak; hüsn-ü hulk, iyi ahlaktır. Aynı zamanda bunlara, iyi huy ve kötü huy da denir. Çünkü bunlar insandaki bir hal, durumdur. İnsana ait bu

[198] Bkz. Said Paşa, Tabsıratü'l-İnsan, s:1-78.

hal, huy olarak değerlendirilir. Bu hallerden hangisine sahipse insan onunla sıfatlandırılır. Yani iyi huylu ve kötü huylu insan diye bir sınıflandırma yapmaktadır.

Yazarımıza göre güzel huy ve fena huy bahsinde dört madde bulunmaktadır. Bunlar; akıllı olmak. (yaptığı işin sonucu iyi mi kötü mü bilmeli), güzel yahut fena iş işlemek, işlediği iş güzel veya fena olsun onu işlemeye kudretinin olması ve baskı altında ya da göz önünde değil, kendi haline bırakıldığında iyiye yahut fenaya yönelmek olarak sıralanmaktadır.

Paşa'ya göre insanın iyi huylu ya da kötü huylu olup olmadığını bilmek için bu dört maddeye sahip olması gerekmektedir. Akıllı olan insan sorumlu tutulduğu için aslında ilk madde akıldır. Aklı olmayan insan işlediği fiillerden sorumlu tutulamaz. Bu yüzden en önemli ve ilk madde akıldır.

İkinci olarak bir işin iyi veya kötü olduğunun bilinmesi gerekmektedir. İnsan bilmeden yaptığı bir şeyden de sorumlu değildir. İnsanın iyi veya kötü olması için neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmesi gerekmektedir. Akıllı, iyi ve kötüyü biliyorsa o zaman değerlendirebilirim düşüncesi de yanlıştır. Çünkü insan kötü olduğunu bildiği halde istemediği bir fiili işlemek zorunda kalmaktadır. Baskı ya da tehdit altındaysa o zaman o insanı farklı bir kategoride değerlendirmemiz gerekmektedir. Veyahut göz önünde bir insan ise sırf gündemde kalmak, konuşulmak için bir iyilik yapıyorsa o zaman o insana da iyi insan denilmez.

İyiyi ve kötüyü bilen akıllı bir insan, baskı altında veya göz önünde değil ama iyi veya fena iş işleyecek bir kudreti yoksa o zaman bu insana iyi veya kötü diyemeyiz. Yani fakir bir insana, şu vakfa yardım yapmıyor bu kimse çok cimri denilmez. Fakir insanın zaten kendisi muhtaç olduğu için ondan bir yardım bekleyerek karşılığını gür ve kendi halinde olan, herhangi bir fiil işlemeye kudreti olan kimseye iyi veya kötü huylu insan denir.

Bir insanın hüsn-ü hulk sahibi olabilmesi için yukardaki bu maddelere ek olarak erken-ı erba'a-i batına (insanın iç yüzünün dört esası) olan; kuvve-i ilim, kuvve-i gazap, kuvve-i şehvet ve kuvve-i adl'ın insanda itidalli bir şekilde olması gerekmektedir.

İnsanların genel kabulüne göre ilim kuvveti övülmüş bir kuvvedir. İyi-kötü, doğru-yanlış, sevap-günah gibi hasletler bu kuvve sayesinde bilinmektedir. Gazap kuvveti, insanın ihtiyacı olan bir kuvvettir. Bu kuvvetin fazla veya noksan olması güzel değildir, olması gereken itidalli olmaktır. Şehvet kuvveti, şeraitin belirlediği ölçüde aklın buyruğu altında olur ise itidalli ve güzel olur.

Kitaba göre adalet kuvveti de gazap ve şehvet kuvvelerinin muhafızıdır. Bu iki kuvveyi şeriatın ve sağduyulu aklın belirlediği ölçüde, ifrat ve tefritten uzak itidalli bir şekilde idare etmelidir. Bu kuvveler, kimde itidalli bir şekilde bulunur ise bu kimse hüsn-ü hulk sahibi olur. Her kimde bu kuvveler itidalli bir şekilde bulunur ise bu kimse hem hikmet sahibi hem de güzel ahlak sahibidir.

5.8.1 Dini Ahlak

Gazali'ye göre de güzel ahlaklı olmak demek dini ahlaka uygun yaşamak demektir. Kur'an ahlakına sahip olmanın ise iki şartı bulunmaktadır. Birincisi kalbin Allah sevgisinden başka her şeyden arındırılması gerektiği, ikincisi ise kalbin Allah'ın marifeti ile doldurulması gerektiğidir.[199]

Mehmet Said Paşa da Gazali gibi düşünmekle beraber güzel ahlaka sahip olmak için dini kaynakların yanında aklın rehberliğinin öneminide savunmaktadır. Gazali'nin düşüncesinde akıl gölgede geride kalırken Said Paşa'nın düşüncesinde akıl, dini kaynaklarla birlikte zikredilmektedir. Yazarımız aklı rehber konumunda bulundururken dini kaynakları daha önemsiz ya da daha geride tutmamaktadır. Aksine dini ahlak yazarımızın düşüncesinde önemli bir yerde bulunmaktadır. İnsanın Allah ile olan münasebetinde Allah'a iman ve kulluk, yüce Allah'a layık olmaya çalışarak O'ndan gelene teslim olmaktır. Paşa'nın "Müstakim ol Hz. Allah utandırmaz seni" sözü yüce Allah'a nasıl bir teslimiyet içerisinde olduğunu göstermektedir. İncelediğimiz bu eserde yazarın dini inancının yüksek olduğunu ve Kur'an'a göre ve Peygamberi örnek alarak kâmil insanı oluşturması ahlak anlayışının İslam ahlakı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Sait Paşa bu kitabında, inandığı dinin yani İslam

[199] Kazanç, F. K., (2007). **Gazali Öncesi Ehli Sünnet Kelamında Ahlak Düşüncesi**, Ankara Okulu Yayınları, s:258.

inancının emir ve yasaklarına uygun olarak insanları eğitmeye çalışmaktadır. Kısaca diyebiliriz ki Mehmet Sait Paşa, Tabsıratü'l-İnsan eserini İslam dinine uygun olarak insanlara nasıl bir yaşam sürmeleri gerektiğini anlatmaktadır.

5.8.2 Vicdan Anlayışı

Vicdan insanın kalbine doğan gizli bir his olup iyilik işlemekten hoşnut olan iç huzur, kötülük etmekten hoşlanmayan iç sıkıntısıdır. İyiyi kötüden bu şekilde ayıran seçici, ayırt etme melekesidir. Vicdan kişinin içe ve dışa dönük işlerinde bir otokontrol görevi yapar. [200]

İbn Sina'ya göre ise vicdan, insanın içindeki adalet sistemidir. Vicdan, ahlaki olarak iyiyi kötüden ayırt etmektedir. İnsanda doğuştan var olan bu meleke ahlaki tercihlerinde insana rehberlik etmektedir. Hiç kimse görmese, bilmese bile insan işlediği bir günahtan ya da hatadan dolayı kendi içsesi olan vicdanı insanı rahatsız etmektedir.

Mehmet Said Paşa vicdan anlayışı olarakta İbn Sina ile aynı görüşü paylaşmaktadır.Said Paşa incelediğimiz eserinde vicdanı tevfik'in ziyarete gittiği bir ülke olarak anlatmaktadır. Vicdan kavramı eserlerinde direkt olarak bulunmamakla beraber ona göre vicdan, insanın istediği zaman ziyaret edebileceği bir ülke olarak tanımlamış ve aslında vicdanın önemine vurgu yapmaktadır. Ona göre insanlar iyiyi kötüden ayıracak bir akıl ve nefs ile donatılmıştır. Bitkisel ve hayvani nefsi kendisinde toplayan insani nefs, yapma ve idrak etme olarak iki önemli güce sahiptir. Bu üstün özelliklerinden dolayı insani nefs, doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek yetilere sahiptir.

Bu sonuç eserin sonunda Aklın, Nefse artık bana ihtiyacın yok sen artık olgunlaştın demesi ve artık şehvet, işret ve gazap gibi kuvvetlerin artık nefsi kandıramayacağını söylemesinden hareketle çıkarılabilir. Buradan anlaşılıyor ki akıl insandan öldüğü vakit gittiğine göre ve insanın yeme, içme, uyuma vb. ihtiyaçları ancak öldüğü zaman son bulduğuna göre Said Paşa, burada insanın artık yaşamının son bulduğu için akıl ve

[200] Rıfat, A., **Tasvir-i Ahlak**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, s:363.

şehvet, gazap vb. kuvvetlerin nefsten ayrıldıklarını, nefsin olgunlaşmış olduğu son haliyle tek başına yaşayacağı anlaşılmaktadır.

5.8.3 Nefs Anlayışı ve Ahlakla İlişkisi

İbn Sina'ya göre Nebati nefs; beslenme, büyüme ve üreme kuvvetleri olarak üç kuvveden oluşur. Hayvani nefs; temelde hareket ve idrak olmak üzere iki kuvveden oluşur. Hareket kuvveti; harekete teşvik eden kuvvet (arzu), gazap kuvveti, şehvet kuvveti ve etkin hareket kuvvetleridir. İdrak; iç idrak ve dış idrak kuvvetlerinden oluşur. İnsani nefs; ameli akıl ve nazari akıl olmak üzere iki kuvveden oluşur.[201]

Said Paşa'da Nefs anlayışında tıpkı İbn Sina gibi düşünmektedir. İnsan nefsinin tıpkı İbn Sina gibi üç kısımdan oluştuğunu benimsemiştir. Bunlar; nebati nefs(bitkisel), hayvani nefs ve insani nefstir. Yazarımızın nefs anlayışına göre nebati nefs, hayvani nefse hizmet etmektedir. Hayvani nefste insani nefse hizmet eder. İnsani nefsteki ameli akıl, nazari akla hizmet etmektedir. Nefs anlayışı ile ahlak felsefesi arasındaki ilişki tıpkı İbn Sina'daki gibidir. Nefsin kuvvelerinin birbirleriyle olan ilişkilerinden temel erdemler ortaya çıkmaktadır. Ameli aklın hayvani nefsin içinde var olan gazabiyye kuvvetine hâkim olmasıyla, yiğitlik erdemi ortaya çıkar; şeheviyye kuvvetlerine hâkim olmasıyla da iffet erdemi ortaya çıkmaktadır. Temyiziyye kuvveti ile ilişkili olarak da hikmet erdemi ortaya çıkmaktadır. Yiğitlik, iffet ve hikmet erdemlerinin uyumuyla da adalet erdemi ortaya çıkmaktadır[202] Bu dört erdem her kimde bulunursa o kişi ahlak-ı cemile (güzel ahlak) sahibi olur.

5.8.4 Ahlakın Değişip Değişmeyeceği Problemi

Düşünce tarihinde ahlakın doğuştan tabii olarak insanda mevcut mu olduğu yoksa sonradan mı kazanıldığı tartışma konusu olmuştur. Ahlakın doğuştan mevcut olduğunu ve asla değişmeyeceğini savunanlar, davranışların kaynağı olarak "hulk" u görürler ve onun doğuştan bizde olduğunu savunurlar. Yusuf Has Hacip, Kâtip Çelebi

---

[201] İbn Sina, (2019). **Ahvau'n-Nefs**, İsmail Hanoğlu (Çev.), Elis Yayınları, Ankara, s:68.

[202] Said Paşa, **Tabsıratü'l-İnsan**, s:49; Toktaş, F., **İbn Sina'nın Risale Fi İlmu'l-Ahlak Risalesinin Takdim, Tahkik ve Çevirisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s:194. https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuifd/issue/26803/282056. 10.05.2023.

Nasıruddin Tusi gibi düşünürler bu görüşü savunurlar. Ahlakın sonradan kazanılan, eğitim ve çevre gibi faktörlerle elde edildiğini ve değişebileceğini savunanlara da Platon, Aristoteles, Farabi, İbn Sina gibi düşünürleri örnek gösterebiliriz.[203]

İbn Miskeveyh(421/1030) Tehzibü'l-Ahlak eserinde ortaya koyduğu anlayışa göre ahlakın riyazetle değişebileceği fikrini savunmaktadır. Kendinde sonra gelen Nasiruddin Tusi ve Kınalızade gibi önemli alimleri de etkileyen İbn Miskeveyh, ahlakın riyazetle değişip değişmeyeceği probleminde de bu alimleri etkilemiştir. Tusi ve Kınalızade de ahlakın riyazetle değişebileceği fikrini benimsemektedirler.[204]

Zikrettiğimiz diğer düşünürler gibi Mehmet Sait Paşa da ahlakın değişebileceğini savunmaktadır. Ahlakın değişmesinin derece derece olduğunu ve her dereceye alışkanlık kazanılması için uygun bir zaman gerekli olduğunu savunmaktadır. İnsan yaşantısında ahlak bir anda değişmez, zamanla ve derece derece değişir. Ayrıca insan, kendisinde beğenmediği yerilen vasıfların tamamen bertaraf edilmesini murad eder ise hepsini tamamen yok edemese bile maksadı olan miktarı bertaraf etmeyi başarır. Bir davranışın kısa aralıklarla sık sık tekrarlanarak alışkanlık haline getirmesi istenilen dereceye gelsin.

Ahlakın oluşmasında veya değiştirilmesinde etkili olan diğer bir husus da çevre faktörüdür. Ahlakın derece derece alışkanlık haline getirilmesinde çevre faktörü önemli bir yer tutmaktadır. Yazarımız, eserinde Nefs isimli öğrenciyi ilim tahsil edilen bir dairede bulunduğunu yanında edep, adalet gibi övülen arkadaşları ile tasvir etmektedir. Nefs bu arkadaşları yanındayken iyi ve güzel ahlaka sahiptir. Nefs, gönül odası ya da kizb(yalan) mağarasındayken ya da yanında işret, su-i hulk gibi kötü arkadaşlarıyla birlikte tasvir ederken yerilmiş işler yapan, ahlakı bozulmuş ya da bozulmaya yakın bir durumda anlatarak bu kuvvelerin yerilmiş olduğunu anlatmaktadır.

Said Paşa'nın incelediğimiz kitabında insanın karşısına çıkan ilk zorluk veyahut mücadele genç bir delikanlı olduğu zaman beliriveren şehvet duygusudur. Nefs, şehvet

---

[203] Tusi, N., (2007). **Ahlak-ı Nasıri**, çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, İstanbul, s:181. Has Hacip, Y., (2004). **Kutadgu Bilig**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, çev. Yaşar Cağbayır, Ankara, s:36-37.
[204] İslam Düşünce Atlası, İbn Miskeveyh, https://islamdusunceatlasi.org/ibn-miskeveyh/327.

duygusuyla karşılaştığında ondan pek hoşlanmasa da ondan ayrılmamaktadır. Akıl, nefsin yanında şehveti gördüğünde onu kovmak istemekte fakat bu mümkün olmadığı için onun terbiyesiyle uğraşmaktadır. Akıl hem nefsi hem de şehveti terbiye altına almaya çalışmaktadır. Buradan anlaşılıyor ki insan nefsinin terbiye edilmesi mümkündür. Yani Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa, insan nefsinin terbiye edilebileceği fikrini kabul etmektedir.

Ahlakın riyazetle değişip değişmeyeceği hususunda âlimler farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazı âlimler ahlakın doğuştan geldiğini, yaratılış itibariyle insanda mevcut olduğunu bu yüzden ahlakın riyazetle değişmeyeceğini savunmaktadır. Bazı âlimler de ahlakın doğuştan, yaratılış itibariyle insanda bulunduğunu fakat iyiyi ve kötüyü seçme hakları bulunduğunu bu sebeple ahlakın riyazetle değişebileceğini savunmaktadır.

Müellifimiz ise ahlakın riyazetle değişebileceğini savunmaktadır. İncelediğimiz bu eserde yazar, insanının ahlakını iyi yönde değiştirebilmek için aklı hoca olarak insana tayin etmektedir. İnsan kitap boyunca çeşitli kuvvelerle karşılaşmakta ve bu kuvvelerden hangisi iyi hangisi kötü akıl sayesinde öğrenmektedir. Akıl, insana rehberlik ederek onu doğru yolda ilimle terbiye etmektedir. Devamlı öğütler vererek insanı zararlı kuvvelerden uzak tutmaya çalışmaktadır. Kitapta aynı zamanda akla yardımcı olarak bazı kuvveler verilmektedir. Bu yardımcı kuvvelerle birlikte akıl nefsin yani insanın terbiye ederek kamil insan mertebesine ulaşmasına yardımcı olmaktadır.[205]

5.8.5 Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Ahlak Anlayışı ve İslam (Dini) Ahlakı

İslam ahlakını eserlerinde en iyi şekilde işleyen düşünürümüz Gazali'dir. Gazali'nin kalplerin keşfi anlamına gelen Mükaşefetü'l Kulüb isimli kitabında islam ahlakını maddeler halinde ayet ve hadislerle destekleyerek anlattığını görmekteyiz. Mehmet Said Paaşa'nın kitabında gördüğümüz, incelediğimiz kuvveleri Gazali'nin eserinde İslam literatürüne uygun olarak açıkladığını görmekteyiz. Gazali; gazap, şehvet, riyazet, sevgi gibi konuları ayet ve hadislerden örneklerle anlatmaktadır.Gazali'nin bu

[205] Bkz. Said Paşa, A.g.e., s:1-78.

kitabıyla Mehmet Said Paşa'nın işlediğimiz kitabı ele alınan maddeler yönünden benzerlik gösterse de Gazali'nin uydurma ve zayıf hadisleri kitabında işlemesi, Paşa'nın ise ayetlerle ve çok az da olsa sadece sahih hadislerden faydalanması yönünden farklılık göstermektedir.[206]

Müellifimizin ahlak anlayışı ile İslam ahlakı arasında çok büyük benzerlikler vardır. Said Paşa'nın eserinde doğrudan Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle birlikte ahlak anlayışına yer vermesi ahlak anlayışını sağlam bir temele dayandırarak destekleme amacı gütmektedir.

Mehmet Said Paşa, gazap kuvvetiyle ilgili konuyu eserinde ele alırken "Onun beraberindekiler ise, kâfirlere karşı çok çetin, kendi aralarında son derece merhametlidirler." [207] Gazap kuvvetinin cihat etmek için gerekli olduğunu fakat insanların birbirlerine karşı hoşgörülü ve merhametli olmaları gerektiğini ve bunun için de insanın öfkesini yutması gerektiğini zikredilen ayetle desteklemektedir.

Said Paşa, cehaletin kötülüğünü ve ilmin iyiliğini anlatırken aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'den ilgili ayetlerle fikrini desteklemektedir. Bunlardan "İşte onlar hayvanlar gibidir hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafil onlardır"[208] ayeti Kerimesini cehaletin ne kadar kötü olduğunu anlatırken yararlanmıştır. Şu "(Allah) hikmeti kime dilerse ona verir. Kime de hikmet verilirse muhakkak ki ona çok hayır verilmiştir"[209] ayet ile de ilim kuvvetinin övülen ve beğenilen bir kuvve olmasını ve bu kuvve güzel bir şekilde değerlendirilir ise hikmetin meyvelerinin oluşmuş olacağını bu şekilde destekleyerek anlatmaktadır.

Mehmet Said Paşa, "Halk" kelimesinin yaradılış olduğunu ispatlamak için de insanın yaradılışını anlatan "Andolsun ki biz insanı kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattık"[210] ve "Sonra onu düzenli bir şekle sokup, içine kendi ruhundan üfledi"[211] ayetlerini delil göstererek konuyu ele almaktadır.

---

[206] Gazali, (2016). **Mükaşefetü'l-Kulüb**, Atilla Cengizoğlu(çev.), Merve Yayınları, İstanbul, s:1-552.
[207] Fetih Suresi, 29. Ayet.
[208] A'raf Suresi, 179. Ayet.
[209] Bakara Suresi, 269. Ayet.
[210] Hicr Suresi, 26. Ayet.
[211] Secde Suresi, 9. Ayet.

5.9 Diyarbekirli Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan Eserinin Olumlu ve Olumsuz Karakterleri

5.9.1 Olumsuz Karakterler

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan kitabında geçen olumsuz sayılan karakterler şunlardır:

Hüsn: Güzellik demektir. Dünya ziynetleri, dünya güzellikleri insanın gönlünü ve aklını tamamen ele geçirir ise o insan aldanmışlardan olur. Yazarımız hüsnü insanı aldatan geçici bir şey olarak tanımlamaktadır. Güzellik gelip geçicidir ona aldanıp bir ömrü heba etmek, ziyan etmek akılsızlıktır.

Şehvet: Şiddetli bir şekilde bir şeyi istemek, arzulamak manasına gelmektedir. Sait Paşa, şehvetin terbiyesinin edilmesi gerektiğini itidalli olarak nefsin yanında bulunmasının bir sakıncasını olmadığını anlatmaktadır. Şehveti aklın gözetiminde tutar. Eserinde bu kuvvenin ifratının da tefritinin de iyi olmadığını belirtmektedir.

Cehl: İlim ve marifetten mahrum olmak manasına gelmektedir. Bütün fenalıkların kaynağı olarak cehalet gösterilir.[212] Paşa, cehli bir rezil olarak tanımlamaktadır. Cehlin şehvetle birlik olup nefsi doğru yoldan çıkarıp akıl ile alay eden hayâsız bir kuvve olarak nitelemektedir. Cehli ilim kuvvesi ile yok etmek gerektiğini eserinde belirtmektedir.

Heves: İnsanın hoşuna giden gelip geçici isteklerdir. Yazarımız eserinde hevesi sır dolu bir köşk olarak ele almaktadır. Akıl, nefsin heves köşküne gitmesini istemediği için aklın istemediği ve nefsin hoşuna giden kendisini ondan alamayan bir istek olduğu anlaşılmaktadır.

Hata: Kasıt olmadan yapılan günah veya kusur anlamlarına gelmektedir. Mehmet Sait Paşa, yol kesici eşkıyalara mekân olan korkunç bir sahra olarak nitelemektedir. Bahsi

[212] Bilmen, Ö. N., (1967). **Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, s:34.

geçen eserde Nefs, Hatadan gözünü açıp Akla sığınmaktadır. Yani insan hata yapabilir önemli olan gözünü açmak ve hatayı görmek ve akla sığınmaktır.

Haset: Arapça çekememek manasındadır. Başkasında olan nimetten (can, mal, sıhhat) huzursuz olup elem duyarak o kişiden o nimetin gitmesini istemek demektir.[213] Müellifimize göre haset, kıskançlık demektir. Nefsin ilmini, arkadaşlarını, iyi huyunu kıskanan bir habistir. Haset, nefsin iyi olmasından hoşlanmadığı için onu kötü yola sürüklemek istemektedir. Bunun içinde ona vesvese verir; iyi olanı kötü, kötü olanı da iyi gibi göstermeye çalışmaktadır.

Adavet: Düşmanlık ve zulmetme anlamına gelir. Yazarımıza göre adavet, hasetle birlikte uyumlu olarak hareket etmektedir. İnsanın gençliğini elinden alan bir katildir.

İşret: Eğlence, yeme, içme anlamlarında kullanılır. Sait Paşa'ya göre işret, insana sarhoşluk veren bir içki ve eğlence meclisidir. İnsanın aklını başından alır ve insanı çok ahlaksız, rezil bir hale koymaktadır. İşret yüzünden iradesi elinden giden insan, türlü kötülükler ve rezillikler yapmaktadır.

Kibir: Arapça büyüklenmek manasına gelmektedir. Kendine ait olan herhangi bir özellikten ya da bir şeyden dolayı böbürlenerek kendini üstün görmektir. Paşa'ya göre kibir, nefsin ilminden dolayı büyüklenmekte ve çevresindekileri küçümsemektedir. Nefs, kibrinden dolayı kendisine ilim öğreten hocasını küçümsemekte ve onun verdiği öğütlere "sen beni cahil mi sandın?" diye azarlamaktadır. Öğrendiği ilimden dolayı böbürlenmektedir.

Ucb: Kendini beğenip büyüklenmek demektir. Kitapta biraderi kibir ile ilim tahsilinde bulunan nefsin yanına gelip ona yalakalık yaparak aklını çelmektedirler. Bu iki biradere kanan nefs, kendini diğer bütün insanlardan üstün görerek böbürlenmekte ve hocası olan aklı küçümseyerek onu kovmaktadır. [214]

Gazap: İnsanın başına gelecek tehlikelerden kendini koruması için Yüce Allah'ın kullarına ihsan ettiği bir kuvvedir. Bu kuvvenin ifratı insanın kendisine ve çevresine

[213] Rıfat, A., **Tasvir-i Ahlak**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, s:105.
[214] Cebecioğlu, E., (2005). **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, s:668.

zararlı olabilecek gözü kör edecek bir öfkedir. Tefriti ise insanın kendisini korumaktan aciz olmasıdır. İnsandan istenilen ve uygun olan bu kuvvenin itidalli bir şekilde tutulmasıdır.

Su-i Hulk: Kelime anlamı kötü ahlaktır. Kötü huy sahibi kişiyi adlandırır. Kitapta tiksindirici bir insan olarak geçmektedir. Bu iğrenç kılıklı insan nefse istihza isminde bir yılan vererek onun bütün dostlarıyla arasının açılmasını sağlamaktadır.

İstihza: Küçük düşürücü ve güldürücü hareketlerle kusurlarını, eksikliklerini açığa çıkararak alay etmektir. Bu eserimizde su-i hulk'un, nefse verdiği zehirli ve uğursuz bir yılan olarak geçmektedir. Nefs, bu yılanla tüm dostlarını korkutup onlarla alay etmektedir.[215]

İştiyak: Derin arzu, özlem anlamına gelmektedir. Müellifimizin adı geçen eserinde iştiyak, şehvetle birlik olup nefsin geçmişteki sevgiliye özlemini arttırarak onu yolundan saptırmaya çalışmaktadırlar. Nefsin, hüsne özlemini iştiyak arttırıyorlar ve şehvette onunla birlik olup nefsi yolundan saptırmaktadırlar.[216]

Hırs: Açgözlülük, dünya malına doymamak manalarına gelmektedir. Mehmet Sait Paşa'nın kitabında hırs, sadece nefsin bilmediği bir memlekette önünde durduğu iskele olarak geçmektedir.

Gaflet: Kulun Allah'tan habersiz olması halidir. Kitapta sadece bir belde olarak geçmektedir.

Tul-i Emel: Uzun emel, hırsla makam-mevki tutkusundan doğan çirkin bir haslettir. Eserde dünyayı dolaşmış bir seyyah olarak geçmektedir.

Kizb: Yalan söylemek anlamına gelen bir kelimedir. Tabsıratü'l-İnsan da Tul-i Emel isimli seyyahın anlattığı içinde defineler olan tehlikeli bir mağara olarak geçmektedir.

---

[215] Rıfat, A., **Tasvir-i Ahlak**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, s:153.
[216] Cebecioğlu, E., (2005). **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, s:667.

Haram: Kelime anlamı yapılması uygun olmayan yasaklanılan. Sait Paşa'nın incelediğimiz Kitabında zehir saçan bir ejderha olarak geçmektedir.

İrtikâp: Kötü bir şey yapmak, suç işlemek anlamlarına gelir. Kitapta duran bir gemi olarak geçmektedir. Nefs zoraki bir hal içindeyken bu gemiye binerek yolculuğa çıkmaktadır.

5.9.2 Olumlu Karakterler

Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan kitabında geçen olumlu sayılan karakterler şunlardır:

Tevfik: Allah'ın yardımlarıyla bir kulunu başarıya erdirmesidir. Kitapta hayat isimli hükümdarın, nefsin terbiyesi için müracaat ettiği pirin adıdır.[217]

Vicdan: Kişinin doğruyu ve yanlışı ayırt etmesini sağlayan iç mahkemedir. Kendisine müracaat edilen Tevfik isimli pirin seyahate çıkacağı ülkenin adıdır.[218]

Akıl: İnsanı diğer canlılardan ayıran, doğruyu yanlıştan ve hakkı batıldan ayıran düşünme ve kavrama melekesidir. Yazarımızın adı geçen eserinde Tevfik'in nefsi emanet ettiği hocası olarak geçmektedir. Akıl, daima nefs'e doğru yolu göstermekte ve onu yanlışlar konusunda uyarmakta, öğüt vermektedir.

Irz: Kavram olarak bir kimsenin başkaları tarafından dokunulmaması ve saygı gösterilmesi gereken iffetidir. Kitapta akla yardım eden ailesinden biri olarak geçmektedir.

Namus: Bir kişinin dine ve edebe aykırı işlerden fırsat varken bile kaçınması ve kişinin doğru, dürüst olmasıdır. Eserde nefsi, şehvet ve cehlin elinden kurtarmaya çalışan aklın aile fertlerinden biri olarak geçmektedir.

---

[217] Cebecioğlu, E., A.g.e., s:657.
[218] Rıfat, A., **Tasvir-i Ahlak**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, s:363.

Hayâ: Edep, utanmak anlamlarına gelmektedir. İnsanın kötü şeylerden utanması ve çirkin şeylerden uzak durmasıdır. Tabsıratü'l-İnsan da nefsi, şehvet ve cehlin elinden kurtarmaya çalışan aklın aile fertlerinde bir diğeridir.

Gayret: Çabalama, çalışma, uğraşıp didinme ve çalışma isteği anlamlarına gelmektedir. Eserde aklın ailesinden olan, akla yardım eden diğer bir fert olarak geçmektedir.

İlim: Bilmek manasına gelir. Kitapta akıl, nefse öğüt verirken cehlin düşmanı olarak anlatmaktadır. Akıl bu kuvveden övgüyle bahsetmektedir.

Edep: İyi, güzel ahlak anlamlarına gelmektedir. Söz olarak ve eylem olarak güzel davranışta bulunmaktır. Aklın arkadaşı olarak akla, nefsi şehvet ve cehlin elinden kurtarmak için yardım eden bir kuvve olarak geçmektedir.

Hicap: Arapça perde, örtü, engel demektir. Eserde edep ve nefsin yanında bulundurduğu hakiki arkadaşlarından biri olarak geçmektedir. Nefsi; işret, şehvet ve cehlin elinden kurtarmak için akla yardım etmektedir.

Nedamet: Pişman olmak anlamına gelmektedir. Yapılan ya da yapılamayan bir şeyden dolayı pişmanlık duymaktır. Kitapta nefsin, kibir ve ucb ile seyahat ettikleri bir memleket olarak geçmektedir[219]

Basiret: Arapça idrak, feraset, kalp gözü ile görüş demektir. Tasavvufta kalbin kuvveti olan basiret, Allah'ın doğruya erdirmesi ile kalp gözünün açılması ile eşyanın hakikatleri ve manalarının görülmesidir. Kitapta Nedamet Ülkesinde Kibir ve Ucb'un, kavgaya tutuştuğu zat olarak geçmektedir.[220]

İntibah: Uyanış, uyanma manalarına gelmektedir. Eserde kibir ve ucb ile kavga eden Basirete yardım ederek o ikisini katlederek nefsin gözünü açıp uyanmasını sağlamaktadır.[221]

---

[219] Rıfat, A., A.g.e., s:239.
[220] Cebecioğlu, E., (2005). **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, s:85.
[221] Efendi, R., (2008). **Tasavvuf Sözlüğü**, İnsan Yayınları, İstanbul, s:237.

Tevazu: Arapçada alçakgönüllülük anlamına gelmektedir. İncelediğimiz kitabımızda kibir ve ucbun cansız bedenlerini gören nefsin korkup sığındığı bir tekke olarak geçmektedir.

Rıfk: İyi huyluluk, yumuşak başlılık ve nezaket olarak tanımlanmaktadır. Tabsıratü'l-İnsan da Gazap isimli zatla arkadaş olan nefsi onun elinden kurtarmak için aklın yardım aldığı halis arkadaşlarından biri olarak geçmektedir. Akıl, nefsi bu korkunç gazabın elinden, rıfk ve mülayemet sayesinde kurtarmaktadır.

Mülayemet: Lügatte ağırbaşlılık, sabırlılık ve yumuşak huyluluk anlamlarına gelmektedir. Eserde Aklın, nefsi gazaptan kurtarmak için yardım istediği diğer bir halis arkadaşıdır.

Hüsn-i Hulk: Kelime anlamı iyi ve güzel huy demektir. Kitapta aklın, nefsin olmasını istediği ve bunun için ona hem öğüt verip hem de çokça övdüğü, ne olduğunu uzun uzun anlattığı bir huydur.

Hikmet: İlim ve akılla gerçeği bulmak, amel ve bilginin birlikte bütünleşmesinden meydana gelen bilgeliktir. Kitapta ahlakın usul ve esasları kısmında yazarımız tanımlamakta ve açıklamaktadır.

İffet: Kelime olarak günahtan, kabahatlerden kaçmak demektir. Her türlü isteklere, şehevi arzulara karşı sabırlı olmaktır. Şehvetin ifrat ve tefrit derecesinde olmadan itidalli olmaktır.[222] Yazarımız eserinde ahlakın usul ve esaslarını dörde ayırmış ve üçüncü sırada iffete yer vermektedir.[223]

Adalet: Zulmün zıttıdır ve yasaklardan kaçmak anlamına gelir. Adalet, düşünce tarihinde büyük erdemlerden biri olarak kabul edilmiştir. Adalet ruhun kuvvetlerinin uyumlu ve ölçülü bir şekilde yüceltilerek hepsinden doğacak erdemlerin birleştirilmesidir.[224] Sait Paşa'nın incelediğimiz bu kitabında, insanın iç yüzünün dört esası başlığı altında ve ahlakın usul ve esasları başlığı altında ele almaktadır.

[222] Rıfat, A., **Tasvir-i Ahlak**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, s:179.
[223] Bkz. A.g.e., Tabsıratü'l-İnsan.
[224] El-Hâkim, S., (2005). **İbnü'l-Arabi Sözlüğü**, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s:45-46.

Müellifimize göre adalet tıpkı İbn Sina'daki gibi hikmetli olmak için şehvet ve gazap kuvvelerini ifrat ve tefritten men ederek idare eden bir müdürdür.

İstikamet: kelime anlamı lügatte doğruluk manasındadır. Yeme, içme, uyuma gibi din ve dünya işlerinde ölçüye uyarak "sırat-ı müstakim" e sımsıkı bağlı olmaktır.[225] Yazarımız eserinde Nefs'in "definelere sahip olacağım" diye Kizb mağarasına gireceğinde onu uyaran İstikamet beldesinin ahalisidir. Paşa, İstikameti doğru yolu gösteren insanların ikamet ettiği belde olarak bu şekilde ele almaktadır.

Tevbe: kelime anlamı günahtan pişmanlık duyarak vazgeçmek anlamına gelir. Sait Paşa, tevbeyi eserinde bir nehir olarak tasvir etmektedir. Nefs günahından pişmanlık duyup aldığı yaraları iyileştirmek, acısını azaltmak ve temizlenmek için bu nehirde yıkanmış ve içini huzur kaplayarak nehirden tertemiz bir şekilde çıkmıştır. Paşa, tevbeyi bu şekilde ele alarak tevbenin günahlardan arınma, temizlenme anlamına geldiğini ve günahlardan dolayı alınan ruhi, manevi yaraları iyileştirici etkisini anlatmaktadır.

Selamet: Kelime anlamı kalp ve vicdan olarak manevi kirlerden uzak tertemiz olmak, kederden ve zarardan kurtulmak demektir. Yazarımız eserinde Tevbe nehrinde yıkanan Nefs'in kendini Selamet isminde firdevs cenneti gibi güzel ve ferah bir bahçede birke-i necat(selamet havuzu) havuzunun içinde tasvir etmektedir. Nefs bu havuzda iken vücudunda kuvvet kalbinde ferahlık bulmuştur. Paşa'ya göre selamet, insana kuvvet ve ferahlık veren bir şeydir.

Aşk: kelime anlamı ifrat derecesine varan muhabbettir. Bir kimseye duyulan aşırı sevgi ve ilgidir. Kitapta nefsin girdiği heves köşkünün bir odası olarak geçmektedir. Bu odada nefs, hüsn ile karşılaşmış ve aklı başından giderek aşırı muhabbet duymaktadır.

Hülya: kelime anlamı tatlı düş, kuruntu, vehim ve hayal manalarına gelir. Gaflet beldesinde yaşayan vakarı yüce bir şehriyar olarak geçmektedir. Nefs, Hülya'nın

[225] Cebecioğlu, E., **Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü**, s:86.

misafirhanesinde konaklamış ve burada olmadık hayallere kapılarak kizb ve harama bulaşmaktadır.

Daha önce konunun içinde bazı kısımlarını paylaştığım meşhur muhammesin tamamını paylaşmak istiyorum. Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın meşhur muhammesi:

"Sen usandırma eli el de usandırmaz seni

Hilekârlık eyleme kimse dolandırmaz seni

Dest-i a'dâdan soğuk su içme kandırmaz seni

Korkma düşmenden ki ateş olsa yandırmaz seni

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

Hep geçer 'âlemde hiçbir hâlete yoktur sükûn

Zevke bak değmez teessüf etmeğe dünyâ-yı dûn

İstikâmet şerr-i a'dâdan seni eyler masûn

Hakk eder ashâb-ı sıdkın hasmını elbet zebûn

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

İster isen hıfz ede 'ırzın Hudâ-yı lem-yezel

'Irzına a'dâ-yı bed-hâhın bile verme halel

Tâ ezelden söylenir halkın dilinde bu mesel

Celb eder elbetde insâna mükâfâtı 'amel

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

Garrelenmez rûz-i ikbâlin görüp ehl-i hıred

Her günü bir gad eder ta'kîb her sebti ehad

Seyl-i mevt ettikde berbad ömrü baht etmez meded

Böyle âteş-meşreb olma hâk olur birgün cesed

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

Halkı tahrîb eyleyip de kendin âbâd eyleme

Bu cihânda ev yapıp 'ukbânı berbâd eyleme

Nef'in içün zâlim-i bî-rahme imdâd eyleme

'Âlemi tenfîr eden hâlâtı mu'tâd eyleme

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

Seyyiât insâna nefs-i kemterîninden gelir

Her hacâlet Âdem'e sû-i karîninden gelir

'İzzet ü zillet mekâna hep mekîninden gelir

İstikâmet müstakîmü'l-hâle dîninden gelir

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

Düşmeni tezlîl için hîle ile etme iştigâl

Hüsn-i efkâra olur hâil cihânda sû-i hâl

Yüzsuyu dökme teessüf çekme etme kıyl ü kâl

Sen sakîm olma verir maksûdun elbet Zü'l-Celâl

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

At riyâyı elden ıslâha çalış ef'âlini

Boşboğazlık etme ta'dîl eyle kıyl ü kâlini

Sen ne türlü saklayım dersen de sû-i hâlini

Hakk Te'âlâ senden a'lemdir senin hâlini

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

Hâline şeytân güler gördükde sende gafleti

Üstüne güldürme öyle düşmen-i bed-sîreti

Hâin olma ver emânetle cihâna şöhreti

Herkesin destindedir 'âlemde zill ü rıf'ati

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni

Zâmin ü kâfil olan erzâka Hâlık'dır sana

Mâsivâya ser-fürû' etmek ne lâyıkdır sana

Izdırâbı celbeden meyl-i alâyıkdır sana

Gayr içün düşme lisân-ı nâsa yazıkdır sana

Müstakîm ol Hazret-i Allah utandırmaz seni[226]”

(Diyarbakırlı Said Paşa/ Divan Rahmetullahi Aleyh)

Diyarbekirli Mehmet Sait Paşa muhammesinde; doğru, dürüst, ahlaklı insanın tanımını yapmaktadır. İnsan, Allah'ın yolunda istikamet üzere olunursa hiçbir şeyden korkmaya gerek olmayacağını; Allah'ın ahlaklı, iyi bir kişiye yardım edeceğini ve onu üstün kılacağını anlatmaktadır. Ahlaklı olmak insana gideceği yol, yapacağı işler hakkında istikamet üzere olan insan hiçbir şeyden korkmaz. İnsan, sadece Allah'a güvenmelidir. Allah'a güvenen, ona inanan insan her şeyden emindir.

Müellifimizin muhammesindeki, ahlaklı olmak ve ahlaklı insanın özellikleri yaptığımız sadeleştirme hikâyesiyle uyumludur. Muhammesinden çıkarılan özellikleri maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1) İnsan kendisine yapılmasını istemeyeceği bir şeyi bir başkasına da yapmamalıdır.

2) Ecel gelince hiçbir şeyin faydası yoktur. Topraktan gelen yine toprağa döner o yüzden insan elinde olan şeyler için kibre kapılmamalıdır.

3) Kötü alışkanlıklar kötü arkadaştan ve kötü bir çevreden gelir. Bu yüzden insanın arkadaşını ve çevresini iyi insanlarla çevrelemesi gerekiyor. Tabi bunun içinde ilk önce kendisi iyi olmalı ve kendisini görmek istediği makamı iyi bilmelidir.

4) Düşmanını küçük düşürmek için hile yapmak kötü bir ahlaktır. Ne düşmanın için ne de kendi yararın için hile yapmak kötü bir davranıştır.

5) Gafletten uyanmak gerekir, yücelmekte alçalmakta insanın elindedir.

6) Allah kulunun rızkını verir. Buna inanan üç kuruş için kimseye boyun eğmez, kuldan medet ummaz.

[226] Bkz. Kılıç, A., (2016). **Diyarbakırlı Said Paşa Divanı'nın Neşri Üzerine Notlar**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s:40-41. Erdoğan, K., (2004). **Diyarbakırlı Said Paşa Divanı**, Manisa, Tekin Matbaası.

6. SONUÇ

Çalışmada Diyarbekirli Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan eserinin sadeleştirmesi yapılarak, onun hayatı ve ahlak anlayışı hakkında bilgiler verilmiştir Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa'nın İslam filozoflarından etkilendiğini ve özellikle de İbn Sina'dan etkilendiğini görülmektedir.

Tabsıratü'l-İnsan kitabında Nefs daima Cehl ve Şehvete aldanıp yanlış yollara ve çıkmaz yollara girer. Akıl ise sürekli olarak Nefsin peşinden gidip Nefsi kontrol etmeye çalışır onunla konuşarak doğru yolu anlatıp gösterir. Hatta kitapta yer yer Aklın Nefsi azarladığını bile görülmektedir.[227] Akıl, Nefsi doğru yola sevk etmek ve doğru yoldan ayırmamak için çok çaba sarf etmekte nihayetinde de sabrının selametine ermektedir.

Diyarbekirli Mehmet Said Paşa ahlakı temellendirirken aklı öne çıkardığı açıktır. Paşa, nefsi tıpkı bir çocuk gibi görmekte yani iyiyi, kötüyü ayırt edebilecek kabiliyetinin olmadığını bu sebeple de yanlış yapabileceğini anlatmaktadır. Bu yüzden akıl nefsi iyiye yönlendiren, kötü olan şeylerden korumaya çalışan tıpkı bir anne-baba gibi veyahut da yol gösteren bir rehber gibi görmektedir. Ona göre akıl olmazsa nefs kendini kontrol edemez yanlış yapar. Bu sebeple de ahlaklı olabilmek için öncelikli şart nefsi kontrol altına alabilecek bir aklın olmasıdır. Aynı zamanda Said Paşa, ahlak hakkında Kur'an'dan da ayetler sunarak İslam'ın ahlak görüşünün de bu olduğunu anlatmış ve kendi ahlâkî görüşlerini desteklemeye çalışmıştır.[228]

Mehmet Said Paşa'nın etkilendiği alimlerden İbn Sina ve İbn Tufeyl bulunmaktadır. Said Paşa'nın bu eseri yazmasında Hayy bin Yekzan isimli kitaptan etkilenmiş olduğunu düşünmekteyim. Bu düşüncemi kaynağı ise Tabsıratü'l-İnsan ile Hayy in Yekzan'ın şekil ve üslup olarak büyük benzerlik göstermesidir. Ayrıca Said Paşa'nın birçok görüşünün İbn Sina ile örtüşmesi de bu düşüncemi destekler niteliktedir.

---

[227] Said Paşa, M., (1872), **Tabsıratü'l-İnsan**, Maarif Nezareti Diyarbakır.

[228] Al-i İmran Süresi, 134. Ayet, Yusuf Suresi, 76. Ayet, Secde Suresi, 9. Ayet vd.(bkz. Said Paşa, M., **Tabsıratü'l-İnsan**).

Mehmet Said Paşa, çocuk terbiyesi ile ilgili konulara da değinmektedir. İnsanî edebin çocukken aldığı terbiye ile olgunlaştığını eğer çocukken gerekli terbiye alınmazsa insanî edebin olgunlaşmakta zorlanacağını belirtmektedir. İnsanın bütün yaşamını ahlaklı yaşaması için çocukken yapılan eğitimin önemine vurgu yapmaktadır.[229]

Kitabın başından itibaren Mehmet Said Paşa, insanın hayatı boyunca peşini hiç bırakmayacak nefsanî duyguların, kuvvelerin bulunduğunu anlatmaktadır. Bu kuvvelerle uğraşmak zorunda kalan insan için çıkış yolu iradesini sağlam bir şekilde kullanmak ve öğrendiği ilmi hayatına geçirebilmektir. İnsanın farklı duygularla karşılaşması gayet tabii bir şeydir. Hayatın normal akışına uygundur fakat iradeli bir şekilde insana verilen salim duygularla birlikte itidalli olması gerekmektedir. Şeriatın emrettiği de toplumun ve İslam Filozoflarının uygun buldukları da budur. Aynı zamanda insanın ölçüyü tutturamayıp yanlış yapması da mümkün olup bunun için de tevbe etmesi gerektiği kitapta anlatılmaktadır.

Mehmet Said Paşa'ya göre insanın ahlakını sadece kuvveler ve zayıf bir irade değil aynı zamanda kötü bir çevre de bozar. Bozuk bir ahlak yapısına sahip arkadaş, aile ya da eş kişiyi de yanlış yola sürükler. Yanlış yola gitmemek için kişinin zaman zaman kendi çevresindeki kişileri de geri çekilip izlemesi ve şeriatın emirleriyle karşılaştırması gerekmektedir. İnsanın bazen çevresini hatta kendisini bile sorgulaması delilik vehminden ötürü değildir. Aksine aklını kullanmaya çalıştığı içindir.

Sonuç olarak eserde anlatılmak istenen insanın hayatı boyunca hem iyi hem de kötü hasletlerle karşılaşacağının bilinmesi ve bu kuvvelerin hangisi iyi hangisi kötü; ne şartlarda iyi ne şartlarda kötü bunun ayrımını yapabilmesidir. Aynı zamanda sadece bilmenin yeterli olmadığı, bu kuvvelerle başa çıkma yolları ve bu kuvvelerle başa çıkılmazsa insanın başına neler gelebileceğinin bilinmesi istenmektedir.

İnsan hayatı boyunca imtihana tutulacaktır bu asla değişmeyecek bir kuraldır. Biz insanlar bu kuralı bilerek yaşamalıyız ve amacımız da daima imtihanı başarıyla geçmek olmalıdır. Ne kadar zorlansakta imtihanın asla bitmeyeceğinin bilincinde

[229] Bkz. Said Paşa, M., **Tabsıratü'l-İnsan**.

olmamız ve aklı kendimize rehber edinmemiz hayatımızı kolaylaştıracak farkındalıklardır. Said Paşa'da eserinde bu farkındalığı oluşturmak istemektedir.

KAYNAKLAR

Acar, M. (2012). *Allah'a imanın ahlaki boyutu.* [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Adsoy, Ş. (2015). *Said paşa ve hülasa-i mantık adlı eseri.* E-Şarkiyat İlmî.

Ağırakça, G. P. (2012). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e mekteplerde ahlak eğitim ve öğretimi.* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Akarsu, B. (1982). *Ahlak öğretileri.* Remzi Kitapevi.

Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü. Ahlak nedir?* İnkılap Kitapevi.

Aktaş, K. (2014). Ahlak ilişkisi ve etiğin gelişim süreci. *Uluslar Arası Yönetim ve Araştırmalar Dergisi, 1*(2).

Akyıldız, G. (July 2009). *Ahlak ve siyasetin bütünlüklü olarak benlik: Muhammed ikbal'in benlik felsefesi.* II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Gelenek ve Bilge Bütünlüğü Sempozyumu. Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin yenileşme tarihinde bir adım: Nisan 1847 talimatı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5.

Alasdair, M. (2001). *Ethik'in kısa tarihi.* Paradigma Yayınları. (Hakkı S., Zelyut Hünler, Trans.).

Algül, H. (Ed.) (2021). Rıfat A. *Tasvir-i ahlak, ahlak sözlüğü.* Büyüyenay Yayınları.

Altaş, E., & Yılmaz M. (2016). İslam düşüncesinde ahlaki önermelerin kaynağı. *Nobel Yayınları. Araştırmalar Dergisi*, *7*(2).

Arslan, A. (2021). *Felsefeye giriş.* Serbest Yayınları.

Aşık Paşa'nın ünlü eseri *Garibname*'nin Wikipedia sayfası. [URL: https://tr.wikipedia.org/wiki/garibname]

Ateş, N. (2021). İmam Mâtürîdî'nin ahlâk düşüncesinde ahlakın kaynağı olarak insan tabiatı. *Din ve Felsefe Araştırmaları, 4*(7), 5-32.

Aydın, S. M., (1991), *Tanrı-ahlak ilişkisi.* T.D.V. Yayınları, Ankara, s. 10-11.

Aydoğan, S. (2007). *Said paşa mizanü'l-edeb (inceleme-metin-dizin).* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Babür, S. (Trans.). (2014). *Aristoteles. Nikomakhos'a etik.* BilgeSu Yayıncılık. (Original work published in the 4th century BCE).

Bentham, J. (2011). *Yasamanın ilkeleri.* (B. Asal, Trans.). On İki Levha Yayıncılık.

Beysanoğlu, Ş. (2020). *Diyarbakırlı fikir ve sanat adamları.* 1. Ankara: San Matbaası.

Bolay, S. H. (1987). *Felsefi doktrinler ve terimler sözlüğü.* Akçağ Yayınları.

Bozkurt, N. (Trans.). (2013). *Platon. Sokrates'in savunması.* Sentez Kitap. (Original work published in the 4th century BCE).

Büyükören, T. (Trans.). (1994). *S. Freud. Kendi kendine psikanaliz.* Düşünen Adam Yayınları. (Original work published in 1926).

Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü.* Anka Yayınları.

Cevizci, A. (2016). *Felsefenin kısa tarihi.* Say Yayınları.

Çetinkaya, B. A. (n.d.). *Felsefe tarihi.* İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İlahiyat Lisans Programı. [URL: https://www.kevserhavuzu.com/documents/1-felsefe-tarihi-179.pdf]

Demir, R. (2019). Osmanlılar dönemi'nde bilim-felsefe birikimine genel bir bakış. *Dört Öge*, (16), 1-17., 1-16. [URL: https://dergipark.org.tr]

Demirkol, M. (2018). *İslam ahlak esasları ve felsefesi el kitabı:* İslam ahlak literatüründe başlıca perspektifler. In P. D. Müfit Selim Saruhan (Ed.), Grafiker Yayınları.

Demirkol, M. (Ed.) (2020). *İslam ahlak esasları ve felsefesi.* Bilay Yayınları.

Diyarbakırlı, M. S. P. (1872). *Tabsıratü'l-insan.* Maarif Nezareti Diyarbakır.

Diyarbakırlı M. S. P. (2022) *Dünya tarihi: Mir'atü'l-iber.* Mostar Yayınları.

Doğan, M. (2009). *İbn Sina'nın ahlak risaleleri ve ahlak felsefesi.* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Dostel, M. O. (Trans.) (2009). *John Stuart Mill. Hürriyet üstüne.* Liberte Yayınları. (Original work published in 1860).

Erdem, H. (1996). *Son devir Osmanlı düşüncesinde ahlak (Tanzimat'tan Cumhuriyete kadar).* Konya Sebat Ofset Matbaacılık.

Erdem, H. (2003). *Ahlak felsefesi.* Konya Hucr Yayınları.

Erdem, H. (2006). *Son devir Osmanlı düşüncesinde ahlak.* İstanbul DEM Yayınları.

Erdem, H. (2000). Osmanlı'da ahlak ve bazı ahlak risaleleri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10*(10). [URL: https://dergipark.org.tr]

Erdoğan, İ., & Demirpolat E. (Eds.) (2017). *İslam felsefesi.* Lisans Yayıncılık.

Erdoğan, K. (2004). *Diyarbakırlı Saîd paşa dîvânı.* Manisa Tekin Matbaası.

Gazali. (2001). *Yol, bilgi ve varlık.* (Köksal C., Trans.). İstanbul: Alperen Yayınları.

Gazali. (2012). *Abidler yolu.* (İlyas İbn Abdullah El-Nihani, Trans.; Köksal C., Trans.). Hisar Yayınevi.

Gazali. (2016). *Mükaşefetü'l kulüb.* (Atilla Cengizoğlu, Trans.). Merve Yayınevi. İstanbul.

Gazali. (2019). *İhya-u ulumu'd-din.* (Serdaroğlu A. ve Arslan A., Trans.). Bedir Yayınları. (Original work published in 1095). (2013).

Immanuel, K. (2013). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi.* (Kuçuradi İ., Trans.). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları. (Original work published in 1785).

İbn Mace. Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid (1998/1419). *Sünen-i İbn Mace; zühd.* Daru'l-Marife. Beyrut.

İbn Sina, İbn Tufeyl. (2019). *Hayy Bin Yekzan.* (M. Şerafettin Yaltkaya, Babanzade Reşid, Trans.). Yapıkredi Yayınları.

İbnülemin, İ. M. K. (1853). *Son asır Türk şairleri*. İstanbul MEB Yayınları..

İslam Ansiklopedisi. (2019). *Diyarbakırlı Mehmet Said paşa.* (Vol. 2). Ankara: TDV Yayınları.

Kaşani, A. (2004). *Tasavvuf sözlüğü.* İstanbul İz Yayıncılık.

Kaya M. C. (Ed.) (2013). Nadir A. N. (Neş.). (1986). Ebu Nasr El-Farabi. *Kitabu arai ehli'l-medinei'l-fazıla.* İSAM Yayınları.

Kaya, M. C. (Ed.). (2013). *Ahlak: mutluluk ve erdem.* (İslam felsefesi: tarih ve problemler). İstanbul İSAM Yayınları.

Kılıç R. (2012). *Ahlakın dini temeli.* TDV Yayınları. Ankara.

Kınalızade, A. Ç. (2021). *Ahlak-ı alai.* In M. Koç (Ed.), Klasik Yayınları.

Kindi. (2014). *Üzüntüyü yenmenin çareleri* (Kindi felsefi risaleler içinde). (Kaya M., Trans.). Klasik Yayınları. İstanbul.

Koç, M. (Ed.). (2021). *Büyük Türk klasikleri: Başlangıcından günümüze kadar.* Ötüken Neşriyat.

Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali Tefsirli. (H. T. Feyizli, Çev.). (2016). Server Yayınları.

Kuyurtar, M. (1992). *İbn Haldun'un ahlak hakkındaki görüşleri.* [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.

Maturidi, *Te'vilatü ehli's-sünne.* (Fatıme Yusuf el-Hıyemi, Trans.; 2004). Beyrut: Müessesetü'r-Risale.

Mercan, İ. (1988). *Mîzânü'l-edeb Diyarbakırlı Saîd paşa.* [Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.

Meydan, A. F. (Trans.) (2013). İmam Gazali. *Kimya-yı saadet.* İstanbul Bedir Yayınevi.

Nesai, Ahmed b. Şuayb b. Ali (2007). *Sünen-i Nesai.* Daru'l-Marife. Beyrut.

Osmanlı'da ahlak eğitimi. [URL: https://www.egitimdebiradimotesi.com/blog/osmanlı-dan-cumhuriyet-dönemine- ahlak-egitimi#_ftn2]. Erişim tarihi: 18.06.2023.

Özdemir, S. (Ed.) (2009). Bursalı Mehmet Tahir. Ahlak kitaplarımız. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*(22), 170.

Özturan, H. (2014). *Akıl ve ahlak: Aristoteles ve Farabi'de ahlakın kaynağı.* Klasik Yayınları.

Özturan, H. (February 2014). Akıl ve ahlak: Aristoteles ve Farabi'de ahlakın kaynağı değerlendirme. *Bilim ve Sanat Vakfı Bülten Arşiv, 1*(84).

Özturan, H. *Klasik dönem meşşai felsefede ahlak.* İslam Düşünce Atlası. [URL: https://islamdusunceatlası.org/klasik-donem-ahlak-ve-siyaset-dusuncesi]

Öztürk, O. (2006). Ahlak olgusunun kaynağı nedir? *Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi*.

Platon. (2019). *Devlet.* (Sabahattin Eyüpoğlu, Mehmet Ali Cimcoz, Trans.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (B. 23).

Rasim, M. E. (Ed.) (2008). *Tasavvuf sözlüğü.* İnsan Yayınları. İstanbul.

Razavi. (2014). *Fütüvvet-name-i kebir*. (Gülten S., Yılmaz H., Trans.). (Osmanlıca, yayın nüshası: Milli Kütüphane, Yazmalar). Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. [URL: https://ekitap.yek.gov.tr/futuvvet-name-i-kebir]

Said, M. P. (Diyarbakırlı) (2016). *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi*. Dergâh Yayınları.

Sunar, C. (1980). *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da ahlak görüşleri.* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Şeker, A. (2006). *İzmirli İsmail Hakkı'da ahlak felsefesi.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi].Selçuk Üniversitesi.

Şener A., Tunç C., Kayaoğlu İ. (2013). İbn Miskeveyh. *tehzibu'l ahlak; ahlak eğitimi.* Büyüyen Ay Yayınları. İstanbul.

Taş, F. (2020). *Diyârbekirli Sa'id paşa-mir'âtü'l-iber*. [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.

Tepe, H. (1998). Bir felsefe dalı olarak etik. *Ankara Doğu-Batı Dergisi.*

Toktaş, F. (2016). İbn Sînâ'nın "Risâle fî 'ilmi'l-ahlâk" risalesinin takdim, tahkik ve çevirisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 7-52. URL: https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuifd/issue/26803/282056

Tusi, N. (2007). *Ahlak-ı nasıri.* İstanbul Litera Yayın.

Türker, Ö. (2020). *İslam felsefesine konusal giriş*. Bilay Yayınları.

Türker, Ö. (Ed.) (2016). *Ahlakın temeli*. *İlem Kitaplığı*. Nobel Yayınları.

Türkmen, S., Yılmaz Y., Aksu B.T., Zülfikar H., Gözaydın N., Parlatır İ. (Hazırlayanlar) (1998). *TDK Türkçe sözlük*. Ankara Yayınları 511.

Uludağ, S. (2011). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul Kabalcı Yayınları.

Uludağ, S. (2020). İbn Haldun. *Şifa'ü's-sa'il*. İstanbul Dergah Yayınları.

Uyanık, F. (2021). *Kindi'nin ahlak anlayışı*. [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.

Ülken, H. Z. (2009). *Ahlak*. İstanbul Ülken Yayınları.

Weber, A. (2011). *Felsefe tarihi*. İstanbul H. Vehbi Eralp.

Yavuz, E. (Çev.) (2017). *Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa*. *İnsana tutulan ayna tabsıratü'l-insan*. Büyüyen Ay Yayınları.

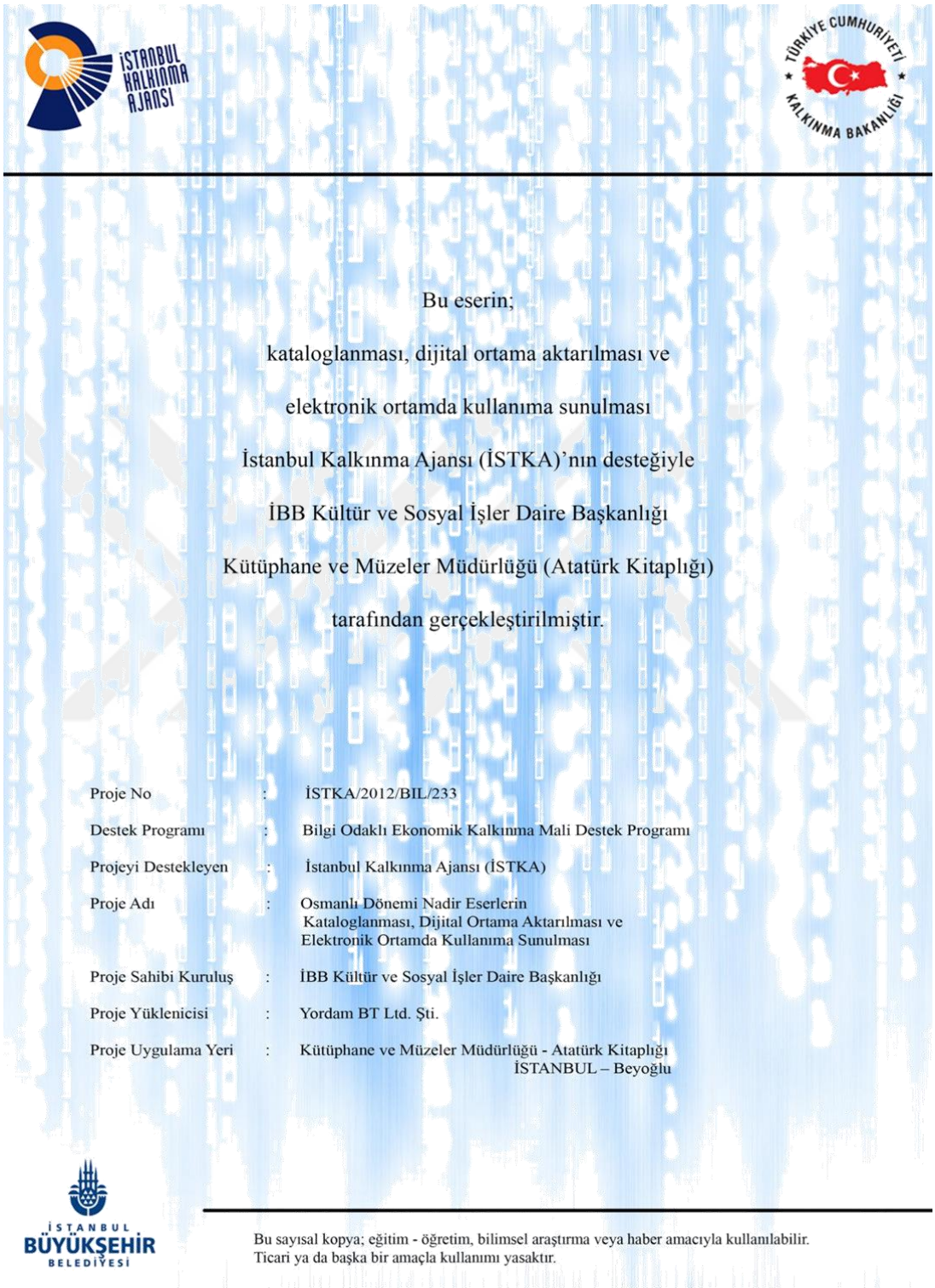
Yazibasi, M. (2014). Klasik Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da ahlâk eğitim ve öğretimi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *3*(4), 761-780.

Yüksel, M. (2015). Etik kodlar, ahlak ve hukuk-hakemli makale. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, *5*(1), 9-26.

Zengin, Z. S. (2022). *II. Abdülhamit dönemi örgün eğitim kurumlarında din eğitimi ve öğretimi*. Çamlıca Yayınları.

EKLER

EK-A: İstanbul Yazma Eserler Kurumu Tabsıratü'l-İnsan

Bu eserin;

kataloglanması, dijital ortama aktarılması ve

elektronik ortamda kullanıma sunulması

İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA)'nın desteğiyle

İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı

Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü (Atatürk Kitaplığı)

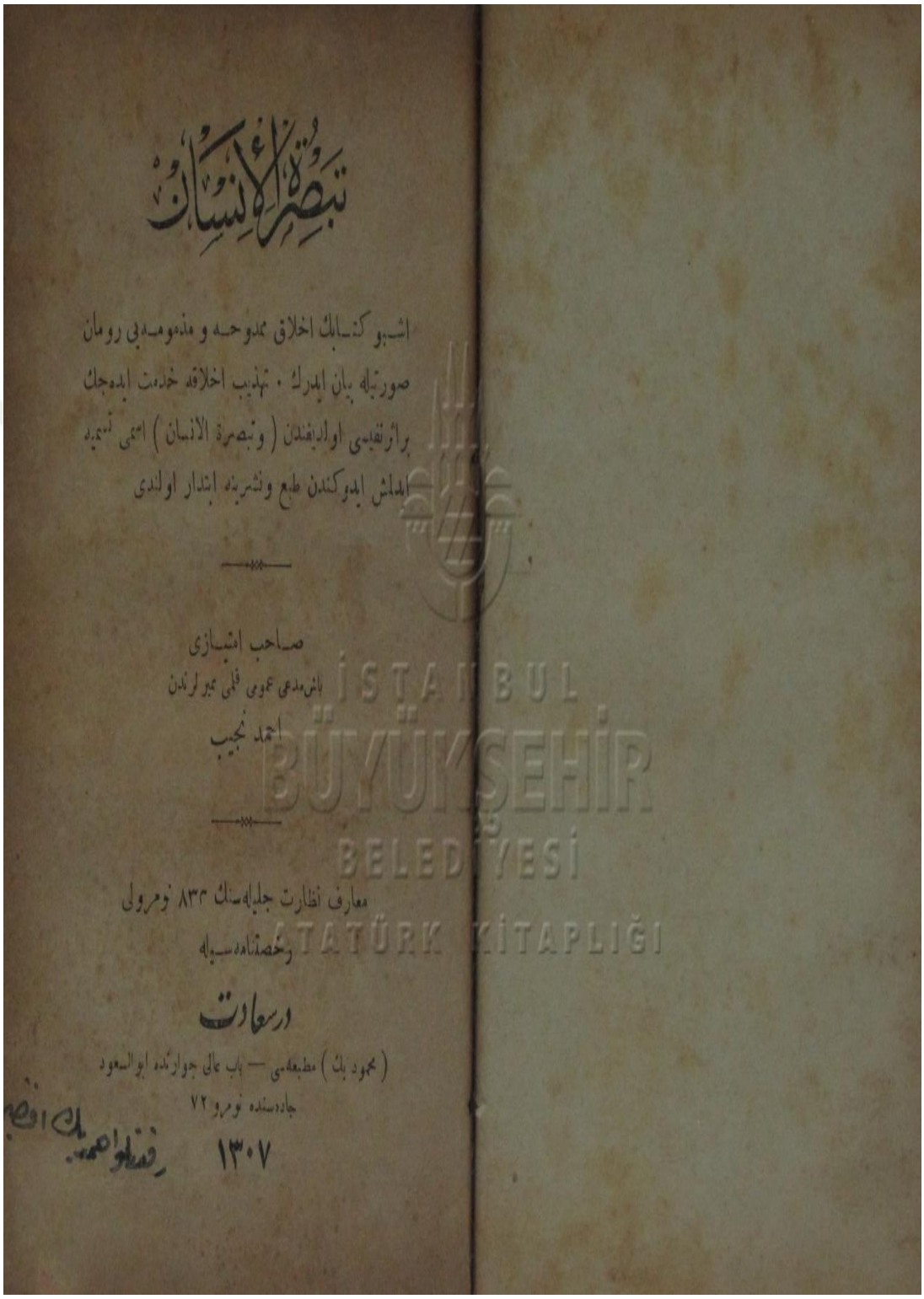
tarafından gerçekleştirilmiştir.

Proje No	:	İSTKA/2012/BIL/233
Destek Programı	:	Bilgi Odaklı Ekonomik Kalkınma Mali Destek Programı
Projeyi Destekleyen	:	İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA)
Proje Adı	:	Osmanlı Dönemi Nadir Eserlerin Kataloglanması, Dijital Ortama Aktarılması ve Elektronik Ortamda Kullanıma Sunulması
Proje Sahibi Kuruluş	:	İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı
Proje Yüklenicisi	:	Yordam BT Ltd. Şti.
Proje Uygulama Yeri	:	Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü - Atatürk Kitaplığı İSTANBUL – Beyoğlu

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Bu sayısal kopya; eğitim - öğretim, bilimsel araştırma veya haber amacıyla kullanılabilir.
Ticari ya da başka bir amaçla kullanımı yasaktır.

EK-B: Diyarbakır Mehmet Said Paşa'nın Tabsıratü'l-İnsan Eseri

تبصرة الانسان

اشبو كتابك اخلاق ممدوحه و مذمومه يى رومان
صورتيله بيان ايدرك . تهذيب اخلاقه خدمت ايدجك
براثر نفيسى اولديغندن (وتبصرة الانسان) اسمى تسميه
ايدلش ايدوكندن طبع ونشرينه ابتدار اولندى

صاحب امتيازى
باش مدعى عمومى فخرى بيولرندن
احمد نجيب

معارف نظارت جليله سنك ٨٣٤ نومرولى
رخصتنامه سيله

درسعادت
(محمود بك) مطبعه سى — باب عالى جوارنده ابو السعود
جاده سنده نومرو ٧٢
١٣٠٧

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

تبصرة الانسان

حکمفرمای شهر بشریت اولان (حیات) نام حکمدار جلیل القدرك داخل دائرهٔ ممالکی کبار زاده‌لرندن (نفس ناطقه) اسمیله مسمی برعقل یعنی اولوب حکمدار مشارالیه شویله‌ك براستاد معارف مستفاده ملازمتنی لازم کلانلره امر ایلدیکی صرده تصرفات معنویه‌ده صاحب اقتدار وقطب دائرهٔ کمال اولدیغی معلوم کبار وصغار اولان توفیق نام پیررو‌شن ضمیرك طریق سیاحتی شهر مذکوره تصادف ایلدی

یعنی مرقومك تربیه‌سی ضمننده پیرمشارالیه مراجعت اولدوقده عزیز صاحب کرامت نفس ناطقه‌یه قابلیت کورمش ایسه‌ده کندوسنك ممالك وجدانیه‌یی سیاحت ایتمکه نفسی اولدیغندن برابرنجه بولنان اصحاب فضائل نصایحندن حکیم حکمت آشنا وفیلسوفی دانا (عقل) نام عارف کثیرالمعارفی (نفس ناطقه) یه خواجه اولمق اوزره انتخاب وآثار حضوریه‌سنی تحویل تمت معنویهٔ غیاب ایتدی

(نفس ناطقه) استادی اولان (عقل) له خدمتنه

دوام وتحصیل معارفه اقدام ایتمکله باشلدیغی وسنی دخی اون بش یاشنه کیردیکی صرده برکون کوشه نشین حجرهٔ خلوت ودرسیله مشغول ایکن سنی کندوسیله معدد برشاب امرد قپودن ایچرو ورود وعرض تصبص نامعدود ایتمکله (نفس ناطقه) سن کیمسن دیو صوردقده (شهوت) اسمیله موسوم اولدیغنی وانتساب ارزوسیله یانه کلدیکنی سویلدی

(نفس ناطقه) (شهوت) ی ظریف وطبعی خفیف شیوه‌لی کوزل وطرز وطوری تاذذه محل اکرچه بی‌ادب ولکن شوخ مشرب اولدیغنی کورمسیله انی خدمتنه قبول ایلدی

شو صرده (عقل) حکمت آشنا (نفس ناطقه) نك یانه کلمیله و (شهوت) له انده اولدیغنی کوردکده حرکات وسکناتنده وپاقیشنده وسویلیشنده آچیق صاچلغنی وکلامیله یونك نه‌مناسبته یانه کلدیکنی نفسدن صوردی

(نفس) «طمع سودیکی ایچون انتسابنی قبول ایلدم» جوابنی ویردی

(عقل) شهوتك دفعه مقتدر اولدیغی کبی یونك سبیتیله باشی بلاره اوغرایه‌جغنی دخی بلدیکندن ایکیسنده نظارت متمادیه السنه الهرق تربیه‌لریله مشغول اولغه باشلدی ایسه‌ده نه چاره‌که (شهوت)

اوضاع دلفریب و مناظر عجیب ایله نفس ناطقه یی
اکلندیرمکه دوام ایدرك قلبنی جلب و سکونت سابقه سنی
سلب ایلدی .

ایش بودرجه ده دنی قلبوب (نفس) ایله برکونده
تولد ایتمش وبرابر پرورش اولان (جهل) نام قلاش
بیحیا (شهوت) ایله کمال درجه ده اتحاد ایلدیکندن
ایکیسی برلکده نفسه حلول ایتمجه (عقل) ه غلبه
چالمغله (عقل) دانایی بریدلا مقاومه قویوب اوزرینه
کولکه واستهزا ایتمکه باشلدیلر .

(عقل) جانب توفیقدن کریهٔ نفسه مأمور اولدیغندن
نفسدن آریلهمیوب کوردیکی معامله‌لره ثبات کوسترمکله
مقابله ایدر واخطاردن ال چکمیوب روی مجاهده کوسترر
ایدی .

(شهوت) و (جهل) دها زیاده (نفس ناطقه یه)
چاتمق و (عقل) ی کوزدن چقارمق ایچون (نفس)ی
ذوقیاته الشدیرمغه باشلیوب ورمناسبت بولدقجه
« خارج شهرده بوجه فرحلی مسیرلر وذوق وصفالی
یرلر وار ایکن سزك هرکون بوله‌جه کوشه نشین حجرهٔ
غم وساکن بغولهٔ الم اولمکزه یازق » دیو محال محوثه‌نك
انواع اوصاف دلکشاسنی تفصیل ایلدیلر (نفس) بونی
عقله عرض ایلدی .

(عقل) اویرلرك شتامتنی واشراف وکبارده بالکه
اسافل وصغاره بیله بروجهله شایستهٔ نزهت اولهجق
برر اولدیغنی وکندوسی (توفیق) کی برمزیه
انتساب ایله تجلیات معنویه یه مظهر اولمشکن
ارازله مخصوص اولان مسیره‌لره کتمسی وترقیٔ کمالات
انسانیه‌جه مانعه عد اولهجق ایشلری قبول ایتمسی‌نه فنا
حالر اولدیغنی اوزون اوزادی سویلدی ونصیحت
ایلدی ایسه‌ده شهوت ایله جهلك طاتلی طاتلی سویلمشلری
عقلك نصیحتنده تأثیر براقمدی .

(نفس) عقلك ممانعته باقیوب وشهوت ایله جهلی
یرابر الوب انلرك دلالتریله چیقوب کندی باری
کزمکاری برلرده نفسی فنالغه سوق ایتمونلر دیو
کندیسیله برابر بولندیغی اثنیوب (عقل) کندی
طعمکیاسندن (غرض)او (ناموس)او (حیا) و (غیرت)
نام ذرات صدق صفاتی آلهرق آرقه‌لری صره کتمکله
باشلدی . شهوت وجهل بونی کوردکلرنده اکرچه انلرك
کیرو چویرلمزینی نفسه اخطار واصرار ایلدیلر ایسه‌ده
(نفس) اودرجه عقله مقابل طورمغه وایرو کتمکه
جسارت ایده‌مدی . جمله‌سی برلکده نزهت وخارج
ممالکنده (آرزو) دیملان موقع دلکشایه مواصلت
ایلدیلر .

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

اورادہ هپسی جالس ووسادهٔ تفرجه ملابس ایکن
شومسپرهنك وسطنده (هوس) دیمکله مشهور برقصر
پرسرور اولدیغنی (ثهوت) و (جهل) کزلیجه
نفسه اخطار ایدوب (نفس) عقله مراجعت ایندکده
بواخطار ثهوت وجهلك خباثتی اولدیغنی وشو
خبیثلرك هیچ بر مرامنی کندوسنك رضاسنه موافق
اولدیغنی (عقل) نفسه سویلش ایسه ده نفس کندوسنی
اوهوسدن کیرو الهمدی ثهوت وجهلی برابر الوب
قصره طوغری یوریدی .

(عقل) رفقاسیله تعقیب وقصرك اوکنه کلنجه کارنده
قصر درونده کندوسنه لایق اولیه جق شیلر اولدیغنی
بیان ایله بومیل ومعامله جه نفسی تعیب ایتمش ایسه ده
فائده ویرمدی و (نفس) سن « رفیقلرك ایله شورایده
طورین ایاق اوزری کیدر کلورم » دیو عقل اورادن
براغوب وثهوت وجهلی برابر الوب باب قصردن
ایچرو کیردی .

اوکنه کلنجه برزدیاندن یوقارو چیقدقدن برکچیش
صنعه یتشوب صنعتك اطرافنده برطاقم مزین اوطه لر
کوزنه ایلشدی ایروده کورینان وقپوسنك اوزرنده (عشق)
دیو یازیلو اولان براچیق اوطه یه کیروب اوطه ایچنده
صدرنشین مجلس ملاحت اولان (حسن) نامنده بردختر
پری پیکرك قارشوسنده طوردیغی یوزینه باقدقده (نفس)

جسمنی برپارلاق آینه قارشوسنده طورر وعکسنی اول
آینه ده کورر کبی تماشا وحاصل اولان انعکاس وانجذاب
وجدانی فکر وشعوریتی المحا ایلدی

وجودی رعشه دار وقلبی بیقرار اولهرق حسنه ناظر
والتفاته منتظر ایکن اول دلربای حسنا نفسه ارائهٔ روی
استیناس وقیام وتوتیر ایله انی یانده اجلاس ایلدی .
وبربرینه عرض محبت ایندکدن صکره (حسن) نفسه
« سن براز شونده طور بن شمدی کلورم » دیو اوطه دن
طشره چیقدی اوکبر کیتز (نفس) حضور
وآرامنی ازاله وعجبا نره یه کتدی نوقت کلور دیو چشم
انتظاریتی طونق طونق اوطه قپوسنه عطف وامااله
ایدرك دردلی دردلی اغلر وسرشك چشمی چاپلر کبی
چاغلر ایکن برده کورر که استادی اولان (عقل) اوطه
قپوسندن ایچرو کیردی

(نفس) کیه منتظر ایکن کیم کلدیکنی کورر کورمز
سوداسی قبارمغه باشلیوب درونده شدت ونفرت
حاصل اولغله عقله خطاب و « ای بنی قید نظارتله
اسیر ومقید وذائقهٔ آمالمی لذایذ وجدانیه وجسمانیه دن
محروم مؤبد اتمك ایستیان (عقل) دیکاری حسود
باسود بن سکا کله دیشیکن نیچون یانمه کلدك ای

باشلر بلاسی توقته قدر باشمه بلا اوله‌جقسن » دیه‌رك
آجی آجی عتاب ایلدی .

عقل یومشاق یومشاق مقابله وشدت نفسه رفق ایله
معامله کوسترووب حدتی الدقدنصکره « ای نفس هم
شوحالی اختیار و همده دونکی کون الی اوپرکن
بوکون بویله ادبسزلك اظهار ایدیشك حقیقت امر عجیب
واشبو خیر خواهکز ممکنکزده برغریب اولغله سندن
کوردیکم یومعامله ارتق بکا سیاحت یولنی کوسترمدی
الهه اصمارلدن » دیر دیز (نفس) کویا بایغونلقدن
آیلش واویخودن اویانمش کبی کندوسنه کلوب ایتدیکی
ادبسزلکه اظهار ندامت وقصورینك عفوینی نیازه
مسارعتله برابر اختیارسز اوله‌رق بردختر پرتی طلعتك
ربودهٔ حسن وآنی اولدیغنی واومراق ایله کندوسنی
شاشدیرمقدن سوزینی صحبتنی بیلدیکنی دیوانه کبی بیان
ایله معذرت کوسترمکده (عقل) بوحاله تأسف ونفسه
آجیوب اوراده توقف ایدرایتز (حسن) یولی کوردیکی
صورت مزینه‌دن زیاده البسهٔ فاخره‌یی لابسه وزیب
وزیوره ملابسه اولدیغی حالده ایچرو کیرمسیله نفسك
ارتق عقله موافقته مجالی وکندوسنی ضبطه اختیار
واحتمالی قالمیه‌رق (حسن) کندویه خطاب ایله ای (نفس)
دیر دیز (نفس) لبیك دیو اجابت ویرمکدن قیام ایله

استقباله مسارعت ایدوب التزام آه جانکاه ایله تمنیٔ
وصال واستحصال مقصده استعجال ایلدی .

(عقل) نفسی شوحالت عجیبه‌ده کوردیکنه متأسف
وبرحرکت غیر مشروعه‌ده بولنمسون دیو یانسده
متوقف اولدیغی حالده (نفس) حضور عقلده اولان
آداب سابقه‌سنی اضاعه و مواصلت محبوبه‌دن
بشقه مرامی و (عقل) ایله ارتق آلش و یرشی
اولمدیغنی آچیقدن آچیغه اشاعه ایله قوللرینی فزلك بویانه
آتوب مضمرینی میدانه قومق ایستدیکنی کوردکده (عقل)
بونی یالکزجه شوحال اسف اشتمالدن کیرو الهمیه‌جغنی
وجهل وشهوت کبی ایکی جسور رزیلك نفسه معاونت
ایده‌جکارینی اکلایوب خارج قصرده‌قالمش اولان (عرض)
و (ناموس) و (ادب) و (حیا) و (غیرت) دنیلان
ارتداشلرینی ایچرو دعوتله آنلرك ورود ومعاونلری
مباشرت عقله منضم اوله‌رق نفسی طوتوب ومقیداً
قصردن بشقه‌یره چیقاروب اولکی مقامنه احضار ایلدیلر .

(نفس) اکرچه برپارچه آیلوب نه یولك خطا
ایلدیکنی اکلادی . لکن چاره‌نه! (شهوت) شیطانلقدن
وجهل خبالندن کیرو طورمیوب اسیر ودیوانه‌سی
اولدیغی حسن دلفروز ایسه خاطرینه کلدکجه آتش
عشق ومحبت خانمان سامان وشعورینی چاپر چاپر یاقمقده

وعواصف حیرت وفرقت منازل ومساکن صبر
واختیاریی خارل خارل یاقمقدن اولدیغندن « عقل »
نفسی معذور طوتوب علاجی تیدیی التزام ایلدی.
عقل ارتق نفسك پنجهٔ شهوت وجهلده اسیر اولمسی
کنهوسنی بوراده‌ره کتوردیکنی وبیچاره سوز اکلامقدن
وخیر وشری فرق ایتمکدن قالمش اولدیغنی اکلایوب آنی
بوحالدن قورتارمغك چاره‌سنی شهوت ایله جهالك طردیله
اوله‌یله‌جکنی دخی مطالعه ایتمش ایسه‌ده شهوت برصورت
عجیبه‌ده حلول ایلدیکی جهتله بونده بکده احتمال
اولیه‌جغی وشهوت هرنه حرکتده بولنور ایسه جهل
دیمیلان نفسدك القا آیله اولوب جهل اورتهدن
قالدیریلور ایسه شهوت ارتق اولقدر اذیتلك
ایده‌میه‌جکی وبلکه تربیه یله قبول ایده‌بیلکی مطالعه
اولنه‌رق منشأ فتن وخباثت اولان جهل دیدکاری رذیل
مضرك ازاله‌سنی تصور ایدوب بو تصوری تصدیق
ایچون هردرلو مقدمات وقضایایی وتیاسات ونتایجی ایراد
والتزام ایتمکه قرار ویردی. بوندن صکره عقل نفسی
یانه جلب ایله « ای بدلا سنی ایلروده پك بیوك برذات
ومرجع عزوسعادات اولورسن امیدیله تربیه ایتمکه
چالیشوب طوررکن بن سندن تقبیح ورذیل اولنه‌جق
حالر وعاله کونیج ومسخره اولمقدن بشقه برایشه

یرامیه‌جق طورلر وکیدیشلر کوره‌یورم (جهل)
و (شهوت) کبی برر مفسده فریفته وانلرك کوستردیکی
یولاره کتمکه میل ایدوب دیوانه کبی آشفته اولمش
اولدیغندن خبرك وارمیدر.
بن سنی براوصلی وتمکینلی ادم ظن ایدوب تهذیب
اخلاق ایده‌سن دیو سکا انسانیت یولاریی کوسترر
وادملك اوکردوب عزیز عمری سنك اغورنده صرف
ایتمکله اوغراشور ایکن سن رزالت اوکرنمکه چالشور
ایمشسن » دیدکده نفس هنوز برطاقلی اویخوده
ایکن فاقه‌سزین زور ایله قالدیرلمش مرسم کبی طوروب
باشنی اوکنه اکر وکاه لقردی سویلك ایستر ایسه‌ده
سرزنشی طوپارلایه‌میوب الریله کوزینی سیلر، ککه‌لر، استر،
طورر ایدی (عقل) بو کیدیشده اولان وخامتی
وبویولك پك فورقولی اولدیغنی نفسه اکلاتمق ایچون
سوق جهله تفصیل نصایحه باشلایوب آنیده‌کی مقاله‌یی
ایراد ایلدی.

﴿ ذم جهل ومدح علم ﴾

« ای نفس سنی بوکوردیکم یولاره سوق ایدن برنجی
درجده (جهل) وایکنجی درجده (شهوت) در.

دور آدمدن برو دنیا یوزنده هرنه فتنه ونساد اولمش
ایسه اکثریسی جهل یوزندن اولمشدر. (جهل)
برطرف اولسه شهوت سنی بکده فنالره سوق ایدمز
مخلوقات الهیه ایچنده جهلدن الیق وبوندن رزیل
برشی یوقدر. جهلك وخامتی هرفنالقدن ازید وحتی
اقسام متعددهٔ کفردن برنجی قسم کفر جهلی اولمسیله
جهله نسبت اولنان کفر اقسام سائردن اشددر
زیرا جهلك سوقیله ایشلهنیلان کفر فاعلرینی عذاب
مخلده اوغرادر. (جهل) اویله مضردرکه انسانی
عذاب مخلدی ایجاب ایدن کفره قدر ایصال ایدهبیلور.
ای نفس! انسانه امتیازی موجب اولان مایهٔ سعادت
(علم) اولوب (جهل) ایله مألوف اولانلر بوامتیازدن
محرومدرلر. انلره (اولئك کالانعام بل هم اضل)
دینلور. (جهل) ایله صحبت ایدنلر حقه مقرون
اولان سوزلری دکلکدن خذلت وکبت وکبت عزم طریق
ضلالت ایدرلر. نه یولده کتدکلرینی بیلرلر. نه مسالك
انسانیتی طانیرلر. نره یه کتسهلر یولرینی شاشروب
غائب ونابود اولورلر. (جهل) ایله الفت ایلیانلر
آغزلرندن چیقان سوزلك معناسنی فهم ایتزلر. قلب
وقیافتجه پك یاقشقلی کورینان برجاهل سوزه باشلیوبده
آغزینی آچسه: ع (پستهٔ بی مغز اکراب واکندر

سواشود) مألی ترجمهٔ حالی عداولنور. ای نفس! سن دخی
(جهل) ایله الفت ایتدیکك ایچون شوسویلدیکم
صفات ایله موصوف سن، خیرلو سوزی قولاغندن
ایچرو قومازسن، حق سویلندیکی زمان کوزلرك
باشاروب کهلرسن، تکرار اولنسه جانك صقیلور
فالقار صاوشورسن، بن سنی انسان تعریفنه ماصدق
کورهمیورم بوکیدشلری براقیه جقمیسن: ع « قحبهٔ آدم
اولهجقسن حیوان » دیدکده (نفس) بنالری یقوب
آلتنی اوستنه چویرهجك درجهده شدتلی بربوره ایچنده
اولدیغنی واکرچه برطاتلی اویخودن کوزینی آچش
وهنوز اویخویه فنامش ایسهده اویودیغی محل هرطرفی
محاطرات ذنوب کبی قطاع طریقه محل اولان (خطا)
اسمیله موسوم ومخوف برصحرا ایدوکنی وغیری یانهجق
وقت اولدیغنی بیلوب کوزینی آچدی. دقتلی دقتلی اوته یه
برویه باقدی، شاشقین اولدیغنی اکلادی. عقلك الینی اوپدی.
سوزینی چن قولاغیله دکلکه باشلادی. (عقل) ینه
سوزه شروع ایدیکه

« ای نفس جهل ایله الفت ایدن آدمه جاهل وانلر
الدن یقدیی صیرمش اولانه عالم دیرلر (علم) افضل
ادور اولدیغی ایچون (تعلم) افضلی طلب و (تعلیم) افضلی

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

افاده و (عالم) افضله مالك دیمكدر. انك ایچون عالمه فاضل اطلاق اولنور.

دنیا واخرتده اصل سعادت ومنشأ عزورفعت اولان حالدن هركیم مجبور دوشر ایسه بوهجرانه سبب جهل مضل وجهالت مطرودینی ایسه علمدن بشقه صورتله غیرحاصلدر. دین ودنیاجه هركسك الك زیاده ایستدیكی شرف (علم) ایله حصول وجهلی ازاله ایدرك علمه انتساب ایدنلر ممكن الحصول هرنه مقصودی وار ایسه هپسنه وصول بولور

دنیاده نظام اولدقجه دینجه دخی نظام اولمز چونكه دنیا اخرتك مزرعه سی اولمغندن بونده اكمل درجه المه بچلمز نظامات دنیایه رعایت اهم وبونده (علم) اولدقجه ممكن اولمیه جغی مسلمدر.

ای نفس انسان برجسم وبرده روحدن عبارت اولوب شوایكی شیئك هربرینه مخصوص درلو درلو التذ واردر. جسمك التذی یمك، ایچمك، اویمك، جماع اتمك كبی برطاقم سریع الزوال ایشلر اولوب بوایشلرده حیوانات سائره دخی مشتركدر. لذات جسمانیه انسانی هم نوعی اولیان طائفدن ممتاز ایدمز. اما روحه مخصوص اولان لذات مؤثره (علم) ایله اولوب لذات عالیه ده حیوان انسان ایله مشترك اولهمز انسان روحه لذت ویرن علوم

شریفه یی حواس واسطه سیله تلقی ایدوب شو تلقی حاصل ومتزاید اولدقجه روح انسانه لذتلنه رك بشقه لشور واندن اول انسان كندوسنی شویله جه كزوب اوطورمق ویوب ایچمك ویوقاروداغزینه كلانی سویلمك وصیقلدقجه اشاغیدن دفع فازورات ایتمك ایچون خلق اولنمش ظن ایدر وهنر ومعرفتدن عاری اولان لاشهٔ جسمنی جنازه كبی یوكلنوب كزدیرركن علوم شریفه یه انتساب ایتدكدن صكره دنیایه كلمشدن مراد بهایم كبی یمكدن عبارت اولدیغنی بیلوب انسانیت نام وشانی قزانمش اولور

ای نفس دنیا واخرتده انسانه سرمایهٔ افتخار انجق (علم) اولوب علم اولدقجه انسانده مدار افتخار عد اولنه جغی برشی یوقدر.

جاهل وانعام سویلشور وسویلنه، اكلار ایسه ده یونك بیلدیكی واكلادیغی كندویه برایه جق شیلره منحصر اولوب احوال جهان وكیفیات انسان وحیوان نه اولدیغنی ونه ایجون دنیایه كلدیكنی وبنی نوعیله كوزل یشیمك نه صورتله حاصل اولهجغنی ویرلرده وكوكلرده عظمت وجلالت كبریای اثباته دلالت ایدر بولدیغنی وكندوسنك خالق اوزرنده وخلقك كندی اوزرنده اولان حقوقنی ومعاملات واخلاق انسانیه یی تهذیب واصلاح نه ایله حصوله كله جكنی

وسعادت دنیویه ونجات اخرویه نه وجهله تحصیل اولنه
بیله جکنی بیلزلر وبیلمکلده ارزو ایتمزلر

علوم شریفه تهذیب اخلاق نه صورتله اولمغی انسانه
اوگرتمیر ایسه ده تخم اراضی منبته یه اکیلور ایسه محصول
ویره جکی وشورایه زار وطپراقدن خالی اجسار اوزرنده
اکیلان تخمدن خیر گوریله میه جکی جهتله معلومات
لازمه سی مکمل اولوبده ذاتنده حسن قبوله استعداد اولیان
کمسنه عالم اولسه بیله نه فائدهٔ مشروعه سی گوریله بیلور
اوعقوله جهالت اصحابنی علوم ومعارف نصل اصلاح ایده
بیلور . شیطان بونجه بیلشلرینی وکایشلرینی اضرار عامه دن
بشقه نه یولده صرف ایده بیلدی .

ای نفس سکا بونجه تفصیلاتی کتورمکدن مراد (جهل)
نه رزیل اولدیغنی وعلم ایله عمله نه شرف بولندیغنی اکلاتمق
ایچون اولمله جهلك طردی ضمننده سنی (علم) شریفه
انتساب ایتدیرمك ایسترم نه دیرسن نه دیو (عقل) حرکت آشنا
سوزینی کسدکده (نفس) جهلك مضرتنی وعلم وعملك
تمرو فیتنی اکلایه رق بو تفصیلاتدن تأثیر وجدانی بولمسیله
(عقل) دانایه بخلوص البال مراجعتله علم شریفه انتساب
ایتمکه باشلادی .

﴿ حسد وعداوت وعشرت ﴾

(عقل شوحالدن ممنون اولوب بولندن صکره (نفس)
ارتق انسانیت یولنه گیتمکه الشدی دیر واو دخی تحصیل
علوم وکالات انسانیه یه توغل ایله نائل امل اولمق اماره لری
گورنمکه باشلر ایکن برگون برایسی (حسد) ودیگری
(عداوت) نامیله موسوم ایکی خبیث مشئوم دائرهٔ نفسه
دخول ایله حضورنده تصبصه ابتدار وکندوسنه انتساب
مرادنده اولدقلرینی بیانه احتسار ایتدکلرندن (نفس)
هرنصلسه بنه مراجعت ایتمکمزین قبول ایدرك (عقل)
شو ایکی خبیثی نفسك خدمتنده گوردیکی جهتله بونلرك
گیم اولدقلرینی پك گوزیمسن دیدکده اصل وفرعلرینی بیلم
فقط خدمت ایچون بکا انتساب ایتدیر دیمکله (عقل)
هرقدر قیل وقال ایتمش ایسه ده تأثیر ایتدیره مدی دفعلرینه
چاره دوشوب طوررکن بونلر کوندن کونه ایشی یبودوب
(نفس) لك من القدیم اختلاطیله ممنون اولدیکی (ادب)
نام ذاتك خارخارلکندوسنی انزوا واشغال معارف ایله
اوغراشدیردیغی (حسد) و (عداوت) چکه میدرك ادبك
(نفس) یانده مستحب حقیقیسی اولان عمر عزیز
قاملیاسندن (شباب) نام ذاتك (عجاب) نام رفیقیله بالاتفاق

(حسد) و(عداوت) دیلان خائنره برکونه غرض اجراسنه میدان ویرمدیکی اجلدن بونلری اورتهدن قالدیروبده ذوقریله باقی ایچون چاره ارامقده ایکن کندی فاملیای منحوسلری افراندن (عشرت) نام برسفیه یعار ایله بونی مشورت اینه کارنده (عشرت) ظاهرا جالب القلوب برمحبوب وایچ یوزی هردرلو عیوب ایله معیوب یعنی ظاهری یلان کبی نقشلی برتمایشی شامل وباطنی زهر هلاهل اولدیغندن بوایشی کندی اوزرینه الهرق نقطه (نفس) ایله همان برکره کندوسنی کورشدرمکه همت ایتمکلری لازم کلهجکنی سویلدی (حسد) و(عداوت) عشرتی دونادوب قوشاده رق زیب وزینتله غرق ایله برابر یدینه یونسی ویروب تپسی درونده رطاقم شرتلر ومیوه لر اولدیغی حالده نفسك حضوریه چیقاردیلر (نفس) شو کوزل چوچق کیمدر دیردیکر مقدما عقللدن کوردیکی تحقیر اوزرینه نظردن دوشمش وبرکوشه یه چکیلوب قالمش اولان (شهوت) نام خبیثه یه چاغره فرصت بولوب اورتهدن باش کوسترمکه وعشرتك حسن حالندن بحث ایتمکه باشلادیغندن (حسد) وعداوت تمام مراملرینی اجرایه برمعاون دها تدارك ایتدکلرینه ممنون اولدقلری حالده سوزه باشلایوب (عشرت) بوکوله ریکزك اقرباسندن بکی غریندن کلمش برمحجوب ومحبوب بنده کزدر میزه هدیه کتورمشدر دیه رك عشرته اشارت و(عشرت)

برابرجه کتوردیکی تپسی یی حضور نفسه عرض وتقدیمه جرأت ایلدی.

(نفس) ذاتاً حسن وجمال اصحابنك فریفته سی بربلا وزده کوزینه برکوزل کورنسه اختیاری الدن کیدر بردیوانه بی حیا اولدیغی کبی (عشرت) دیدکاری خبیث ایسه حد ذاتنده برچابقین اولدیغی جهتله شیوه وادا وعرض حسن وبهایندیکجه نفسك اغزی صولانه رق کدوسند برطالغنلق وعشرتك تأثیر حسن دلسوزلندن قلبنه بریاغینلق کلوب عشرتك برابر کتوردیکی تپسی درونده کی شرتلری خارل خارل نوش واکا خوش کلسون دیو کندوسنی اوشرتلره تمیز برسرخوش ایدرك کاه «مطرب بزن نوایی» دیو چالغیجیلره بی ادبانه آواز وکاه «ساقی بدیماله» دیه رك بدمستانه معاملهلره اغاز ایله اختیارینی الدن قاچردقدن صکره قلبنه بربشقه حالت وکوزلرینه شوق وبهجت کلدی.

مجلسنده مقیم اولان (شباب) ایسه واقعا هرقدر جسور ایسه ده نه چاره که وصیه محتاج بربی دوام وهرقدر محبوب ایسه ده برکوزل کوردکده آتشنه عشق وغرام اولغله (ادب) و(حجاب) هرچند پان تأسفله قیل وقال و(نفس) و(حسد) و(عداوت) و(عشرت) و(شهوت) و(شباب) ایله نزاع وجدال ایتدیلر ایسه ده انلر هم ادبسز وهمده قوی وشوایکی بیچاره اختلاط بیلز

پرده‌نمزوی اولدقلرندن سوز دکلده‌یوب ایکیسیده مطروداً
مجلسلرندن چیقوب کتدیلر .

(شباب) اوساعتده (نفس) و (حسد) و (عداوت)
ایله همحال و طوپی برلکده عشرتله کله کرم جان وصال
اولدقلرینی (ادب) و (حجاب) کیدرك عقله خبر ویردیلر .

(عقل) کمال تلاش ایله مجلس مذکوره کلدکده (نفس)
شویله چاقر کیف و نافارق شتا وصیف اولمش ایدی که
اغزینه کلانی سویلر وسوء ادبك هرنوعنی اظهار ایدر
ایدی (نفس) عقلی وبرابرنجه ادبی کوردکده «اوطورای
عقل اوطور شویله شویله یانمه یور» سن بنی سرخوش
کوروبده دیه حیف» دم بودم ساعت بوساعت کیف
بوکیف «ای عقل ساقینك شوکل کبی آچلمش اولان یاغنه
وبادهٔ حمرا کبی قرارمش اولان دوداغنه طیانیلورمی»
آله دسته پاله صوك بوسه‌دن نواله» باقیلورمی قیل وقاله
کتوررمی توبه طاقت» دیه‌رك اشاعهٔ سوء ادب وادبه
یوزینی چوروب «یقل ای ادب یقل طورمه قارشومدن
چکیل سندن هوسم جایدی هایدی یقالم هایدی دیوب
اظهار ترهات وغضب وکاهیجه بخار شراب بشقه برشیشه
ایجاب ایدوب اوزبخته خطابأه اوکون ای بخت اوکون
بوکوندن ایو برکون وبودوکوندن اعلا دوکون اولز»
دیو اعلان شوق وطرب ایلدیکنی وساقیٔ شیوه‌کار افندم

برقدح دها عشق ایدرمیسکز دیدکده های های دیه‌رك
الوب اظهار انواع بدمستی ایلدکجه اهل مجلس یوها
باغردیغنی ایچاره (عقل) کورر کورمز تعجب وتأسفله
نفسك یوزینه نکاه وپارمغنی اغزینه الوب واه واه‌واه
ایتدی ایسه‌ده حیفا که نفس بری کوکی فرق ایده‌میه‌جك
درجه‌ده سرخوش وهم مجلس اولانلرك هپسی بری برندن
بیهوش اولمسیله هرنه سویلسه کندوسنی مسخره عد
ایدرك کوله حکاریني وبویله وقتده سوز آکلامق نفسك
شاننده اولمدیغنی بیلدیکندن چکدیکی امکاره متأسف ومتأثر
اولهرق عقلك مزاجنه فساد وبازار عافیته کساد کلدیکی
جهتله برآغرخسته‌لکه اوغرادی (عقل) خسته‌لقله
اوغراشمنده ودردینه علاج ارامقده اولسون بزکاه‌لم
نفسك احوالنه .

(عداوت) و (حسد) هرنقدر واسطهٔ عشرتله نفسی
پنجهٔ اختیارلرینه الدیلر وشبابی دخی کندولری کبی رزالت
ورسوایلق زقاقلرینه صالدیلرایسه‌ده (ادب) و (حجاب)
شبابه ملازم ومجبور و (شباب) ایسه‌پك جسور اولدیغی
جهتله (شباب) یه انلرله اتفاق ایدر وشوفوریلان
مجلس بوزیلوبده طولی دکش ترلایه دونر ایسه ارتق
کندولرینه دها اجرای مراده محل فرصت قالمیه‌جغندن‌ذهاب
و (شباب)ی اورته‌دن قالدیرملم دیو برتدبیر تحریمی یولنه

شتاب اینکاه بونی (حسد) و (عداوت) برابرجه مذاکره
ایله (شباب) موجود اولمقسزین (نفس) غایت سرخوش
و عشرت دیلان چاپقین ایله سینه بسینه یهوش اولدیغی
وقتده (عداوت) و (حسد) بومضمرلرینی برتقریب ایله
مبدانه قویملریله (نفس) «فی الحقیقه (حجاب) مانع ذوق
حبیب و (شباب) علاقه کردم اولان (عشرت) ایچون
بکا رقیب اولمغله ایکیسنك دخی وجودلرینك ورتهدن
قالقمسیله ممنون اولورم» سوزینی اغزندن قاچیرر قاچیرمز
مفسدلر استفاده و بوایشه کندوسی واسطه اولمسی عشرته
افاده ایتدیلر.

﴿ فوت شباب ﴾

عشرت انلرك رجالرینی مع المنونیه قبول و (شباب)
ایله برلشوب شبودلر کوردکجه (شباب) خیروشرینی
فرق ایتمکدن ذهول ایدرك عشرتدن ممنی وصال داعیه سنه
دوشدکدنصکره (عشرت) حسد ایله عداوتدن الدیغی
تعلیمات وجهله حرکت وشبابك مقصودینه عرض موافقت
ایدوب برشها محله احتیاج کوسترمکله (حسد) و (عداوت)
برکرلی محلده صاقلنوب و (عشرت) شبابی برابر الوب
اورایه کتدیلر. (شباب) بوندن زمانلرو ارزومی
چکیلان و صالك درد وحسرتنی کوکلدن دافع وذوق

وصلت عشرتله متمتع اولهیم دیرکن (حسد) و (عداوت)
بزم اقرانمزدن معدود اولان محبوبله فعل شنیع ایدوب
عرضمزی پایمالی ایدهجکسن سنی کیدی چاپقین دیهرك
شبابك یقهسندن طوتوب یردالقا وانواع حقارت
اجرا ایدن صکره سیف غدر ایله باشنی کسوب دفن تراب
فنا ایلدیلر. بوایشی کوردکدن صکره عشرتله برابر (نفس)
دیلان غافلك یانه کلوب قارشوسنده طوردیلر. (نفس)
شوحاله سرخوشلقدن آیلش وشبابدن آرلمش اولدیغی
جهتله نشئه حالیله اغزندن نه قاچیردیغی خاطر نشان
ایدهمیوب اوتهده بروده کوزی شبابی ارادی ایسدده
بونلهدیدیکندن (شباب) زدهدر دیو سؤال ایلدی.
(عداوت) و (حسد) شوخانن (شباب) (ادب)
و (حجاب) ایله متفق اولدیغی معلوم کز دکلیدر دیدکده:
(نفس) «اوت اویلهدر فقط نه دیمك استرسکز» دیمیله
ادب وحجاب شبابه استاداً سزی ذوقدن کیرو براقنه
چالشدقاری جهتله من بعد سوء ظندن سالم وبی مانع
ومزاحم ذوق ایله مشغول اولمکز ایچون اخشامکی
امریکز اوزره بوکون شبابك وجودینی اورتهدن
قالدیردق» دیلریله (نفس) «بونصل لقردی نصل اخشام
نصل امر» دیولطیفه نغمیله تردد ایدر ایکن بونلر سوزلرینی
تأیید ایدوب (نفس) «هله قبرینی وجنازهسنی کورهیم»

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

دیدکده (حسد) و (عداوت) نفسی الوب شبابی دفن
ایتدکاری محله کتورمکه باشلدیلر (نفس) بویلدیکی وقت
وجودینی رخاوتده وجسمنده حرکت سابقه یی برناقص
صورنده کوروب (وحل لمشیب کصحیح بدا توفی الشباب
کبدر اقل) دیه رك حزین حزین ادم اتمغه مباشرت
و (شباب) ك دفن اولندیغی محله مواصلت ایلدکده طوتقون
طوتقون باقمغه ودرونی نار حسرت یاقمغه باشلدیغنی
(حسد) و (عداوت) کوردکلرندن بوحالی نفسه
اونوتدیرمق ایچون عشرته شیوه لر صانمغه انماز ایلمسنی
اشارت ایتدیلر (عشرت) نازو اداوشیوهٔ دلکشایی مقتدر
اولدیغی قدر نفسه صاندی وکاه فعنی باشندن چیقاروب
یرهقویه رق کاکلرینی کوسترمدی وکاه سینه سنی اچه رق
بازولرینی چردی حاصلی چاپقینلغك انواعنی اجرا ایلدی
ایسه ده (نفس) امکی تأثیراتی کندوسنده کورمدی
وشباب صورت جیله سنی کوزدن وطاتلی طاتلی سویلمسنی
کوکلدن چیقارمدیغندن باری برکره ده یوزینی کورمیوب
دیه رك قبرینی اچدی «طیراقلری برطرفه صاچدی.

جنازهٔ (شباب) حال عن التراب اولوب کورندکده
(عقل) دخی خسته لقدن یکی قالقوب بووقعه دن خبر
الدیغندن شباب ك قبرینی زیارت ایتمك ایچون ارابه یه
محل مذکوره وشباب ك جنازه سنی اچیه چیقارلمش بولندیغنی
نفسك یانه ورود ایلدی.

(نفس) عقلی کورر کورمز بردن بره غفلتدن آیلوب
جنازه یه باقدقده آفتابه قارشو طوروب اوکنور وشعشعهٔ
جمال نورمحض کبی پار پار پنار طورر اولان شباب ك
وجودی برمعض لاشه یه تبدل ایلدوب جسم فرسوده سنه
قارنجه وبوجکلر طارانمش واعصاب وجودیه سی خارل
خارل سوکلوب طاغلمغه باشلامش وشاهین کبی هرطرفه
بقار ومرغان قلوبی چنکال محبتنه طاقار اولان کوزلرینی
قاره لر چیقاروب یرینه طیراقلر طولمش واعضاسی برمندن
ایریلوب نظام وجودی بوزلمش وبروقت مجلس کرما کرم
عشرنده بزله لر ولطیفه لر سویلیان لسانی حشراته غذا
اولمش اولدیغنی کورنجه (حسد) و (عداوت) دینلان
حاشرك شباه اوردقلری یاره لرك آجیسنی کندی درونده
طویمغه باشلیوب بویله یارجان برابری ضایع ایتدیکنه
متأسف ومصلحتده نه جیله کارلقلر کچمش ونه فرلدافلر
دونمش وسبب نه ایمش حقیقتنه شمدی واقف اولدیغی
جهتله کندوسنه بویله تأثیر کاه رك کوزلرندن یاشرسیلان
وفریاد وفغان ایله متصل آه سردو (حسد) و (عداوت)
و (عشرت) دینلان مفسدلری یاندن طرد ایلدی

کندوسی (عقل) ایله برابر شباب ك جنازهٔ فرسوده سنی
یه قبره قویوب اوزرینی اورتدکدن وقبر اوزرنده اغلیه
اغلیه فاتحه سنی اوقودقدنصکره قبرینی یاپدیروب شویلتی
نقش سنك مزاری ایلدی.

« سایه آسا خاکه افتاده اولورسن یاقوت »
« باعث فخر اولسه‌ده یوقامت بالا سکا »

﴿ کبر وعجب ﴾

بوندنصکره نفس محل قدینه رجعتله عقله هم عرض
محجوبیت وهم‌ده افعال مشهوده‌سندن طولایی پیان ندامت
ومعذرت ایدرك ارتق بردها عقله مخالف ایش ایشلیه .
جکنه عقلی تأمینه چالشدی ایسه‌ده نه‌چاره‌که (انما الدنیا
بعد غوره کل من تاش یری ملایره) مزایاسنجه بودنیا
بعدالغور والنسان مشاهدهٔ وقوعات وحوادث مخالفه
ایله دائر دائرهٔ دور اولدیغی جهتله برکوندریسی (کبر)
ودیکری (عجب) نامیله موسوم ایکی برادر زلیل کابوس
کبی یری برندن ثقیل اولدقری حالده (نفس ناطقه‌یی)
یاقدیوب یاندیره دوام ایتمکه باشلادیلر . (نفس) ایسه
اوصرده خیلوجه تحصیل علومه موفق اولمشیدی .

شو ایکی برادر یوزینه قارشو درلو درلو منایش
وریاکارانه نمایش کوسترروب کندولرینی سودیرملری
وشوندیرایله بانلرنده عقد پیوند مصاحبت ایتملری جهتله
نفس بونلره الفت ایتدکجه مقالات دلفریبانه‌لری کندوسنی
هرکسدن بوك وخلقی کوزینه کندوسندن اشاغی

وکوچك کوسترروب برطرز متکبرانه ومتعجبانه یه قابلیمله
عقل اوللری بوکا سوز سویلدکده متأدبانه اکار ایکن
شمدی سویلدیکی سوزلری تغلیط وتحریف وکندوسنی
تخطیف ایلدیکنی کوردکده (عقل بداعلم بعد علم) مدلولنجه
برمشکله دها تصادف ایتدیکنه متأثر وکبر ایله عجبك
دفعلری اسبابنی متفکر اولدیغی حالده نفس کندوسنه
سوز بیله سویلتمامکی التزام ایلدیکندن ناچار وناخواه
اختیار سکوت ایدر ایدی . لکن (کبر) و (عجب)
ایله اختلاط ایدنلرك مطلقا بربلایه اوغرایه‌جقلری بجهت
اولدیغندن نفس شو حال بی مثال ایله مشغول اولوب
طورورکن (عقل) برکون نفسك حضورینه چیقوب
« ای نفس سنی تربیه ایله پرودوب بودرجه‌یه کتورمش
وهرصورتله اصلاح احوالکه چالشمقده بولنمش اولدیغم
حالده کبر وعجب دیسلان حریفلرك سکا حلولی بنی
اسیلتمقله عجب اولدیغندن یانکده بکا لقردی سویلتمك
بیله استه‌میورسن سنی برچیقمازیوله کیدر کوردیکمدن
بوکدیشك وخاطرنی سکا تفهیم ایتمکی بویله بورج بیلدیکم
ایچون بعض نصایح خیر خواهانه عرض ایده‌جکم
وقتلیجه دکملیسکز » دیر دیمز کبر وعجب ای نفس هله
باق سنك کبی برفاضلی (عقل) چوجوق یرینه قویوب
نصیحت ایتمك ایستیور دیه‌کارنده نفس حدته کلوب

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

ه عجباب بنم درج سینه‌م جواهر علوم ایله مالامال
ایکن ای عقل سن حالا بنی برشی بلمز جاهل مفلس
یرینه قویوب اکا کوره معامله ایدیورسن وسن
بندن استفاده ایده‌جك یرده بکا درس ویرمکه‌می کلیورسن
هله شوجاهله باق اون بش یاشنده کوردیکی برچوجغه
نه‌معامله ایدرایسه فرق یاشنده دخی اکاونظرله یاقوب
اومعامله‌ده بولنیور سن کندیکی تربیه چالش بنم کبی
برعالم وفاضلك سکا احتیاجی یوقدر ، دیومربی قدیمی
اولان عقلی استصغار وحقنده حقارته اجتسار ایلدیکندن
(عقل) بوندن غایت صقیلوب واودائره‌دن چیقوب کتدی .
بوکبدر کتز نفسه برسرکردانلق ویورك صقنتیسی عارض
اولوب فقاسنده بخار وشعورنده اختلال اکلامسیله
کندوسنه حضور کمك ایچون اباق اوزری طولانمغه
وطولاندقجه حالت مذکوره ارتوب باشی دونمکه ویورکی
بولانمغه باشلادیغندن سرسم سرسم چوه‌سنه اکولمغه
ایده‌یم دیو الله برکتاب الهرق اوقومق استدی ایسه‌ده
برشی استفاده ایده‌مدی . تعجیله اوکتابی الندن براغوب
دیکر کتابلری یوقاریده کتبخانهٔ ضمیرنده اولان کتب
واوراق وصحایفك جله‌سنی اویله کورمسیله (منم دیکر
بنیست) ادیاسنه سبب اولان علوم مستحصله‌سی محو
اولوب ذهنده ثابتان استفاده اولمه‌جق اثر قالمدیغی

اکلادیغندن نه‌یه اوغرادیغنی بیله‌مدی ویالکز عقله
مراجعته احتیاج حقیقیسی اولدیغنی فهم ایده‌یلکله
هرنقدراراتدی ایسه‌ده بولدیره‌مدی برمارفه صاوشدیغنی
درك وکندوسیده مأثراً بولندیغی مملکتی ترك ایلدی .

فریاد وفغان ایله بروپاپانه طوغری فرار وعقلی
بولنجه یه قدرسیاحتله واردیغی ممالکی ارامغی نیت واختیار
ایدرك کتدکده (کبر) و (عجب) بونجه نان ونمکی
یمشوز ، اویله نمکبحرامالق ایدرایز ، سنی یالکز براقیوز دیو
ارقه‌سنه دوشوب برابرجه کتدیلر .

بونلرك ایکیسی برلکده طی ممالك وبلدان وکشت
صحاری وبیابان ایدرك کزوب طولاندقلری وهرواردقلری
برلرده کسه کندولرینه سلام ویرمه‌کارینی کوروب
کورمه‌کاری رزالتلر وچکمه‌کاری حقارتلر قالمدیغی حالده
کشت وکذارو .

﴿ ندامت ﴾

نامیله موسوم اولان برمملکته وصول بولدقلرندن
اوراده تنفس ایچون برقاچ کون قرارایندیلر . شوصره‌ده
درون مملکتی سیر وتماشا ایدوب کزرکن (کبر) و (عجب)

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

﴿ تبصر ﴾

نامنده برسیله معارضه‌یه طوتشوب طرفین مقاله‌ین اوزاده اوزاده غوغایی پیوتدکلرندن (عجب) تبصرك یقه‌سنه صاریلور صارلز.

﴿ تیقظ ﴾

نام برذات شجاعت سمات دخی تبصره معاونت ایتمکله شوایکی ذات عجبی ایاق التنه الوب ضربهٔ شدید ایله ضرب ایدر ایتز (کر) دخی عجبی ارقه چیقیرمغه قالقشدیغی جهتله تبصر و تیقظ غالب کلهرك ایکیسینده قتل واعدام ایتدیلر.

(نفس بونلرك لاشه‌لرینی یرده کوزدیکه‌نیده بونلره ارقداش ظنیله طوتیلوب بلایه اوغرامیه‌لم دیه‌رك اورادن فرار ووسط مملکتده کوزینه.

﴿ تواضع ﴾

نامیله مسمی برتکیه کورندیکندن التجا ایله واروب

قرار ایلدی تکیه دیوانده بوکا برحجره کوسترلمسیله (نفس) تنفس ایچون کیدوب اوراده اویخویه واردی ایسه‌ده اویانوب کوزینی اچدقده کندوسنی وطنده وذاتنه مخصوص اولان دائره واوطه‌ده بکی اویخودن قالقمش بولوب عقل دخی برسابق یانده اولدوررکوردی.

(متحیر متفکر بقارکن اوراده کوزینه ایلیشان برکتابی آچوب باقدقده اسکیمی کبی کوزل کوزل اوقومغه واکلامغه باشلادی. بومرمکتومده متعجب اولدیغی حالده عقله مراجعتله مع الحجاب اعتذاره اجزا وظنون واوهام حوصلهٔ اقتدارمه صیغمدیغندن شوالجق نفسمی (کبر) ایله (عجب) بکا پك پیوك کوسترديکی ایچون باشمی پیوك بلاره اوغراتدم سکا ملازم وامر یکی اتفاذه خادم اولدیغم زمانلر مختیار ایمشم. دیو قصورلرندن طولایی استعفا ایدرك باشنه کلان سرانجامك حقیقتنی اکلامق ایستدکده (عقل) سوزه باشلیوب

ای نفس کبر وعجب بربلای ناکهانی ایدی جناب حق سنی انلردن قورتاردیغنه تشکر الملی وشویله بیلمیسین که سن هرنقدر فضائل وکمالات وحسن خصائل ومعلومات استحصال ایدهجك اولسهك سندن مقدم کلمش وکچمش اولان ذواتك انارینه مراجعت ومعاصرك بولنان ارباب کمالاته ملازمتله حاصل اولوب زیاده

انسان هرنه یلسه علم الهیه نسبتله لاشی وبی اثر
وهریرده و (فوق ذی کل علم علیم) حکمنجه کندودن
زیاده عالمه تصادف ایدهجکی بدیهی واظهردر . انسان
ایشته درجهٔ منتهای معارفده واردم دیرکن مأمول ایتدیکی
برچوجق ظهور ایدرك کندوینی شویله تجهیل وتحجیل
ایدرکه هرکس شاشوب قالور .

ایش بویله ایکن بر (عالم) که کبر صفتنده بولنمق استیه!
وادنا ایکن کندوینی اعلادن اعلا ظن ایده! انك اوکرندیکی
علمده خیره متعلق بهره اولمز (عجب) دیلان صفت
ذمیمه دخی صاحبنی دائما بلاره وحقارتلره اوغرادوب عالمه
کولنج ومسخره ایدر . انسان که انسانم دیو انسانیت
دعواسنده بولنور بودعوی کندوسنی دکمك وبشقه سنه
خوار باقمغله صحیح اولیوب هرنه یلسه یه کندوینی
هیچ برشی بیلز ظن ایتمك وبشقه سنی کندوسندن اخلاق
سلکاه صحیح اولور » دیمسیله (نفس) بواخطارانه
پیان شکرانیت وعرض ممنونیت ایلدی

﴿ غضب ورفق وملایمت ﴾

انسان هیچ بروقت یفه سنی سوء قرین الدن

قورتاره میه جغی وبرشی دفع ایتدره دیکریسه
طوتیله جغی نمالك حال وشانی ایجابندن اولدیقندن (نفس)
کبر وعجبدن قورتلدقدن صکره امین ومطمئن اولطوروب
طورورکن برده شکلی برشیاکی مخوف و (غضب) نامیله
معروف برحریف نفسك یانه کلوب کیتمکده و (نفس)
بودفعه ده بونکله اولطوروب قالقمقده اولدیغنی (عقل)
کورمسیله سبحان الله برشائله دها ظهور ایتدیکنه تأسفله
برابر نفسه خطاب و « بی بدلا سن نه یاپارسن شیمدی
بونجه وقوعات کورمش وباشك شوقدر طاشره طوقنمش
ایکن یینه می متنبه اولمدك ! بودفعه بوایاغك شومردار
ارقداشی کیمدر؟ دیردیز ارقه طرفنده دکلکده اولان
(غضب) درحال میدانه چیقارق سنك اویله تعبیرات
غلیظه ایله بی لسانه القی حد کیدر دیه رك وکوزلری
قزاروب بکزی صاراروب حدتندن اثری کوپوره رك
عقلك اوزرینه هجوم کوسترد کده (عقل) کندوسنك
رفقای جدلیه سندن (رفق) و (ملایمت) نام ذاتلره
مراجعت ایلدیکندن و (غضب) ایسه حدتندن کندوسنی
سلامتردیعتدن قوس قوجه اوج یکیده دقتدر اولوب
اولمه جغی مطالعه ایتکمزین کندوسنی اوچاق دخی
اوزرلرینه اوغرادوب یقه لرینه صارلمسیله کیمی الندن
وکیمی یوغازندن طوتوب یونی کوپك دوکرکی دوکه دوکه
رزیل ایتدکدن صکره الریی وایاقلریی باغلیوب دائره نفسك
برجهنده حبس ایتدیلر .

(نفس) بونی کوردکده حقه بیان محجوبیت ایله عفوینه
مراجعت ایتمیه (عقل) سوزه باشلیوب دیدیکه « ای
نفس شوغضب دیللان شیئك مطلقا انسان ایله الفت ایتمی
ضروری ایسه ده اویله نزاع چیقاروب شوکا بوکا هجوم
ایدر درجه ده یوز ویریله جك شی اولیوب غضبك انسانه
اولان نسبتی آوکوپکنك آوجیه اولان نسبتی قدر
اولدیغندن بالایجاب قوللانیلهرق ایجاب ایتز ایسه کوبك
کبی اخوردہ وکوشه بوجاقده کزوب طولانمقدن بشقه
ایشه یرامیه جغنی » بیان ایله برابر « سنك بوخیلی احباب
مقامنه قویوب بانکه الفی وحقنده اویله رعایتکارانه معامله
کوسترمك کبی حالارده بولنمقلغك ایشته کندوسنی بیم بیله
اوزیمه صچرادوب آزقالدیکه بربلاچقاره دیدکده نفس
محجوبانه سوزلرینی قبول ایلدی .

﴿ سوء خلق واستهزا ﴾

بووقتدن ازبرزمان کچدکده نفس احوال سابقه سنی
خاطرینه کتوروب انسان کندوسنی طانیمجه یه قدر باشنه
تورکه جکنی وعجبا (عقل) کبی برمربی یه تصادف ایتمه
حالی نره ده واره جغنی دوشنوب طوررکن ماحصل قوهٔ
حافظه سی اولان معلومات وتجاربه تشکر وایچه اخلاقی
کوزلندیکنه تفخر ایدرکن برمرد قیافت وکریه الصورت

برحریف یانده کلوب وقویلندن برمنقش پیلان چیقاروب
نفسه کوسترمدی . نفسه بوندن کراهت حاصل اولهرق
حریف مرقومه سن کیمسك؟ دیدکده اسمی (سوء خلق)
اولدیغنی سویلدی . ثقلت اسم وخباثت جسمی نفسه
خوش کورنمامش ایسه ده شو پیلانی کندو مکدن مرادحیات
وعقاربی کبی حشراتك یئیشخوار وزخمداری اولماسی
ایچون کندوسنه افسون ویرمك افکارندن عبارت اولدیغنی
وزهنده بوخصوصه مقابل بعض اقچه وعطیه المق امیدی
بولندیغنی سویلدیکندن (نفس) ذاتاً بویله افسون کبی
غریب ایشلره هوسلنور وخصوصیله حشراتك نیش
وزهرلرندن امین اولمنی ارزو ایدر اولمغله موافقت
کوسترمدی . (سوء خلق) افسون ایله پیلانی نفسك قوینده
قویوب برازعطیه الهرق کتدی . بوپیلان (استهزا) نامیله
موسوم ووجودی سم قاتل وزهر هلاهل ایله مملو برمشئوم
اولمغله (نفس) ظاهرنده اولان نقش ونکار غریبه رغبت
وکویاکندوسنه ضرری طوقنمیه جغنه امنیت ایتمش ایسه ده
انسان قوینده پیلان طاشیمسی مضر وبویله شیلره میل ایدن
ادم هرحالده برفناقه مثاثر اولهجغندن ونفس ایره نوبده
بوخیلی قبول ایتامسی وبرکره عقله مراجعت ایتمسی لازم
کلورکن (ان الموصین بنوسهوان) مدلولنجه غفلت ویلان ایله
الفت ایدرك یانده هرکلان اخوان واحبابنه معرفت

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

کوسترمك وکولوب ذوق چیقارمق ایچون قویندن پلانی
چیقاروب صاتیورمکده واثر دینی نفرت وکراهتله پلانك
اوکندن صاقنوب احتراز ایتدیکی نفس ذوقانوب تنهه
ایله کولمکده اولدیغی حالده احباب واخوان بو معامله دن
متأثر ویوزینی کورن ویلکه اسمنی ایشیدن کندوسندن
متنفر اولوب حقوق ومحبتی فدا ویانمه کیدوب کلمکدن
ویلکه تصدق اولنان محلده پاك مرحبا دیمکدن انقبا یادکدن
صکره نفس احباب واحواندن دور وحقوق سابقه دن
مهجور اولمغله عقل منه بعض نصایحه باشلیوب مقاله
آتیه یی ایراد ایلدی « ای نفس (سوء خلق) حد ذاتنده
پك فنا و نسانه هرنه سوق ایدر ایسه مضرتی هویدا
اولوب (استهزا) دینی بوجه دن معهود اولغله استهزانك
حالنی وبعده (حسن خلق) و (سوء خلق) نه اولدیغنی
سکا بیان ایدیم ایشته »

﴿ استهزا ﴾

دیلان دخی « اوفی هلاهل فشانه بکزر برصفت
مضمردر . خلق افعیدن نصل احتراز ایدرلر ایسه مستهزیدن
دخی اویله احتراز ایدرلر چونکه مستهزیلر فی الواقع
شونك بونك اوسته پلان اتمه اکلوب قهقهه لر ایدن
کمسه لر کیدرلر .

برانسانده که صفت استهزا بولور اویامی یله انکله
الفت ایتکدن ممنون ومتلذذ اولمز وآداب انسانیه دن عائله
مألوف اولان خواندن مرکب برمجلسه برمستهزی کلسه
(زی هنکام پدیدار شد کابوس الم باسدی) دیه رك اول مجلسده
مجتمع اولانلرك هپسی ثقلت ومضایقه قلبیه یه مبتلا اولوب
مستهزی قالقوب کیدیکی شو ثقلت ومضایقه برطرف
اولهمز .

مستهزیلر بوصفتك اسمنی مزاح ولطیفه قویوب کویا
لطیفه یی بیلدیرلر ظن ایدرلر . حالبوکه (لطیفه) و (مزاح)
مقابلنده بولنان کمسه نك مدن متأسف ومتأثر اولمدقدن بشقه
منبسط یله اولمق لازم کلن معامله یه و (استهزا) موقع
استهزایه قونیلان ادمك استصغار وتحقیر یه دیلور .

مستهزیلر کوزلرینه ایلیشان ادمله اکلمك استیوب
شو معامله لرینی کسه فرق ایتز غنه ذاهب اولورلر .
کلکلکار قاریاغدینی وقت کندولرینی آوجیلره کوسترمامك
ایچون باغزینی قاره صوتوب اباغزینی طشرده براغورلر
ارتق آونی کندولرینی کورمز نیاس ایدرلر لکن آوجیلر
کلدکده قولای قولای باغزندن طوتوب کوتورلر . ایشته
مستهزیلر دخی بویله درلر . کندولرینی خرده بین وغافل
ونشه لرینی برشی اکلامز وغافل ظن ایدرك شوقدر فاسد
ایله هرکیمه راست کلسه ار خلقك حقوق ناموس وحریت

انسانیه سنه رعایت ایتدیرك ذوق چیقارمق ایچون استهزا
ایله قلوب یاره یه نفرت ویرلر .

وکویا (استهزا) مسائل غامضه دن برمسئلهٔ عالیه در ده
شو مسئلهٔ غامضه یی کندولرینك ذهنلرندن بشقه اذهان
انسانیه حل ایده مز فکریله معرفتلر کوستریورلر ننده
بولنورلر . حالبوکه هم عندالله وهمده عندالناس ندرجه
مذموم ومقدوح اولدقلرینی بیلهلر بوحال ارتکاب ایتمزلر .
استهزایه مجبور اولان کسنه برآدمك اعضای وجودیه سندن
بریسنی استهزا ایدرایسه یاقبت کندوسیده اجزای جسمیه سندن
برینی ضایع ایده جکی وبشقه سنك فقر حالندن طولایی
اولان بعض ایشنی استهزا ایدنلر ازل عمرایله جان ویره جکلری
وبو بولده اثنهٔ حیات ایلیانلر نهایة الامرده سکرات
واحتضار کبی شیلره مبتلا اولهرق شو حال ایله وفات
ایده جکلری کبی خلقت وصورتجه کندوسندن فرقی اولمیان
وصانع حقیقینك اثر عالیسی اولان برنسخهٔ کبرانك ذاتنی
ویا احوالنی استهزا ایتمکده اصلا فلاح وبهره بولهیه حقلرنده
واستهزا ایدیلان ادمك خالق وصانعندن خوف ایدنلر انکری
استهزایه جسارت ایده میه جکلرندن شبهه یوقدر .

انصاف کوزیله باقلسه وبصیرتله هرطرف ارانیلوب
دوشونلسه انسان وحیوان وکون ومکان برصانع مطلقك
اثر صنعی اولوب یاخی برشخصك یاه کوسترمه جکی برایره
بشقه برآدم یاقو بده تحقیر وتزییف ایله استهزا ایتسه اول

شخصك نقدر ناموسنه طوقونه جغی ونفسنه نه مرتبه اغر
کله جکی معلوم ایکن صنع ممتاز الهی واشرف مخلوقات
کبریا پناهی اولان انسانی موقع استهزایه قویمق صانعك
صنعنه اعتراضدن بشقه معنایه حل قبول ایدرمی اولمامقله
عجبا بوحال ده غیرت الهیه یه طوقنمزمی ؟ وجناب حقك غیرت
صمدانیه لرینه طوقونه جق معامله یی ارتکاب ایدنلر دنیا
واخرتده برخوردار اولورلرمی ؟ .

استهزا صفت مضره سی انا بابا تربیه سی کورمیان
وطالقاوقره مجبور اولان میراث یدیلرده ویاخود وقتیله
ملاحت وصباحتله موصوف ایکن وقتنی بکورمش اولان
چلبیرده ظهور ایدر . دقت اولنسه بو صنف دخی بابا واناوسائر
مربیلری طرفلرندن دائرهٔ آداب انسانیه ده بولندیرمق بحثنده
مساعده اولنتمین ایلرو کلور وهرکیمده ظهور ایدرسه یاسون
بونده تربیه سزلکدن بشقه منشأ یوقدر . کنج چوجقلرك
تربیه لرنده بوکاربنك مساعده لری انلری تضییق ایله
کورمیه نده استدکاری کبی حرکت ایدرك سربست
بیوسونلر مرادینه مبنی ایسه بوکا مروت دینلمز ؛ زیرا صفت
مذکوره واوصاف ذمیمهٔ سائره اصحابنك زیاده بردوینی
اولسه شوکیدشله بك چوق دخی کندولرینه دشمن پیدا
ایده جکلری واخر الامر (من ابیز دبه الابوان یؤدبه الزمان)
مدلولنجه باشلری طاشدن طاشه دوقونه جغی وبناء علی ذلك

مربیلری حقوق انسانیه‌نك ایفاسنده پولك قصور ایتمش
اولهجقدری حقایق شناسان جهانك معلومیدر .

وزمرهٔ انسانیه‌نك تربیه ایله مأمور اولدقلرینك حکمتی
هرکس حدیث السن ایکن کندی حالنه براغلمسه نفس
انسانی ایوپولهٔ کتمك ایستیه‌جکندن ویکده برادم مربی
اولنده اولمسه یله طریق مستقیمدن دونمز ایسه‌ده یومقوله‌لر
(النادر کالمعدوم) قبیلندن اولمغله‌نادرناشایدر . مخصوصیله
شاب امرد ورابطهٔ حسن وجمال ایله تقید اولان حداثت
سن اصحابی اصلا حالارینه براغلمایدیر . اکثریا مستهزیر
بوطاقك زمانی کچمش اولانلردن ظهور ایلدیکندن سببی
بودرکه یونلر کنج وتازه ایکن کوزلکلرینه هوسلنمش
وتحصیل ادب انسانیه‌یه خدمت ایتمامش اولمغله‌سفها اولمش
چنانچه دیوانه‌مصطفا کوستروب سویلدکلری سوزلری
تحسین ومعاشرالله چلبی شمدی یوله درایتلی وخرده‌بین
ایلجه کیدرك افلاطونی کچه‌جکنده شبهه‌می واردر ، دیو
آفرین ایتدکجه بیچاره چوجقلرك هنوز جسامتلرینه وقیمتلی
لایقیله موازنه ایلهمدکلرك سن وشعوردن اولمامغله‌در وهو
سکارلرك بی‌اذعانلرندن ناشی اولدقلری کورولر ایسه‌ده‌ی مقبول عد
ایدرك مربیلری ایسه‌ده‌لری یولدن چویرمدکلری جهتله
بیچارهلر معرفت اوکرنیورلر فقط هربادکاردن برصفت
مذمومه اوکرنه اوکرنه استهزاکی مضرات عدیدهیی

موجب اولان اوصافی ذمیمه‌یه انتساب ایدرلر . وشوحالده
میل ایله اشتغال ایتمسلری یادکارلر ازایله قوانشمه‌ده وذوقی
چیقارمغه میدان بولهمیه‌جقلرندن وکندلریله انتدن بشقه
بوله کیده‌مادقلرندن ایچون کنج وکوزل چوجقلری کولنج
اولهجق ایشلرله اکلندیرمك ایشلرینه یارایه‌جقلندن
هوسکارلرك هربریسی برمسخرهلق کوسترمه کوسترمه انلرده
هنر ومعارف یرینه بوله شیلری ارکه‌جکلری ومادامکه
دائما مسخره وانتهزا اشاو حالر ایله انقد وقهقهه‌لر ایله
کولمکه اشتغللردر . ارتق ایشکارلرله بویولدن
چیقمه‌یه‌جقلری وشوکیفیتله بیودکلرندن صکره استهزا
کندولرینه طبیعت ثانیه اولهجغی بی‌اشتباهلر .

اکر انلری یوله ایشیرداشدیرانلرك تحسین وآفرینلری
وچیرلك توقفلریله قبارمهی مادهلکاری کچمیه‌یه قدر
اولغله آلدن صکره ارتق سوزلری منوش کلیوب وقتیله
شوم وعنابارله بیله تلذذایدن هوسکاران بی‌اذعان مؤخراً
الزدن - زی - ضرور برسوز ایشیدرلر یاغمورلی توپاروب
انقطاعه سبب اولهجقلری وه عجبا چوجق یاشندن
بریونجه درد وقهرینی چکوب کندوسنه رعایت ایتمکن
ایز شمدی بزی : کیوب خلق ایچنده اوزومزه کولمکه
وبزی استهزا ایتمکه باشلادی آفرین » دیدرك برر برریان
چیرهجکلری جهتله بیچاره چوجقلرك بویوله بولنمزلندن

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

الرنده قالمجق فائده‌دار کز تحصیل معارف وکمالات وآداب
انسانیه‌دن محروم وبولندقری مجلسلرده شوندن بوندن
مشاهده‌ٔ روی استقال و نفرتله مذموم اولمقدن عبارت
اولور .

دیو (عقل دانا) بحث استزایله تعلق ایدن اوذات
ناقصه‌سنی اکمال ایدکدن صکره (حسن خلق) و (سوء
خلق) نه اولدیغنی (عقل) تفصیله باشلیوب مقالات
آتیه‌یی ایراد ایلدی .

﴿ تعریفات اخلاق انسانیه ﴾

خالك قجیله (خلق) وضمیله (خلق) برابر جه استعمال
اولنور برکمسه اولوب (فلانك نه کوزل خلقی) ویاخود ضم
ایله (نه کوزل خلق) وارد ر دینلدکده برنجیسندن کوزی،
قاش، یوز، برون، آغز وسائر اعضاکی هیئت ظاهره‌سنده
وایکنجیسندن مخلوت، شجاعت، خلت، کل وبعض
کی صورت باطنه‌سنده اولان کوزلك مراد اولنور .

بونك ایضاحی بویله درکه انسان جسد ایله روحدن
مرکب اولوب جسدك (بصر) نامیله ایکی کوزی
وروحك (بصیرت) نامیله برکوزی اولدیغندن بصر
ظاهره ده وبصیرت باطنده اولان کوزلك وچرکینلکی
کورر .

لکن بصیرت قدرت وحیثیت جهتیله بصردن پك بیوك
اولدیغی جهتله روح نه بیوك شی اولدیغنی حق جل
وعلا حضرتلری کندولرینه اضافتله تفهیم بیوروب
انی « خالق .. الخ » آیت کریمه‌سیله جسدك طینه وروحك
ذات پاك کبریا پناهیلری اولان رب العالمینه نسبتی بیان
بیوردیلر .

بومقامده روح ایله نفس برشی دیمك اولوب خالك
ضمیله خلق نفسده رسوخ بولان هیئتدن عبارت اولمسیله
دوشوب طاشنده محتاج اولمقسزین اوهیئتدن تولایقله
اینشر ظهور ایدر .

اشبو ظهور ایدن اینشر شرعاً وعقلاً کوزل ایسه اول
هیئته (خلق حسن) و (حسن خلق) وفنا ایسه (خلق
سیء) و (سوء خلق) دیرلرکه ابتدای هیئت کوزل خوی
وصکره‌ی هیئت فنا خوی دیمك اولدیغندن برنجی
هیئت صاحبنه کوزل خویلی وایکنجیسنه فنا خویلی
دینلور .

بوقاروکه ذکر اولندیکمز هیئتی « رسوخ بولان هیئت »
دیو ذکر ایلدیکمزك سبی هرایش زورونکلمسز شویله جه
کوکل ایسته‌یله قولای قولای صدور اینیکی ایچوندر .
زیرا برادم کندوسی ایستز ایکن براقتضا اوزرینه مالنی
بذل ایدیجك اولسه کوکلنده ایستك و نفسنده سخاوت
اولمدقجه بویله مال بذل اینمکه جواتمردلك دینلمز .

(اشبو نقدن دوشوب طاشنده مخرج اولمقسزین
قولایلقله ظهور ایدر) دیو یوقاروده سویلشیدیك بونك
معنی بودرکه برآدم حد ذاتندن سخی وحلیم اولیوبده
زور زوریله مالنی شرکا یوکا ویرسه اکا سخی
دینلمیه جکی کبی غضبه کلدیکی وقت کندو کندوینی
صیقدیرق زور ایله سکوتی اختیارایدن ادمده (حلیم)
دینلز .

ذکر ایتدیکمز (کوزل خوی) و (فناخوی) خلقلرنده
درت ماده واردر .

(١) کوزل ویاخود فنا ایش ایشلمك .

(٢) ایشلدیکی ایش کرك کوزل اولسون کرك فنا
اولسون اشکه کندوسنده قدرت اولمق .

(٣) شوایشلر اویدیکی فنا یدیکی بلمك .

(٤) هیئت نفس کندی اینکده براغلسه ایشلمش
ایشلرك ایوسنه ویاخود فنالغنه میل ایتمکدر .

انسانده اولان اصل خوی ایشلدیکی ایش ایوسنه
دکلدر چونکه چوق ادم واردرکه خوی جوانمرد ایکن
قدرتی اولدیغی وبارماغی اولدیغی ایچون مالنی بذل
ایدمز وچوق ناکس واردرکه طبعنده سخاوته میل
یوقیکن خلق کندوسنه ایو ادمدر دیسون ایچون مالنی
بذل ایدر . بوایشرساده جه ایشلدکدن یعنی ذاتنده کی قدرتی

صرف ایتمکدن عبارتدر . زیرا انسان برشیئ ایشلدیکنه
هم ویرمکه وهمده ویرمامکه قادر اولوب قدرتی امساکه ده
اعطایه ده وبالکه بعض وقت امساکه وبعضاوقت اعطایه
نسبت اولنور .

هر انسان هم اعطایه وهمده امساکه قدرتلی خلق
اولنمش اولدیغندن جوانمردلك وناکسلك فعللرندن هیچ
بریسی برابرجه وخاصهٔ ذاتیهٔ خلقیه اولق اوزره خلق
اولنمامشدر .

بونطاریالکز ایو وفنایی بیلمکدن عبارتدرکه یوقاروده
سویلدیکمز درت مادهنك درنجیسیدر یعنی انسانده
بوهیئت باطنه درکه کندوسندن جوانمردلك ویا ناکسلك
صدورینه نفس اوهیئته مستعد اولور .

صورت باطنهنك کوزللکی برادمك خریجه ارکان
اربعه سنده اعتدال وتناسبك وجودینه متوقف اولوب بویله
اولمدقجه صورت باطنهسی تمامیله کوزل دینلز شکیم
انسانك اغزی وبرونی وبینلری کوزل اولمیوبده یالکز
کوزلری کوزل اولمسیله صورت ظاهره سی تام کوزل
دینلدیکی کبی .

﴿ ارکان اربعهٔ باطنه ﴾

(١) قوهٔ علم (٢) قوهٔ غضب (٣) قوهٔ شهوت
(٤) قوهٔ عدلدر .

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

بودرت قوه اراسنده اولان (قوهٔ علم) برقوهٔ
مدوحه در که سوزلرده اولان طوغری ویلان واعتقاددکی
صواب وخطا وایشلرده اولان ایوات وفنالق بوقوه‌نك
کوزلکی وصلاحی ایله بیلنور . اگر بوقوه صالح اولور
ایسه بوندن ثمرهٔ حکمت حاصل اولور . (حکمت) اخلاق
حسنه‌نك باشیدر (ومن یؤت الحکمة فقد اوتی خیراً کثیرا)
آیت کریمه‌سی بونی بیان ایدر .

(قوهٔ غضب) : بوقوه انسانه انبساط وانقباضجه
حکمتك کوسترديکی اقتضایه کوره لازم اولوب بودرجه
اولان غضب کوزل ایسه‌ده زیاده ویانقصان
اولورایسه کوزل دیملز .

(قوهٔ شهوت) بوقوه شریعت مطهره نه‌یولده زومنی
بیان ایتمش ایسه اودائره داخلنده وعقلك اشارتی التنده
بولنورایسه کوزل ومقبول اولوب شو درجه‌دن زیاده
واختیاره غلبه ایده‌جك درجه‌ده بولنور ایسه کوزل
دیملز .

(قوهٔ عدل) : بوقوهٔ غضب وشهوت قوه‌لرینك مدیری
ومحافظی اولوب شو ایکی قوه‌یی شرع شریف وعقل
نه‌اشارت ایدرسه اولراشارت التنده ضبط واداره ایدرك
افراط وتفریطدن منع ایدر .

﴿ مثال ﴾

وجود انسانیده (عقل) برمشیر ناصح و (عدل)

عقل نه‌اشارت ایلر ایسه ایشری اکا تطبیق ایله اجرا
وانفاذ ایده‌جك قدرت و (غضب) عقل دیملن مشیر ناصحك
امریله کندوسنده حکم یوریدیله‌جك شی اولوب (عقل)
مشیر ناصح (عدل) مدیر اجرا اولدیغی کبی (غضب)
آوکوپکی ، (شهوت) صید وشکار وسائر اقتضا ایلنده
بینیله‌جك آت کبی اولدیغندن آوکوپکی آوه کوتوریلدور
ایسه ایشه یراسون دیو فصل تربیه وتعلیم اولنمق ایجاب
ایدرایسه (قوهٔ غضب) دخی اویله تربیه اولنمسی لازم
کلور . وانسان بالاقتضا اوزرینه یه‌جکی آت اخوردہ
بولندیغجه بواش وساکن واوزرینه بینیلدیکی زمان ایشه
یرایه‌جك درجه‌ده یوکرك وجسور بولنمسی هرفصل اقتضا
ایدرایسه (قوهٔ شهوت) دخی انسانك عنان اختیارینی
التدن الوب الا یلدیکه یورر وطاشمسی کلوب طاغمسی
تاقمی دکلیوب وقرل قرل فرلایوب تهلکه اوزره قوشار
هشیاری قوباشی سرت وکمالماز آت کبی اولمسی برصورتله
انجاب ایتیوب لازم اولدیغجه موافق استعمال ولازم اولماز
ایسه کندوسی صاحبنه غلبه یه‌یمجك اوله‌جق درجه‌ده
بولنملیدر .

ایشته شو یازدیغمز خصلتلر هرکنده اعتدال اوزره
بولنورایسه اکا (حسن خلق) صاحبی دیملوب بوخصلتلرك
بعضیلری کوزل ومعتدل اولورایسه اکا اضافتله (حسن
خلق) صاحبی دیملور .

برانسانك يوزنده‌كى اعضادن بعضيسى كوزل اولور ايسه! ايلا (كوزى كوزل) ويا (اغزى كوزل) وياخود (قاشى كوزل) دينلديكى كبى.

اكر (قوهٔ غضبيه) معتدل اولور ايسه بوكا (شجاعت) دينلوب معتدل اولمدغى تقديرده يازياده وياخود نقصان اولمق لازم كلور. اكر زياده اولور ايسه بوكا (تهور) يعنى عقلسزلقدن ناشى صوكى صايتمزين ايشه صالديرمق ونقصان اولور ايسه بوكا (جبن) يعنى قورقاقلق و (حور) يعنى حقسز ايش طوتمق دينلور. وكذلك (قوهٔ شهوت) معتدل اولديغى صورتده بوكا (عفت) دينلوب اعتدالدن زياده بولنور ايسه (شره) يعنى حرص ودرجهٔ اعتداله وارمز ايسه (جمود) يعنى جماعتدن كسلمش اخلاق اولنور.

بونلرك الدمقبولى نه زياده ونه‌ده نقصان اولمق اوزره اورطه‌سى بولنمقدر. بويله اولديغى حالده بولنور ايسه (فضيلت) وزياده ونقصانه (رزيلت) دينلور.

(قوهٔ عدل) بوقوه‌نك زياده ونقصانى اولميوب انجق جور نامبله برضدى واردر.

(حكمت) اعتدالى بكوبده قاصد غرضلرده قوللانيلور ايسه بوكا (خبث) و (جربزه) يعنى دوبارهجيلق واعتداله وارميوبده اشاغى قالور ايسه (بله) دينلور. لكن حال وسط واعتداله بولنديغى تقديرجه (حكمت) در.

﴿ امهات واصول اخلاق ﴾

سائر اخلاق كندولرندن تولديغى يعنى اخلاق عموميه امهات اولان اخلاق درتدر.

(١) حكمت (٢) شجاعت (٣) عفت (٤) عدالدر.

حكمتدن مقصود، نفس ايچون هرنه اصول اختيار اولنه‌جق ايسه انكله طوغرى بى واكرى بى فرق وادراك ايده‌جك برحالت، وعدالدن مراد، غضب ايله شهوتى مقتضاى حكمت اوزره قوللانه‌جق آلت اولوب شجاعتدن مقصد هرجهتجه قوهٔ غضبيه‌نك صاحبنه انقياد اوزره اولمسى وعفتدن مقصود، عقل وشرع يعنى تأديبله (قوهٔ شهوت) بوزيله انلنده بولنمبدر.

اشته شوندكز ايدنكز اصول اربعه هركيمده كه معتدل بولنور ايسه كندوسندن هرحالده اخلاق جميله ظهور ايدر

﴿ حكمت ﴾

اكر حكمت اعتدال اوزره اولور ايسه بوندن (حسن تدبير) و (جودت ذهن) و (رأيده نفوذ) و (انجه ايشلر ايچون ظن وفهمده اصابت) حصوله كلور.

وقوهٔ مذكوره افراط اوزره بولنور ايسه بوندن

(دوباره جبلق) و (حبله) و (کین) و (ادم الداعی) و (جین فکرلولق) حاصل اولور .

وتفریط اوزره بولنور ایسه (خبالنده سلامت وار ایکن امور ده تجربه سزلك) یعنی احمقلق و (دیوانه لك) ظهور ایدر .

(احمق) مقصودی صحیح اولدیغی حالده اوقصودی بوله یم دیو فاسد یوله کیدن آدمه دینلور .

و (دیوانه) اختیاری اقتضا ایتمیان ایشلری اختیار ایدن یعنی اصل اختیار ایلدیکی ایشلرده فساد اولان آدمه دیرلر .

﴿ شجاعت ﴾

بونك درجهٔ اعتدالندن (عالی جنابلق) (وبهادرلق) و (حسورلق) و (نفس قرغنلغی) و (وقار) و (دوستلق) وامثالی اخلاق جیده حصوله کلور .

افراط اوزره بولنور ایسه (تهور) و (لافجیلق) و (خشم) وغضبدن پرآتش اولمق وکندوسنده فضیلت واردر ظن ایدوبده بوکا مالك اولان ذمیم کبی (عجب) کوسترمك اوصاف ذمیمه سی حاصل اولور .

وتفریط اوزره بولندیغی حالده (قورقاقلق) و (الچقلق) و (ازچوق صقندی کورر ایسه طیانه میوب شمان کدرینی افشا ایله تلاشه دوشمك ورزیل اولمق

وبرسنده حقی اولوبده استیفی لازم کلان الهجفی استمك لازم کلسه قورقوب انقباض کوسترمك) و (جزئی اجلق وصوسزلق وصقندی واغری کبی شیلر ایچون شمان کوزلری طولوب اغلمق) صفتلری ظهور ایدر .

﴿ عفت ﴾

بولمق (سخا) و (حیا) و (صبر) و (برایسی کندی حقنده قصور ایدرایسه اندن کوز یومق) و (قناعت) و (تقوی) و (لطافت) و (مساعده) و (ظرافت) و (ارتکابسزلق) و (طمعسزلق) حاصل اولور .

اکر افراط وتفریط اوزره بولنور ایسه ، (حرص) و (طمع) و (اداسزلك) و (خبث) و (مسرفلك) و (چولق) چوجغنك نفقه سنده خست) و (ریا) و (صیرقلق) و (فائده سز شیلرله اوغراشمق) و (کمی کورسه یاطاقلمق) و (حسد) و (کورلدی چیقارمق) و (زنکینلره ویاخود مقتدر اولانلره کندوسنی الچق کوسترروب تقیرله قورلق) کبی حالار ظهوره کلور . ایشته محسن اخلاقك امهاتی ذکر اولندیغی اوزره (حکمت) و (شجاعت) و (عفت) و (عدل) اولوب قصورلری علی العموم شودرت فضیلتك افراد ویاتفریطندن تولد ایدر فرعدرلر .

موجودات ایکی قسمه منقسم اولوب برایسی انسان

انجون الده مدخل واصل و تفصیلنده اختیار بولنیان
قسمدر . سما واجرامی وانسانك ایجروسنده وطیش یوزنده
اولان التر وعضور وحیوانات سائره ده کی جزء ترکیبی .
بونلر خلقت ذاتیه لرنده کمال اوزره خلق اولنمش واختیار
عبده التزده محل بولنمامشدر .

دیکر قسم ناقص الوجود اولهرق موجود اولاندر . شو
قسمده فی حدذاته کمال قبول ایده جك رقوتی اولوب فقط کمالی
قبول ایتمی انجون اختیار عبدك انا کا ارتباط ایتمی شرط قلنمشدر
شرط مذکور ربط اولندقجه اوقوت حصوله کلز . مثلا الما
چکردکی الما اغاجی دکلدر . شوقدرکه بونك انماج اولمسی
ممکن اولوب انسانده اولان اختیار اوچکردکی الوب
برمسنعد طیراغه املك وصو ویروب چالشمقله مذکور
چکردك اغاج اولور . ویوبویله یاپلمه چکردك اغاج اولماز .

ایشته انسانك اعضای وجودیه سی برنجی قسمدن اولوب
ال ، آیاق ، کوز ، قاش ودوداق هرنه ایسه بونك دکشلمسی
ممکن دکلدر لکن غضب وشهوت کبی اخلاق انسانیه ایکنجی
قسمدن معدود اولدیغندن بونلرك تربیه سی اختیار عبده ایله
حاصل اولهبیلور .

اکر غضب وشهوتی اغاجی کوکندن چکوب قوپارر
کبی وجودمزدن چکویده بالکلیه طشره اتلمده بزده اثرك
اثری بیله قالمسون دیو مراد ایدیلسه اولسق بوکا قادر
اولهمیز . لکن بزه انقیاد ایتمی ایچون بر تربیه التنه الهلم

دیلسه بوکا ریاضت ومجاهده ایله یعنی غضب وشهوت
انسانه برفنالق ایتدیرمك امنیه سه لرموافق اینمکله غلبه لرینك
دفعه مقدر اولهبیلورز ومأموریتز دخی بویله در .

تفصیله حاجت یوقدرکه انسان یکی بالغ اولدیغی وقتلرده
شهوتنی بکده ضبطه قادر اولهبیه جق برد رجه ده اولوب
برطاقمی نه نمالقلرده بولندقلری وحیا وحجابی رفع ایله خلقی
سوء حالارینی ذکر ایتدیکمز ایشیدیوب قید بیله ایتمه کاری
و بیلدکارندن قالدقلری حالده یا منع وتربیه نك تأثیری
یاخود کندو کندولرینه تنبه ایتلری جهتله اوکیدشلری
ترك ایلدکده غایت اهل عرضلق وحسن حال تحصیل
ایلدکاری چوق کورلمشدر .

شهوت یه اوشهوت انسان یه اول انسان اولوب
لکن تربیه شهوتك اسکی جبروشدتنی براقدیغندن عنان
شهوت دست اختیاره کچورلمش اولمسی غلبه سنی کسر
ایتمشدر . هرکس بدایتدن برو کندو نفسنی مطالعه ایتسه
بروقت ایشلمسنه ایرندیکی ایشلری صکره لری یاپدره
ذکری کچمسه ایشتهکه بیله حجاب و امتناع ایدیجکی
وبلکه بش سنه اول سویلدیکی برسوزی بش سنه صکره
لسانه بیله المق استیه جکی معلوم اولور .

بو حالارك هپسی حفظ نفسانیه یه موافقتدن احتراز
وتربیه ایله حصوله کلمش شیلر اولمغله انسانك اخلاقی

دکشیله چکنده شبهه کوریله مز .

شوقدر وارکه تربیه قبول ایدوب اتمامکده جلنلر مختلف اولدیغندن بعضیسی پك سرعت و بعضیسی بطائت اوزره تربیه‌یی قبول ایدرلر . بونلرك اختلافلرنده ایکی سبب واردر .

﴿ برنجی مرتبه ﴾

بومرتبه ده بولنان طائفه حقی وباطلی فرقه مقتدر اولمیان درایتسز کمسنه لردرکه اعتقاددن خالی اولهرق نصل خلق اولنمشلرایسه کسه‌دن دها برشی اوکرهمیوب اویله کیتمش و یکده لذتلر کوره دکارندن شبهوتلریده اکا کوره تمام قالمشدر . بوطائفه‌نك تربیه‌سی مشکل اولوب معلم ومرشد ویاخود تلمیذینی مجاهده‌یه حمل ایتمکه برسبب ایچلرنده موجوداولسه‌یدی چابك وقتده علاج قبول ایدرك خویلری حسن وصلاح اوزره اولور .

﴿ ایکنجی مرتبه ﴾

هرشیئك ایو وفناسنی بیلور ایکن کندیلری کوزل وصالح عمل ایتمکه آلشدیریلیوب اویله یورمش وشهوتلرینه انقیاد ایله الرینه کچن فرصتی فوت ایتمامش اولانلردرکه

بوطائفه او یولده کیده کیده کندولرینه شو معامله‌لر اولقدر خوش کورنمشدرکه بو یولده هلاك اولهجقلرینی پاسه‌لر قولایلقله کندکلری بولدن دونه مزلر . معلومدرکه بردرجه‌یه قدر عشرته نفسلرینی آلشدیرانلری امراض مهلکه یقالیوب البته عشرت آی جکری یقالادی ! براز دها دوام ایدر ایسك جکرك ازیلور ، حیاتکدن محروم اولورسن ، دیو هرنقدر اخطار ایده‌جك اولسه‌لرینه نهایت حالت نزعه یاقه کلدکده مادامکه هنوز دائرهٔ جسده‌ده‌در راقی ایچه‌کدن واز کچه‌مزلر . بومقوله‌لر لایعد ولایحصی کورلمشدر . دیمك اولورکه کندولرینی هرشیئه بودرجه حریص طوتوب آلشدیرانلر بویله اولور بوطائفه هرنقدر بویله شبلرله اشتغالدن نفسلرینی کیرو الهمز ایسه‌لرده لکن نه یولك قصور ایتدکلرینی بیلورلر . بونلرك اصلاحی برنجی طائفه‌دن دها مشکلدر . چونکه بونده اولان وظیفه ایکی قات اولمشدر .

اولا : قلبنده فسادی کثرت اوزره عادت ایلدیکندن ناشی یرلشمش اولان فنالغی کیدرمك وثانیا : نفسنده صلاح عادتنك صفتنی غرس ایتمك لازم کلور . شو طائفه اولدقجه ریاضتی قبوله مجلدر .

﴿ اوچنجی مرتبه ﴾

بومرتبه‌ده بولنان طائفه فنا اخلاقی ویولسزلغی

حق وکوزلدر دیو اعتقاد ایدن طائفدر که شو طائفده ضلالت اسبابی ایکی قات اولمشدر . بونلرك اصلاحی قولای دکلدر . مکر که هدایت وتوفیق الهیه یتشه .

﴿ دردنجی مرتبه ﴾

فاسد برأی اوزره بیوبوب اول رأی فاسدله عمل ایده ایده تربیه کورمش اولان طائفدر . مثلا چوجق کوزینی آچار آچماز بابا واقرباسنی فسق وفجوره ده کوروب وکندوسنی ده همان او یوله سوق ایدوب انواع خباثتی ارتکاب ایلر . ادم اولدرمکی ، حلقك مالنی یمکی ، شونك بونك عرضنه کچمکی فضیلت عدیله افتخار ایدر . بو طائفه نك دخی اصلاحی قولای دکلدر . مکر که هدایت وتوفیق الهی یتشوب معاونت ایده .

شو درت طائفه نك برنجیسی یالکز (جهل) وایکنجیسی (ضلالت) واوچنجیسی (ضلالت) و (فسق) ودردنجی (جهل) و (ضلالت) و (فسق) و (شقاوت) صفتلرینی جامعدرلر .

کلهم دیکر طائفه یعنی مادام که انسان حیاتده در شهوت و غضب وحب دنیا وسائر بو مثالو اخلاق کندوسندن کتمز دیو دعوی ایدنلره .

بودعوی باطلدر . بویله دعوی ایدن طائفه کویا

براغاج کوکندن قوپارلوب برطرفه آتیلور کبی انسانده که (شهوت) و (غضب) و (حب مال) مثالو مذمتلری دخی مجاهده وریاضتله شویله جه قوپاروب آتیلور دیو ادعا اولنمشده انك اوزرینه کندوردوکه دعوالرینی بنا ایتمشلر کبی غلط محضه تصادف ایتمشلردر . بویله ادعا اولنمامشدر واولمز . چونکه (شهوت) برفائدهٔ ضروریه ایچون خلق اولنمیله اکر انسانده اولان (شهوت طعام) کلیاً زائل اولسه انسان یشامیوب وفات ایدر . بوشهوتی انساندن کیمکه جبالمق انی اصلاح دیمك اولیوب اولدرمك دیمك اولدیغندن انسان بوشهوتی بالذات کسه بلور ایسه قاتل نفس وبثقه سی دیکرینك شهوت طعامنی قطع وازاله ایده بلور ایسه قاتل غیر اولمش اولور .

وکذلك (شهوت جماع) نسل منقطع اولمامق ایچون اولدیغندن کلیاً کسلمك لازم کلسه نسل منقطع اولمش اولور .

واکر (قوهٔ غضب) بالکلیه انساندن زائل ومحو اولسه انسان کندوسنی هلاك ایده جك حال وعارضه یی دفعه مقتدر اولهمیوب هلاکنی دعوت ایتمش اولور .

ومادام که انسانده اصل شهوت باقیدر کندوسنی شهوته ایصال ایدن برحال که (مال) دیمکدر بوکا محبت دخی طبیعی وضروریدر .

هر کیمکه بن شهوتی و غضبی وحب مال کبی صفتمی کلیاً بندن ازاله ایتمیم دیر ایسه یلان سویلش اولور .

چونکه مجاهده وتدبیر ایله شهوت وغضب وحب مال صفتلری اهارلی کاعددن سونکر ایله یازیلی سیلوب کوتورر کبی انساندن ازاله اولنمیدر دیو شرعا وعقلا اراده ومحل اولمیوب انجق مقصود بونلری افراط ایله تفریط یاننده بولندیرمق وعنان اختیاری الدن الهجق درجه ده آزغون وحداعتداله واره میه جق مرتبه ده مسکین بولندیرماقدر .

(غضب) صفتنده مطلوب اولان حال (حمیت) اولوب بوده ملاحظه سز کندوسنی ایشه صالدیرمقدن وبرده غایت قورقاقلق وطبیانسزلقدن خالی اولمق واولدقجه نفسنده قوی یولنق وقوتیله برابر عقله اطاعت وانقیاد ایتمکدر . بونك ایچون قرآن کریمده (اشداء علی الکفار رحماء بینهم) وارد اولوب غزاة شدتله وصف بیورلمشدر . شدت ایسه غضبدن بشقه برشیدن صدور ایتز .

اکر غضب باطل اولسه جهاد دخی باطل اولمش اولور .

جناب حق قرآن کریمده (والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس) بیوردیغی (والفاقدین الغیظ) بیورمدیغی

(شهوت) ایله (غضب) صفتلرینك هیچ بریسنك عقله غلبه ایده میه جك وعقل انلره ضابط وغالب اوله جق درجه ده حد اعتداله رد اولنمری ممکندر . ایشته انسانك

حداثت سنی زمانلرندن اعتباراً تربیه التنه الندقلری صورتده اخلاقی تربیه ایله دکشیله جکنده اشتباه یوقدر وتبدیل اخلاق دیدیکمز تفصیل مذکوردن عبارتدر یوخسه ناجی کوکندن قوپاروب چیقارمق کبی دکلدر .

شوقدرکه اوائل حالده انسانه یوز کوسترن سوء اخلاق سنی کاله واروبده فالق طبعنده تقرر ایدنلر ایله مساوات تحویل ایتز . بزم اخلاق دکشیلور دیو ایلدیکمز ادنا درجه درجه اولوب هر بیسنه ممارسته کوره زمان مناسب لازم اولور . وانسان هرحاله اوصاف ذمیمه سنك کلیا برطرف اولمسنی مراد ایدر ایسه تمامی تمامنه برطرف ایتمکه موفق اولمسه یله مقصودی مقداری کندوسنه میسر اولمش اولور . دیو (عقل) خیرخواه سوزنده ختام ویردی .

﴿ عاقبت عشق ﴾

صدر رساله ده بحثی چکدیکی اوزره (نفس) اوائل حالنده (جهل) و (شهوت) لك القا آتیله (آرزو) نام موتعده (هوس) دیلان قصرده که (عشق) اوطه سنه کیروب آنده (حسن) اسمیله معروفه بردختره علاقه ایتمش و (عقل) کوجمال ایله کندوسنی اورادن چیقاروب تربیه سی خصوصنده خیلی مشقتلر چکمش وبوحاله کندوسنی سوق ایدنلردن (جهل) ی بالکلیه طرد ایله

(شهوت)ی نظردن دوشورمشیدی. و(شهوت) پکده اویله نفسه سوز یورتدیره بیه جك درجه یه اینمش وحتی (نفس) عشرته قاپلدیغی وقت براز یوز بولمش ایسه ده شباینی صکره بردن بره شهوتی کوزدن اتمشیدی.

(شهوت) نفس یانده بولدرجه محقر اولمسنی و(عقل) جانندن کوردیکی حقارتی چکه میوب کوشهٔ تأسفده قالمز بوطسار ایکن اره صره الفت ایتدیکی (اشتیاق) نامنده برمحرك یانه کلوب شهوتی بویله مفهوم کوردیکنه عرض تأسف وملال وسینی سؤال ایلدی. (شهوت) ماجرای بعد التفصیل « بویله برماده یی وقتیله بکا خبر ویرملی ایدك بن الك قولاینی بولورم» دیو شهوته خدمت ایده جکنی وعد ایدرك اوران چیقوب طوغریجه (حسن) نام دخترلك یانه واردی وسابقده که وعده یی مذکر و نسك اسکی اضطراب وجدانیسنی محرك وبخطر اولق اوزره برمؤثر نامه یازدیروب نامه یی اخذ ایله (نفس) لك یانده عزیمت ومواصلت ایلدی.

(نفس) بونی کوردکده قابنده برحرکت واضطراب حاصل اولوب کیم اولدیغنی صوردی (اشتیاق)(حسن) نام دخترلك خدمتندن اولدیغنی وحسنلدن کندوسنه یرمکتوب کتوردیکنی سویلر سویلز حسنلك اسکی حالی وکندوسنك اوراده کچن احوالی خاطرینه کلوب درونده کی محبت سابقه تجدد ایتدی.

نامه یی اچوب اوقودی. خلاصهٔ مآلی « چوقدنبرو حضور عالیلرینه مظهر اولهمدتمدن سابقده کچن الفت ومحبتك خیالنی خاطره کتورمکله وقت کچورر وع « کچمش زمان اولرکه خیالی جهان دکر » مدلولنجه مجلس ملاقاتده ایچیلان صهبای عشق وانسانیتك وقتیله بك کوزل نشئه لری کچوراش ایسه ده ثمدی خماریله اوغراشور ایکن حضور آشنایلرینه برعریضه تقدیم اینمکی تصور اتمشیدم « نامه می ایصاله ایا کیمی کوندرسم دیدم « جان کلوب حاقوده حسرتله دیدی کوندرینی » مأنجه جان عزیزم بوخدمتده بولنمغی آرزو ایلدی.

لکن (اشتیاق) تقدیمله اظهار کمال خدمتکذاری ایلیه کندن عریضه می انکاء تقدیم ایلدم. مبایده رابطهٔ علاقدیه وجودیه یی دکمن صکره برده اسمعزی بیله آکز اولدك هیچ کوکسوزی ایلدك ای شوخ فراموش، کویاکه دها دنمده سنك حرف وفایز « هرقدر استفسار خاطر کی معاملات یادیه بیله مظهر اولدق ایسه ده یه دیاکزه دوام ایله تحصیل انبساط وذکر جمیلکز ایله کسب نشاط ایلکده یز » افاداتدن عبارت ایدی. (نفس) بونی اوقوردقده وجودینه رعشه لر کلسیله اشتیاقه باقه رق بایلوب قالدی.

(اشتیاق) نفسك بوحالنی کوردکده تعبیرات فسونکارانه ایله نفسی دها زیاده اضطرابه دوشوردکدن

صکره اوطه‌دن طشره چیقدقده (شهوت) بوکا قارشو
کلوب ماجرادن خبر الدیغی متعاقبا ارتق یه نفسه
چاتمق زمانی کلدی دیه‌رك برطرز ایله اوطه‌دن ایچرو
کیردی. (نفس) شهوتی کوردکده اسکی آرزولر بردن بره
قباروب دها شهوته پروا قدیرو یاقدیغی حقارت نظریله
باقه‌مدیغی جهته بشوشانه یوزینه حواله نگاه ایدوب
رعایت ایلدیکندن (شهوت) فسونکارانه معامله یه
مباشرتله «افندم صنده‌ده برشخصه راست کلدم افندمه
بریردن مکتوب کتورمشدر جوابنی صوره‌یور»
دیدکده (نفس) کندوسنی الهیوب یرندن قیام
واوطه‌دن طشره چیقوب درد فراقك دفعی چاره‌سنی
ارامغه اهتمام ایتمش ایسه‌ده طورمغه واوطورمغه
ودوشمکه وصورمغه وقت وتحمل قالمدیغندن (اشتیاق)
و (شهوته) ارقدم صره کایکز دیو تصر هوسه
طوغری یوریدی.

اوچی برلکده قصر مذکوره واروب یه اسکی
کوردیکی زدبانلدن صنده‌یه صعود و (عشق) اوطه‌سنك
قپوسی اوکنه ورود ایلدکده (اشتیاق) واسطه سیله
دخوله رخصت الوب اوطه درونه کیردیلر ایسه‌ده
(حسن) اوراده کوزینه ایلشمدیکی کبی اوطه‌نك نصف
پرده ایله فصل اولنمش اولدیغنی کورمیله اشتیاقدن
سؤال کیفیت ایلدی. (اشتیاق) (حسن) پرده آرقه‌سنده

اولدیغنی وآرادن ونسلر کچسیله اسکی حالر
بشقه‌لشدیغندن آچیقدن آچیغه صاحبت اولنه‌میه‌جغنی
سویلدی. (نفس) بو نصل؟ ایش حسنك یوزینی
کورمیه‌جکیم؟ دیدی. (اشتیاق) هله پرکره کندوسنه
صوریکز جوابنی ویردی.

(نفس) یوزینی پرده‌یه طوغری چویروب ای
(حسن) دیدکده «یوریکز اهلا وسهلا مرحبا» دیمکله
«بنی بویله کرفتار مشتاق انتزاق ایتمه» دیدیکندن
(حسن) بونجه وقتلردرکه انصاف ایدوبده ع
«صورمدك حال دل زارمی ظالم نیجه‌در» سکا مکتوب
کوندرمامش اولسه ایدم بنی بریرده ارایوب صورمیه‌جق
ایدیکز» دیو جواب ویردی.

(نفس) ایچون دائره اختیارده طورمیه‌جك مجال
وسکونته احتمال قالمدیغندن «هرنقدر مکاتبه ومخابره
کچمدی ایسه‌ده بزم ملاقاتمکزدن چیقه‌لی قلب حزینم
خسته‌در» دیو (عقل) دیه‌کاری وصی مجبریقه‌می الدن
براقمدیغندن اباقرم مقیدو الارم بسته اولمغله حقکزده ایتدیکم
قصورلر جمله ضروریدر.

﴿ لمنشئه ﴾

«بهروزه محو اولسه دنیادن نه ممکندر کیده» نور

حسنك ديه‌دن شوقك دل آواره‌دن ، نالی هرزمان
كوكلم حسبحال وشمديكی حالده هرنه سويلسم تلاشمدن
بی‌مآل اولديغندن هرنه يكمش ايسه يكمش ، اولان اولمش
كيدن كتمش اولمسيله عفويكزه مراجعت ولطفكزی تمنی يه
جرأت ايده‌رم ، ديمش ايسه‌ده (حسن) ذاتكزده وفادن اثر
اولميوب شو سوزو كداز اجرای مافی‌الضمير ايچون شبكه
ودام وهپسی برای غرض ومرام اولديغنی پيلورم ديدی .

(نفس) بو سوزلری ايشيتديكجه حالدن حاله تحول
ايدوب متأثر وحيران وقلب پراضطرابی اندرون سينه‌ده
نالان اولديغندن « ای (حسن) مادامكه سنك حالك بويله
اولوب آخری بو سوداده‌يی عشقه فدا وصولك وتمره
طوتمنی آشديره‌جق درجه‌ده ويله نازواستغنا وادا ايده‌جك
ايدك ! ابتدای ملاقاتده بنی بوآشفته باقاملی وعلی‌الخصوص
صكره دخی ديك وجد ومحبت الته يكيدن آتش وبرمامك
ايدك ای طبيب بی درمان مادامكه بكا درمان اتميه‌جك ايدك
بنی شوركوكل خسته لكده مبتلا ايتمامك ايدك » ديمكله
سويمی دردیكه درمان اوله‌يم ، سودیكمجون آرتدی دردم
يانه درمان ايدك » بن شوخسته كوكلی دارالشفای
خستكان محبت اولان شو بارگاه ملاحت اكتناهه كتوردم
« امتر اولدر حشمله استرازادايت لطفله » عبد مخلصم
كردم طوق عبوديته‌در » بيتيله ختم مقال ايلدی ايسه‌ده
(حسن) دن يه مطلوبه موافق جواب الهديغی جهتله

(شهوت) نه سويلنوب وقت چوره‌يورسن پرده‌دن
ايچروبوری ديدكده (نفس) ارتق طيانه‌ميوب ! هرچه
بادآباد ! ديه‌رك پرده‌دن ايچرو اوغرادی .

(نفس) اوتوزسنه اول (حسن) ای كوروب اولوقت
(حسن) بكرمی ياشنده پردلبر حسنا اوله‌رق ! جسم
ملاحتده روح ! واسمان حسنده يوح ! اولديغی حالده كرفتار
عشق ومحبتی اولمشيدی شمدی كوردكده يوزنه‌ی ! تاب
وطراوتدن اثر ! وشكل صورتنده شوكوزديكم اسكی
كوزلرديه‌جك پرقلامش يوزی بوريشوب دباغت اوتمش
دری به دونمش صاچلری اغارمش قرمزيسی صاری يه
تحول ايتمش برمعتوهه والحاصل يوزينه باقلسه ايكرينه‌جك
برمجموعهٔ مكروهه اولديغنی كورمسيله ع بومیدر ياندیغك
آن خانه‌خراب ديو كندوسنه عتاب ايدرك قلبنده اولان
آتش درحال انطفاو كوزنده‌كی اسكی خيالاتك هپسی اختفا
ايتمكله دهابرسوز سوملكمزين همان اوطه‌دن طشره
چيقدی مكركه نفسك كنديكنی (عقل) خبرالوب اودخی
آورايه طوغری كلمكده ايمش (نفس) قپودن چيقارکن
(عقل) كندوسنه تصادفله ای نفس نه‌يايدك ديدكده .

﴿ لمئشه ﴾

(اكلادن عشق مجازيده اولان خسرانی ! دلی كوجمال
ايله دلدارك الدن الدق) جوابنی ويرمسيله (عقل) بوكا

برخنده ممنونیت کوسترروب برابر جه محل قدیمه یه عودت
ایلدیلر کاذکدن صکره (نفس) تفصیل ماجرا ایتمیله
عقل سوزه باشلیوب .

دمن حسنی کوردیکك زمان یکرمی یاشنده وشمدی
الملی یاشنده اولوب کنجلکده کی تاب وطراوت شمدیکی حال
معتوهیته انقلاب ایتمشدر برزمان دخی چکدکده یرالنده
طپراق اولمه کرکدر ایشته زیاده اولان ذوقیات فائیه
ولذات زائلهٔ انسانیدنك هپسی بویله در ابتدا کمی کوردك
ایسه الصکره کوردیکك یه اول وجود ایکن انقلابات
زمان وقتیله اسیر کمند زلفی اولدیغك معشوقه دن صوك
کورمشده سنی ازاده سرو اطلاق ایلدی .

سن مقدما کرفتار اولدیغك ویوکون الدن یقدیی
صیردیغك عشق دیبلان حال وجدانی رفیض وکرامت
ویاخود طائفهٔ بطالینك وجد وحالت دیدیکی کیفیت
اولیوب افراط شهوتك ایران ایلدیکی رقیم مذموم
ویونك حاصلی قضای شهوتی برمادهٔ معینه یه حصر
ایتمکدن بشقه برشی اولدیغی حقیقك تمامیله جم انك
جله سنه معلومدر یوحالك ضرری حد وحسابدن افزون
ویویوله کتمکه دوام ایدن کسنه لباس زوالنی کیمش وزنجیرینی
سوریوب زقاقلره دوشمش مجنوندر .

شاید انسان اختیارسز اولهرق اویله برحاله فاولسه
دوشمکی که یوحالدن ماحصل ندر آثار شهوتیدر یوخسه

بشقه شیدر عجبا فضائل انسانیه ومنافع دنیویه واخرویه جه
اندن نه قاله جقدر ویرکسنه برعمر اوقویه جق اولسه ابتدا
اوعلمدن کسدیوبه ندرلو فائده حاصل اوله جقدر یونی
بیله جك ویرایشه سلوك ایدن آدم شوایشدن نه اوکرنه جکدر
الکلیه جقده بعده اوقویوب ایش ایشلمی اقتضا ایده جك
اولدیغی کی شو عشق دیدکلری یوله سلوك ایدن کسنه
نه فائده ملاحظه ایدر قضا علت عشقه طوتیلان بیچاره لرك
همان درحال اوکی اینمدیغی وعلاجی قدینه دوشولیوبده
« کیف مایشاء ویختار » براغلدیغی حالده بازوال عقلی
ویاخود هلاکی موجب اولور یونك علاجی ، معشوقدن
افکلدیغی صرف وتحویله ! ویوامرلهٔ حصول ایچون ، تحصیل
علوم ومعارفه اشتغاله ! چاشقدر بعضیلری (مجازی)
و(حقیقی) نامیله عشقی ایکی یه تقسیم ایدوب محبوب
ومحبوبه ایله اولدیغی کون واوتارشوق وبیجنلیله ! ثم برساحهٔ
درون ایتمکه (عشق مجازی) وبوندن استغنا حاصل
اولدقدن صکره ماسواده اولان آثار وصنایع ومکونات
برصانع ومبدع حقیقینك آثار جلیله سیدر دیو (الله ولاسواه)
فکر وذکرینك شجرهٔ فیض ثمره سنی روضهٔ حال وقالنده
غرس ایتدقدن صکره هرنه صورته تماشا وهرنه یه عطف
نکاه استغنا ایتسه یه انك صورت کونیه وخلقت وجودیه
سنه نظرله مبدع کریمنك آثار نقشنه حیران ورحیق صاف
تفکر وتذکرله سکران اولان ذاته (عاشق حقیقی) واندهکی

محبت مؤثره یه (عشق حقیقی) دیرلر هرشیئك یعنی کرك
ذوالعقول وکرك ذی روح وباجاداتك خلقتنده اولان
سرعظیم صانع حقیقیسنك آثار جلیله‌سی اولدیغنی ادراك
ونقشدن نقاشه واردن مؤثره استدلال ایله تماشاکر خالص
الوجدانك لسان حال وقالنی حصر صیحهٔ یاکریم ایده‌جك
طریقه سلوك ایدن ذاتك نقش انداز صحیفهٔ ضمیری اولان
بحث ادراکی ذوقیاته متوقف امر غریب وشوذوقیات
لدنیه خلقت اصلیه سنده‌کی استقامته سلوك وشروع
خالصانه‌سی منضم اولان ذواته نصیب اولوب اوآرزو وافکار
شوآرزو وافکاره ناموافق و(عشق مجازی) دیلان حال ایله
(عشق حقیقی) میانه‌سنده نسبت حقیقیه غیر متحققدر .

حال بویله ایکن (المجاز قنطرة الحقیقه) ترکیبنده
اولان معنا بر انسان بر کوپری یی کچمدکچه غیرك اونه
طرفنی بوله‌میدیغی کبی کذلك ملوثات مجازیه ایله آلوده
اولان کسنه انك سیاتنی براغوبده حد حقیقیه توجه
ایتدیکه مظهر حقیقی اولیه‌جغی یعنی رزائل جسمانیه
وغوائل نفسانیه انسان ایله حقیقت اراسنده حائل اولوب
انی کچملی وبعده حقیقتی بوللی صورتنده عبارت ایکن
کوزل چوجقلره عبابی یاقمغی وبونلره نظر شهوتله باقمغی
واثری افکار فاسده‌سنه تقریب امیدیله انواع وسائل
خبیثه یه مراجعت وکونده بیجه رزالت ایتمکی حاشا
عشق حقیقی یه فطره دردیمك نه‌یوك خطادر .

واقعا عقلی باشنده اولان کسنه کندی حالنه قالمیه
سالك مسلك عرفان وجانجا مطلق العنان ایکن برچاپقینه
ربط رشتهٔ افکار وعلاقهٔ مقیده ایله نفسی تشویشات بی
فائده یه کرفتار ایتمز لکن کوزل یوزلره اولان الکتریق
ساحهٔ وجدانی الکتریزه ایدرك افکار وخیال رعشه‌ی بی
مأل ایله مالامال اولدقده وجدان انسان قوهٔ جاذبه یه
مظهر وسیالهٔ برقیهٔ هوائیه مقاصل وجودیه یه یوریوب
هر نظرده براز اولغله شوحاله مبتلا اولان بیچاره کندیکی
یولده بوردلر وصاعقه‌زه تصادف ایده‌جکنی پله‌جکندن
الدن کلدیکی قدر انقطاعه میل ایله محافظهٔ نفسنه غیرت
ایتمکی وکندوسی عنان اختیاریی ادارهدن عاجز ایسه متعلقات
واحباب واخوانی بوصوابده بولنملیدر .

هرقدرکه اویله برحاله کرفتار اولان کسنه تلوثات
واشتهالات نفسانیه‌یی یانده حرام اندر حرام عد ایدوبده
اویله یوز چویرن واغراض نفسانیدن سلامت ذهن
حاصل ایلیوبده اشتغالات ذاتیه‌سنی تعطیلدن محافظه ایدن
واموردن واجبه‌سنی ادا ایتمکی وظیفهٔ انسانیت بیلان کسنه
شو طریقه کنسه بالطبع حال بشقه‌لشه‌جغی ومائدهٔ
مشاهده‌دن استحصال ذائقهٔ فساد وکالای صبر وشعوریی
دلاله وبروب مزاد اتیه‌جکی بدیهیدر .

لکن محبوب دوستلق ایدوبده بقه‌سنی شهوت الله
وبرمیان واویله مجازی طریقنده حقیقی بی بولان پك نادردر .

دیو عقل سوزینی کسمکله نفس اویله بروقعهٔ محوفه دن
یقه یی صیر دیغنه تشکر ایلدی .

بومادهدن برزمان چکدکده نفس برکون اوطه سنده
غودهٔ پسترحضور، ونه بولورم دیو تحریٔ زاویهٔ مطالعه
وشعور، ایکن اویخویه وارمسیله اویخوده عالم مثالی تماشا
وجولان وساحهٔ واسعهٔ ملکوتی سیران ایلدکدنصکره
کوزینی آچدقده کندوسنی اوطه سنده وملکتده بوله یوب
نردسی اولدیغنی تمادیکی برمحلدهدو .

﴿ حرص ﴾

دیدیلان براسکله اوکنده بولدی بوحاله متحیر
وظهورانه منتظر ایکن برده کوزینه .

﴿ افکار دنیویه ﴾

نامیله برغلبه لك کوزینوب یانلرینه واردی واثنادن
هرقدر طریق سلامتی سؤال ایلدی ایسه ده مقصودی
اولان محلرك اسمزینی بیله بیلدکلرینی سولدکلرندن ناچار
وناخواه اسکله ده حاضر بولنان .

﴿ ارتکاب ﴾

نامیله مسمی برشخصه یتمك وبرطریق بولمق افکاریله
نولنی بالاعطا کمیه بندی برمدت کیدر کتمز بقضاءالله تعالی

برفورطهده یه تصادفله کمی شکسته وپالامار مقصودی کسته
اولوب سفینه ده اولانلر غرق وتلف اولمسیله روزکار
کندوسنی برتخته پارهایله باته چیقه رکناره آتدی . صودن
چیقوب سرسم سرسم طولانورکن کوزینه قارشوده
برجسیم معموره کورنه یکندن اورایه متوجهاً عزیمت
ایلدی .

معمورهٔ مذکوره غریبانه کشت وکذار وکوزینه
ایلشانلردن غریب نوازلق امیدیله سلام ونوازشه انتظار
ایلدیکی صره ده برذات بوکا تصادفله پرسش حال وخاطر
ایتدکده برقضاء ناکهانی یه اوغرایوب سائق قدرکندوسنی
اوممکنه قدرسوق ایتدیکنی سویلدکدن صکره اویله ایسه
بیزلرنی مسافر ایدرك اوزریه واجب اولان حقوق
مهمانوازلغی یی اجرا ایدیم دیو نفسی الوب قوناغنه
کوتوردی .

قوناغنه وارلدقده بریوك قپودن ایچرو کیریلوب
بیرنجی مهمانی حقده مقتضای مسافرنك تمامیٔ ایفاسنی
متعاقبه اشارتله کندوسی حرمه عزیمت ایلدی (نفس)ی
براوطه یه کوتوردیرکه اوطه نك مفروشاتی وسقف
ودیوارینك تزیینات ومذهب منقوشاتی وخدمت ایدنلرك
آفتاب عالم تابه غبطه ویردیجك مرتبه ده پارپار پالاریان
شعشعهٔ حسن وجمالری واحاصل اول دائرهٔ جسیمده
موجود اولان غرایب وعجایبك تماشی وحالری کندوسنی

تعجبه ونصل حرکتده بولنهم دیو تأدیه دوشوردی وقارشوسنده کیمسی خورشید جهان آرایه وکیمسی ماه شوق افزایه بکزر بری برندن خوبتر متعدد خدمه اطرافنی احاطه وارادن تکلفات زائده یده ارائه واماطه یله ادای خدمتنه ملازم اولدیلر .

(نفس) بوغرایب ارامنده متحیر وکردیکی معاملات مسافرنوازیدن متعجب ومتفکر اولدیغی حالده عجبا شوزلم قوناق صاحبی اولان ولی نعمت کیمدر دیو خدمتدن برسندن سؤال ایتدی مرقوم معمورهٔ مذکوره بلدهٔ .

﴿ غفلت ﴾

دیمکله معروف برمملکت وخانه صاحبی

﴿ خولیا ﴾

اسمیله موصوف اولوب جود وکرمده اقرانه غالبجناب برذاتدر برکون اومسافرخانهٔ خولیایه .

﴿ طول امل ﴾

نامیله مسمی برسیاح جهان بیناکوب نفس ایله ملاقات ایتمکله (نفس) بونکله اوزون اوزادی قونشدی

سیاح مرقوم کزوب کوردیکی برلردن بحثر آچدیغی صرمده معمورهٔ غفلتك اونه طرفنده .

﴿ خسران ﴾

نامیله موسوم اولان بربیوك قلعه ایچنده برمغاره اولوب شومغاره .

﴿ کذب ﴾

اسمیله معروفدر مذکور مغاره درونده مظلم ومکنز وهرنقدر صرف اولنسه دوکنمز دفاین کثیره اولدیغی ونه چاره که دفاینك بولندیغی محل حفرهٔ مغاك بویولی خطرناك اولدیغندن قلعه یه قولایلقله صعود احتمالی اولمدیغی وقلعه نك اشاغیسنده سحر ایله یاپلش .

﴿ حرام ﴾

دیو یاد اولنور براژدرهای هلاهل فشان اولهرق قلعه قپوسی شو اژدرهانك اغزی ایدوکی وشو بحث بویله جه مروی ایسه ده قلعه قپوسندن ایچرو کیرنلردن کیرودونمش وخبرکتورمش کیسه اولدیغندن اکلاشیلان کیدنلر طانلوسنه طالمش اولدقلرینی حکایت ایلدی نفس بوحکایتك صحتنه اعتماد ایله البته اصلی اولسه بویله تواتره دوشمز دیو خاطرنده ارزولر حاصل اولوب مسافر

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

خانه صاحبندن رخصت الهرق یوله چیقدی وسباحك
تعریف ایتدیکی قلعه اوکنه یاشدی قلعه قپوسی اولان
اژدرهانك اغزینی کندوسنه کوسترديلر نفسك دفاینه مالك
اولهجم دیو دهان ثعبانه کیره جکنی قلعه یانده که بلدهٔ .

﴿ استقامت ﴾

اهالیسی کوردکده بو امر مجهول وظفر نائل وکیدنلردن
کیمسه کیرمیه کلدیکی دلیلدرکه بو یوله سلوك ایدنلر عدیم
الادراکدر ثعبانك سم هلاهلنده شفا واژدرهانك اغزنده پازهر
عطا اولهمز دیدیلر ایسهده قائده ویرمدی .

(نفس) پیشعوربی قید ونتور اژدرهانك اغزینه
کیردی شول وقتکه اول باب عجیب الاضطرابدن ایچروه
واردی منبع زهر قاتل ومخزن سم هلاهله اوغرایوب
بی تاب وتوان مبتلای سموم غم وکرفتار قیدالم اولهرق
سرسم سرسم کیدوب اونه طرفدن چیقدی ایسهده
کندوسنی بریوکسك طاغ اوزرنده بولوب اشاغیده بتمرهٔ
غبرا ویوقاریده جوسمادن بشقه برشی کورمدی واژدرهانك
سموم همومی ذهننده ادراك براقدیغندن نه دفاینك اولدیغی
مغاره بی ارایوب بولمغه ارزو قالدی ونه ده جان قورقوسندن
بشقه برشی دوشنمکه وقت بوله یلدی .

اکرچه اطراف واکنافی کشت وکذار وتفحص

ابناء جنسیله برمخاطره لی محله دوشدیکنه آه وزار ایلدی
لکن فائده ویرمدی .

نه یه جك نه ایچه جك ونه ده باریه جق برشی یوله یلوب
حیاتندن امیدینی کسدی باری هرچه باد آباد یه کلدیکم
بولدن عودت ایده یم دیودهان ثعبان یله اولسون هرنقدر
قلعه قپوسنی ارادی ایسهده آنی دخی بوله مدی شاشدی
قالدی یورکندن بشقه کندوسنه اجیان وکوزلرندن ماعدا
احواله اغلیان کورهمدی هرکیم شوقلعه اوزرینه چیقمش
ایسه نهایت کاری خزینهٔ وجودینی بغما کران مخاطراته
تسلیم ایدوب تلف اولدیغنی کوکلردن استدلال ایلدی ایسهده
هرنفسده برفکر جدید وهرچیقمامش جانده امیداولدیغندن
خلاصنه ترجه بولمقدن بالکلیه مأیوس اولمیهرق جناب
حقه ربط قلب وافکار سائره یی درونندن ازاله وسلب
ایتدکدن صکره اوتهده بریده طولانور ایکن برجای رفیعك
اوزرندن اشاغی طوغری باقه یمده نه اولورسه اولسون
مطالعه یه تیز دهاب ویونده قالوب تلف اولمقدن ایسه
یارساعت اول بووجهله تلف اولورویاخود قورتیلورم
دیو سقوطه شتاب ایلدی .

یالدور کولدر یوقاروردن اشاغی اینر وکاه باشی وکاه
ایاغی دونر ایکن کثرت هول واضطراب خاتمان فکر
وشعوربنی خراب ایدرك هنوز یره ایتمدن افکاربنی امحا

وبایله‌رق آثار حس وادراکنی افنا ایله سقوط وهبوطنی فرق وتمییزدن عاجز اولدیغی حالده یره دوشدی .

برمدت اثرغش وبیشعوری ایله سرسم اولدقدن صکره اول زمانکه شدت هول سقوطدن اسوده حال اولوب کوزین اچدی کندوسنی برجای خالیده اشفته وخاك حیرت اوزرنده خفته کوروب اضطراب کوناکون ایله جسم بقراری مجروح وسنهٔ امیدی تیغ اسفله مشروح اولدیغی حالده .

﴿ توبه ﴾

نابسله موسوم اولان برنهر جاری اوکنه کلدی چونکه قلعهٔ خمراندن اشاغی دوشر ایکن وجودنده نمایان اولان فرق وصنفلردن جریحه‌لر حاصل اولوب شو جریحه‌لردن اقان دم جسمنی دوچار اضطراب ندم اینمش اولدیغندن نهر مذکوره کیروب تطهیر وجود اینك اوزره صوینه‌رق صویه کیردی وبرکره نهره طالوب باشنی صودن چیقاردقده کندوسنی .

﴿ سلامت ﴾

اسمیله بنام بربانچهٔ فردوس آسا ودارالسلامه معادل برمقام فرحفزا دروننده سنك خارادن یاپلش وبرکهٔ

﴿ نجات ﴾

اسمیله شهرت ویرمش برحوض لطیف ایچنده بولوب حوضدن چیقدی وجودنده اثار قوت وقلبنده حضور وراحت مشاهده ایلدی .

بوراحت وارامش کندویه برنوع استراحت ایجاب ایدرك اوراده براز اویودقدن صکره کوزینی اچدقده کندوسنی دائرهٔ اصلیه‌سنده‌کی اوطه‌سی درونده بولوب عقلی دخی یانده حاضر کوردی .

(نفس) بونشئهٔ عجیبه ایله سکرات وشو سرغریبه حیران اولهرق شنایع وقوعات سابقه ایسه احوالنی بشقه‌لشدیرمش وبرزمان کندوسنی بیلدیرمه پلور ظن ایدرکن شمدی کم اولدیغنی وزدن کلدیکنی وزیه کیشه‌جکنی وکاش وکیدشنك سبب وحکمتنی ولذات فانیه‌ده تلذذ بقصا بولندیغنی وکذب وغفلت وحرامك مضرتلرینی اکلامش اولدیغندن (من عرف نفسه فقد عرف ربه) سرینه مظهر وبروقت یری کوکی فرق ایتمز سرخوشلر کبی (فهم دیکر نیست) دعواسنه قیام ایدن (نفس) صحو تامه نائل اولهرق احوالنی ادراك ایده‌مل حاکه برابر اولدیغی حالده (عقل) بوکامل ادب ایله توجه ایدوب شووجهله خطاب ایلدی .

(ای نفس) عارف باللّه وای ، عارف کثیر المعارف حقیقت اکاه ، بونجه زمانلرکه دوشوب قالقوب قطع طریق انسانیت و مسلك عرفان و انسانیته مواصلت ایلدك شمدیيه دکین سکا حاکم وضابط معاملهسی کوستروب سنی تحت امر و انقیاددهده اداره ایتمش اولدیغم حالده بوندن صکره بنم سکا مرافقت ومواققم خدمتکارلقدن عبارتدر نه غضب وشهوت سنی سهام مرامه هدف ونهده سوء خلق ذات استقامت ایاتکی کرفتار ندامت واسف ایدهبلور بوندن بویله ارتق سکا نصیحت وتربیهیه محل قلیوب عنان اختیارك النده اولمغله ماجرای سابق وقایعنامهٔ عبرت دجهانه لاحق طوتیلهرق سن صاغ وبز سلامت ، خاتمهسیله مقدمهسنه نتیجه ویردی .

(نفس ناطقه) جناب کبریایه عرض سجدهٔ شکرانیت واوقاتنی عبودیت وعبادت حضرت پروردکاریيه حصر ایله عمرینی اکمال ایدنجهیه قدر مسلك انسانیتده اقامت ایلدی .

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI
BELEDİYE KÜTÜPHANESİ